

צבא ואסטרטגיה

כרך 2 / גיליון 1 / יוני 2010

מענה ביטחוני לאיום משתנה

סיכום כנס

השתנות האיום – מבוא

גבי סיבוני

קשת האיומים על מדינת ישראל

יעקב עמידרור

איום הטרור של אל-קאעדה והג'יהאד העולמי על ישראל

יורם שוייצר

השתנות האיום? המענה בזירה הצפונית

גדי איזנקוט

טרור מתחת למטרייה גרעינית – האיום והמענה

גיא סגל

היבטים אתיים של המענה

אסא כשר

יסודות המענה של מדינת ישראל

גיא סגל

יצירת מענה רלוונטי לאיום: בין מענה טכני למענה הסתגלותי

גרשון הכהן

המכון למחקרי ביטחון לאומי

THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

תל אביב אוניברסיטה
תל אביב

צבא ואסטרטגיה

כרך 2 | גיליון 1 | יוני 2010

מענה ביטחוני לאיום משתנה סיכום כנס

תוכן

3 השתנות האיום - מבוא

גבי סיבוני

7 קשת האיומים על מדינת ישראל

יעקב עמידרור

17 איום הטרור של אל-קאעדה והג'יהאד העולמי על ישראל

יורם שוייצר

23 השתנות האיום? המענה בזירה הצפונית

גדי איזנקוט

33 טרור מתחת למטרייה גרעינית - האיום והמענה

גיורא סגל

43 היבטים אתיים של המענה

אסא כשר

57 יסודות המענה של מדינת ישראל

גיורא איילנד

67 יצירת מענה רלוונטי לאיום: בין מענה טכני למענה הסתגלותי

גרשון הכהן

צבא ואסטרטגיה

כתב העת **צבא ואסטרטגיה** מיועד להעשיר, להפרות ולהעמיק את השיח הציבורי באשר למרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי בישראל.

המאמרים המופיעים בכתב עת זה, הרואה אור שלוש פעמים בשנה, נכתבים על ידי חוקרי המרכז ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו. כתב העת **צבא ואסטרטגיה** רואה אור במסגרת תכנית המחקר 'צבא ואסטרטגיה', המתנהלת במכון למחקרי ביטחון לאומי.

עורך ראשי

ד"ר עודד ערן

עורך

ד"ר גבריאל סיבוני

חברי המערכת

מאיר אלרון, ד"ר יהודה בן מאיר, משה גרונדמן, ד"ר אמילי לנדאו, גיורא סגל, ד"ר גבריאל סיבוני, ד"ר עודד ערן, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, ד"ר ג'ודי רוזן, יורם שוייצר, פרופ' זכי שלום

עיצוב גרפי

מיכל סמו-קובץ ויעל ביבר,
המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

דפוס

קדם, תל-אביב

כתובת

המכון למחקרי ביטחון לאומי

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 61398
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

המאמרים המתפרסמים בכתב העת **צבא ואסטרטגיה**

מוצגים באתר המכון: www.inss.org.il/

© כל הזכויות שמורות

ISSN 1565-8880

השתנות האיום – מבוא

גבי סיבוני

מטרתו של יום העיון לנסות ולהבין את השתנותו של האיום על מדינת ישראל בשנים האחרונות ולבחון את רכיבי המענה המיטבי לאיום הזה. יום העיון מאורגן במסגרת תכנית המחקר **צבא ואסטרטגיה** במכון למחקרי ביטחון לאומי. מטרת התכנית להרחיב את איכותו של השיח הציבורי ולהעמיקו באמצעות כינוסים דוגמת הכינוס הזה ועל-ידי פרסום כתב העת: **צבא ואסטרטגיה** שזהו לו הגיליון הרביעי.

מלחמת לבנון השנייה חשפה מציאות מורכבת. ישראל שהייתה מורגלת בהתמודדות עם צבאות, מצאה את עצמה מתמודדת עם ארגונים המפעילים שיטות של טרור, ובהיקף רחב, והכלי העיקרי המשמש אותם הוא ירי תלול מסלול בעוצמה, בדיוק, ובכמות הולכים ומתגברים. השתנותו של האיום מציבה לפני ישראל כמה אתגרים:

- השימוש שעושה האויב באזרחים כדי להגן על יכולתו להמשיך ולשגר אש תלולת מסלול לעבר ישראל.
- ניסיונו של האויב להיטמע בתוך האוכלוסייה האזרחית, וכך, לתפיסתו, הוא יצליח להקשות על צה"ל לפעול ביעילות כדי לפגוע ביכולת השיגור וביכולת הלחימה שלו.
- השימוש הגובר והולך שעושה האויב במערכת המשפט הבינלאומית כדי לצמצם ככל האפשר את חופש הפעולה של צה"ל וכדי לפגוע בלגיטימיות הפוליטית של מדינת ישראל.

אלה הם אתגרים כבדי משקל, המחייבים מענה ביטחוני כולל ורב-תחומי, שהחלק הצבאי בו הוא רכיב אחד במכלול ההתמודדות.

גבי סיבוני הוא ראש תכנית המחקר: 'צבא ואסטרטגיה' במכון למחקרי ביטחון לאומי

האיום הזה התפתח על רקע המגמות כמפורט להלן:

א. בניית מענה מקיף לאיום המדינתי הקונבנציונלי: מדינת ישראל השכילה לבנות מענה צבאי סביר לאיום הצבאי הקלאסי, שהביטוי שלו בפועל היה הפעלה של מסגרות צבאיות מתמרנות גדולות. עקב כך החל האויב, שאינו משלים עם קיומה של מדינת ישראל, לאתר דרכים חלופיות. אחת מהן היא המעבר לאסטרטגיה שמטרתה להתיש את אזרחי המדינה ולפגוע בלגיטימיות הפוליטית והמשפטית שלה. שימוש נרחב בירי תלול מסלול לעבר מרכזי אוכלוסייה בישראל הוא הכלי העיקרי ביישום אסטרטגיה זאת.

ב. האיום הנזכר לעיל התפתח על רקע שינוי מהותי בתפיסת הביטחון של מדינת ישראל, שחל בשנים האחרונות. אף שהאסטרטגיה הביטחונית של ישראל היא הגנתית, הרי במהלך השנים יישם צה"ל מדיניות צבאית התקפית רציפה, שלא אפשרה לאיום של ארגוני הטרור להתפתח. גישה התקפית זו החזיקה את איום הטרור על "אש נמוכה". להלן שתי דוגמאות: 1. משהתפתח איום הפדאיון גיבש צה"ל גישה התקפית; גישה זו התבססה על פעולות תגמול, ולא אפשרה לאיום הזה להתפתח לכלל איום משמעותי. 2. עם המעבר של ארגוני הטרור מירדן ללבנון בספטמבר 1970, התפתחה בצה"ל תפיסת של לחימה התקפית. זו התבססה על מבצעים יזומים ורצופים נגד ארגוני הטרור בלבנון. מבצעים התקפיים אלה הצליחו לדכא את הטרור לרמה נסבלת כדי שלא יוכל להתפתח לממדים חסרי שליטה.

גישה התקפית זו יצרה מציאות ביטחונית קשה ליישובי הספר, ועם זאת, יתרונה היה כאמור הקטנת ממדי האיום והחזקתו על "אש קטנה". האיום החל להתפתח רק משנטשה מדינת ישראל את הגישה ההתקפית ועברה למדיניות של "הכלה". מדיניות זו אפשרה, בתהליך מתמשך, לארגוני הטרור להתפתח בצורה חסרת רסן, וחזבאללה הצטייד באמצעי שיגור רבים. במלחמת לבנון השנייה החליטה מדינת ישראל להפסיק למעשה את מדיניות ההכלה, ואז נאלצה להתמודד עם איום חמור, שהתפתח ללא כל הפרעה, ועתה לא רק יישובי הספר נמצאים בקו האש, רוב אזרחי המדינה נחשפו לאיום האש תלולת המסלול.

משהופנמה המציאות החדשה, נדרשת מדינת ישראל לאתר את המענה המיטבי לאיום הזה. המאמרים בגיליון זה מנסים להעמיק את התובנות בנוגע לדרכים המיטביות למתן המענה הזה.

כאמור, מדינת ישראל נדרשת עתה להתמודד עם שני סוגי איומים: איום פיזי ואיום פוליטי משפטי. אשר לאיום הפיזי, דוד בן-גוריון הניח את היסודות לתפיסת הביטחון של מדינת ישראל על סמך ההנחה, שאין ביכולתה של ישראל לסיים את הסכסוך באמצעים צבאיים, ולכן עליה להפעיל אסטרטגיה הגנתית, שמטרתה

אחת: שימור הקיום הלאומי וביצורו. בן-גוריון מצא שהדרך הטובה ביותר ליישם אסטרטגיה זו היא בהרתעת האויב מלפעול נגד ישראל בכוח. ואולם משכשלה ההרתעה וישראל הותקפה, על צה"ל להשיג שני יעדים עיקריים:

היעד ה**עיקרי** הוא הגדלת המרווח בין סיבובי עימות. כל עוד אין האויב מקבל את קיומה של מדינת ישראל, אזי לאחר כל עימות יבוא עוד עימות. לפיכך התבונה הייתה, שמטרתו העליונה של צה"ל ליצור הרתעה מספקת לאחר כל סיבוב עימות. כך יתאפשר להרחיק את סיבוב העימות הבא.

היעד השני (והמשני) הוא צמצום משכו ונזקו של כל סיבוב עימות. משנכפה עימות על ישראל, צה"ל צריך למצוא דרכים לצמצם את משכו ככל האפשר ולמזער את נזקו. כך יהיה אפשר לחזור לשגרת החיים במהירות, ולנצל טוב יותר את מרווח הזמן לפיתוח המדינה וביצורה.

עתה נשאלת השאלה, באילו כלים יוכל צה"ל לממש את שני היעדים האלו. הואיל ומספר המשגרים וכמות התחמושת של האויב גדולים מאוד, ומאחר שאלה מפוזרים על פני מרחבים גדולים, קשה לראות כיצד יוכל צה"ל לשתק לחלוטין את ירי האויב על-ידי פגיעה במשגרים. לפיכך תידרש פעולה משולבת המכילה ארבעה רכיבים – שניים התקפיים ושניים הגנתיים.

שני הרכיבים ההתקפיים הם:

א. מהלומת אש הרסנית לפגיעה קשה באויב, הן ביכולתו הצבאית והן בתשתית מדינתית או ארגונית הנוגעת למאמצי הלחימה שלו. במקרה של לבנון, בנוסף על פגיעה בחזבאללה, תיפגענה גם תשתיות של המדינה כדי לשמור לאויב את זיכרון הפגיעה לאורך זמן ולדחות פעולה נוספת לשנים. פגיעה כזאת תידרש כדי להותיר את האויב עם נזק מצטבר, שיחייב שנים רבות של שיקום.

ב. תמרון בשטח והפעלת אש מדויקת כדי לצמצם את היקף הירי של האויב על מדינת ישראל. תמרון החלטי, מהיר ובעל עוצמה רבה יביא לידי כיבוש שטחים שמהם פועל האויב, וכך להפסיק את השיגורים ולהשמיד את תשתיות הלחימה ואת אמצעי השיגור במרחבים האלה. גם הפעלה של אש מדויקת תוכל לפגוע ביכולת השיגור של האויב לפני השימוש בה ואחריה.

שני הרכיבים ההגנתיים הם:

א. יכולות הגנה פעילה ליירוט שיגורים. זהו רכיב משלים שיוכל להיות מופעל להגנה על מערכים שחשיבותם קריטית למאמצי הלחימה של צה"ל, וכהגנה על תשתיות לאומיות חשובות, ששרידותן חיונית לתפקודה של המדינה. אין לטעות ולחשוב שרכיבי ההגנה הללו יוכלו לספק הגנה מקיפה נגד כל הירי

של האויב. על אזרחי המדינה להבין כי השיגורים יימשכו עד היום האחרון ללחימה, ושיהיה עליהם להתגונן ככל האפשר מפני הירי הזה. ב. המדינה נדרשת לפתח יכולות למזער ככל האפשר את הפגיעה במרקם החיים בחזית האזרחית בזמן עימות. חוקר המכון, מאיר אלרון, הראה בכתביו עד כמה התקדמה המדינה בתחום זה, וגם הראה את הצורך להמשיך ולפתח את הרכיב החיוני הזה כחלק של המענה הכולל.

הלחימה עם הפלסטינים משנת 2000, מלחמת לבנון השנייה ומבצע עופרת יצוקה הם נקודות ציון בתהליך פיתוח המענה. אף שלא יושמו כל רובדי המענה השיג צה"ל בעימותים האלה הישג מצטבר במאבק עם תנועת ההתנגדות. המענה הביטחוני הולך ומתפתח הן ברכיביו ההתקפיים והן אלה הבהגנתיים. התפתחות זו תוכל להעמיק את ההישג המצטבר. לעומת זאת, טרם גובש מענה שיטתי לאיום המשפטי והפוליטי. הולכת ומתגבשת ההכרה, שהאיום הפיזי והאיום המשפטי-הפוליטי שלובים זה בזה ומהווים מסגרת פעולה אחת שלמה בידי האויב.

משמעות הדבר היא, כי תפיסת הלחימה של האויב היא, לגרור את צה"ל להילחם בסביבה אזרחית צפופה כדי להגדיל את מספר הנפגעים בקרב האזרחים, וכך כבר תוך כדי הקרבות וביתר שאת לאחריהם, יוכלו התומכים בו לפעול בעולם ולהפעיל את האמצעים המשפטיים הקיימים כדי להאשים את לוחמי צה"ל בפשעי מלחמה, וכך להמשיך את הלחימה באמצעים אחרים. משמע, יש לראות במערכה המשפטית חלק מובנה במערכה הצבאית, ויש לתכנן את ההתמודדות במערכה זו כחלק מהתכנון המבצעי של צה"ל. השילוב של יועצים משפטיים בכוח הלוחם אין בכוחו לתת מענה שלם שכזה, וחובה על המערכת הביטחונית לפתח דוקטרינת לחימה מקיפה בנושא הזה.

האיום הפוליטי משפטי לא יוכל להישאר נחלתה של מערכת הביטחון בלבד. חובה להפעיל את כל כוחות העם היהודי וידידיו בארץ ובעולם כדי לגבש את הפעולה בחזית הפוליטית. יש צורך לפתח ולהטמיע פרשנויות עדכניות לדיני המלחמה, ולפעול בשיטתיות כלפי מקבלי ההחלטות בעולם, החשופים למתקפות האויב בתחום הזה.

קשת האיומים על מדינת ישראל

יעקב עמידרו

במאמר זה אתמקד בהצגת האיומים על מדינת ישראל, וכמעט שלא אדון בפתרונות. האיומים שמדינת ישראל צריכה להתמודד איתם קיבלו דגשים שונים בשישים השנים האחרונות, אבל העיקרון הבסיסי, המשמש תשתית להבנת כל האיומים, לא השתנה, והוא: העולם שסביבנו, העולם הערבי, העולם המוסלמי ברובו – לא רובו המספריסטטיסטי בהכרח, אלא רוב אלה הקובעים את תפיסת העולם שלו – אינו מסכים עם קיומה של מדינה יהודית עצמאית וריבונית בלב המזרח התיכון, ויעשה ככל יכולתו להשמדתה

אין מדובר בשטחים שנכבשו במלחמת 1967 או בכיבוש זה או אחר, אין מדובר בשטחים אלא בעצם הקיום של המדינה היהודית. הבנה בסיסית זו היא אבן פינה בהבנת האיומים וביסוד בניית הכוח הצבאי של מדינת היהודים. מי שאינו מבין את העיקרון הזה ומי שמתמכרים לאשליה הנעימה שהמצב אינו כה חמור, ושהעולם השתנה, ומי שנכנסים להלך מחשבה של "עייפנו מלנצח" – כישלונם בשדה הקרב יובטח משום שהם לא יבנו נכון את הכוח, והם לא יתכוננו נכון למלחמה. אכן זוהי גישה פסימית, ואני יודע שבני אדם מעדיפים את האשליות, אבל מי שבונים את הכוח הצבאי ובוחנים את האיומים, ואין עניינם בצורך להיבחר, מוטב להם להסתכל על המציאות נכוחה ולא לרמות את עצמם ואותנו.

כל מי שעוסק בבניין הכוח הצבאי חייב להסתכל על האיומים מנקודת מבט אחת של התרחיש החמור ביותר, ולא לסמוך על שום הסכם ולא על משטר שנראה בתקופה מסוימת כמצוי מחוץ למערכת האיומים. שינוי בממשל במדינה במזרח התיכון יכול להביא שינוי בתפיסת העולם במדינה זו, ועקב כך בהצטרפו אל מעגל האיום. מובן שבשעה של תכנון בניית הכוח בתקציב נתון מתחייבים סדרי עדיפויות ויש להביא את הדברים הללו בחשבון, ואת ההשקעה בפועל לעשות על-פי הערכות מסובכות בשאלה, איזה איום עלול להתממש בקרוב, ואיזה נראה רחוק יותר, ומה הם סיכויי הסיכון וכיוצא באלה. ואולם אסור להזניח את התרחיש הגרוע ביותר, ואין לבנות את תפיסת הביטחון על הנחות מוצא מקלות.

יעקב עמידרו, סגן נשיא, מכון לנדר, המרכז האקדמי, ירושלים

אני זוכר דיונים בצה"ל שנאמר בהם, שלאחר המלחמה בעיראק אין עוד דאגה מפני חזית מזרחית, ועיראק ירדה ממפת האימונים על ישראל. ואני שואל: האם מישהו יכול לומר איך תיראה עיראק בעוד עשרים שנה? האין אנו חייבים להתכונן היום להתפתחויות גרועות מבחינתנו? מובן שכאן מגיעה קביעת סדר העדיפויות להשקעה בכסף ולבניית הכוח בפועל משום שהתקציב נתון. לפיכך יש אימונים שאנחנו מכירים בכך שאין לנו תשובה עליהם, וכך אין אנו מרמים את עצמנו שעשינו את כל שאפשר כדי לקדם פני כל רעה אפשרית. אנחנו מודעים לנטילת סיכונים, ולכך שיש אימונים שאין אנו מוכנים לקראתם.

בשנת 1995 בקירוב, בזיקה ליחסים בינינו לבין תורכיה, נשאלה השאלה בעניין הצורך לקיים יחסים מסוימים עם תורכיה. אנחנו הערכנו שתורכיה בתהליך של אסלאמיזציה, ושכמדינה מוסלמית היא תתרחק ממדינת ישראל. דעתנו לא התקבלה, ומערכת היחסים עם תורכיה התהדקה, אבל התהליך שאיתרנו אכן מתרחש. ובהקשר הזה יש לזכור את מערכת היחסים שהייתה לישראל עם איראן, וכיצד העריכו בישראל שלבנון תהיה המדינה השנייה שתחתום עם מדינת ישראל על הסכם שלום. הדברים הללו נובעים מכך שאין אנו מוכנים לקבל את הצורך לבנות את תפיסת עולמנו הביטחונית על המקרה הגרוע ביותר האפשרי, מובן שבלי דברים שמחוץ לגדר ההיגיון. לאחר הערות מתודולוגיות אלה, אעבור למהות הסיכונים עצמם.

יש לזכור שמדינת ישראל נמצאת במצב קבוע ושאינו ניתן לשינוי של כמה א־סימטריות, שהן המסגרת שבתוכה צריך לבנות את הכוח. יש להבין שהא־סימטריות האלה יישענו לעולם על בסיס ההבנה שמדינת ישראל היא מדינה שהעולם סביבה אינו משלים עם קיומה. על בסיס הא־סימטריות האלה צריך לבנות את הכוח הצבאי. אזכיר להלן חמש א־סימטריות:

א. סימטריות השטח – לעומת שכנותיה אין לישראל עומק אופרטיבי ולא אסטרטגי. בשל כך כישלון טקטי עלול להיות בתנאים מסוימים הרה אסון מבחינתה. לעומת זאת, לאויבים יש עומק עצום ויכולת ספיגה גדולה של כישלונות טקטיים ואף אופרטיביים. כל המדינה חזית משום שטחה הקטן והיותה צרה ומוקפת מכול עבריה אויבים בפועל או בכוח. יכולת הספיגה של ישראל קטנה מאוד, משום שאין ביכולתה לפרוס את התשתיות עם יתרות מספקת – עניין רב־חשיבות בעידן של אש תלולת מסלול. כל מי שאמר שבעידן אש תלולת מסלול אין משמעות לשטח, אינו מבין דבר במקצוע הצבאי! זוהי אמירה פוליטית, שאין לה שום בסיס מקצועי־צבאי. דווקא בעידן של אש תלולת מסלול יש חשיבות עצומה ליכולת של מדינה לפרוס את התשתיות שלה, ואיני מעלה כאן את הבעיה של הפעלת נשק גרעיני. ישראל נמצאת במצב קשה כלפי ארגוני הטרור למיניהם משום שעיקר שטחה ומרכזי האוכלוסייה שלה מצויים בטווח הירי של חזבאללה

ושל חמאס, ואין זמן התראה כלפי טרוריסטים העלולים לצאת ממרכזי טרור פוטנציאלים בעזה וביהודה ושומרון.

ב. אוכלוסיה קטנה – לעולם נישאר מעטים מול רבים. גם אם יבואו כל יהודי העולם, עדיין תהיה ישראל מוקפת מדינות הגדולות ממנה פי עשרה בערך, אם לא פי עשרים, תלוי אילו מדינות סופרים בהקשר הזה. לפיכך לעולם יהיה הצבא קטן, ולעולם תיאלץ מדינת ישראל למצות מתוך החברה הישראלית את מרב הפוטנציאל.

ג. העדר תמיכה גדולה במערכת הבינלאומית – העדר התמיכה אינו נובע רק ממעשיה של ישראל, אלא מכך שיש במערכת הבינלאומית גוש של שישים מדינות המצביעות אוטומטית נגד ישראל. המשמעות היא מגבלה גדולה בלוח הזמנים הבינלאומי בשעה שישראל רוצה לפעול, כלומר זמן קצר מאוד עומד לרשותה למצות את יכולתה הצבאית.

ד. הכרעה – אין ביכולתה של ישראל להכריע את אויביה, ואין באפשרותה לכפות החלפת משטרים בעולם הערבי, ואף לא להביא לידי שינוי בתפיסת העולם שלהם. לעומת זאת, ניצחון אחד שלהם, ומדינת ישראל תחדל מלהתקיים. איסימטריה זו היא אחד המשפיעים הגדולים על בניין הכוח הצבאי, והציבור בישראל ובראשו מקבלי ההחלטות חייבים להבין זאת.

ה. אמצעים – ישראל מוגבלת באמצעים שביכולתה לנקוט. אין באפשרותה להפציץ הפצצות מרבד על אזורים אזרחיים – אין אפשרות לפעול כמו רוסיה בצ'צ'ניה, או כמו חמאס, ולכן הצעות בנוסח "אז בואו נרסק אותם", "אנחנו רק נצא, אבל כשנצא אנחנו נוכל לעשות להם מה שאנחנו רוצים", הן חסרות אחריות ואין בהן כל ממש. לפיכך אסור לנו לרמות את עצמנו, בשום מקרה לא תהיה לנו לגיטימציה להיות אכזריים כמו האויב, או כמו הרוסים בצ'צ'ניה. ישראל חייבת לשמור על מינימום הכרחי של כללי מוסר אם רצונה להמשיך ולהיות מדינה דמוקרטית ויהודית.

האיסימטריות האלה תקפות כולן על בסיס התובנה האמורה, שקיומה של ישראל במזרח התיכון אינו רצוי, וקיומה תלוי ביכולתה להרתיע את אויביה ולא בשינוי תפיסתם. התהליכים המתחוללים במזרח התיכון מובילים להיותו פונדמנטליסטי יותר וסובלני פחות, ודמוקרטי פחות, כפי שעולה מהדוח האחרון של האו"ם על המדינות הערביות.

שלושה היבטים לאימונים על ישראל כפי שהתפתחו ברבות השנים:

- א. היכולת המעשית של הצד האחר על בסיס מה שעומד לרשותו, מה הוא מוכן להקריב, והיכולת למנוע את נפילת המשטר. הדבר בלט מאוד בסוריה במחצית השנייה של שנות השמונים. בעקבות הדברים שקרו בעולם ובכלל זה יציאת מצרים ממעגל המלחמה בעקבות הסכם השלום עם ישראל, הבין חאפז אל-אסד חד-משמעית שאין ביכולתו להשמיד את מדינת ישראל.
- ב. מגבלות השגת הנשק – מלבד יכולת שולית, חוץ מאיראן אין לרוב המדינות הערביות יכולת של ממש לייצר נשק. אבל יש שני חריגים לקביעה זאת: למצרים יש תעשיית נשק, אם כי לא משוכללת ביותר; לסוריה יש יכולת לייצר רקטות למיניהן. בעיקרון, האפשרות להשיג נשק מודרני מבחוץ היא אחד הגורמים המשפיעים על היווצרות האימונים מצד מדינות וגורמים לא מדינתיים.
- ג. הבנה של הצד האחר כיצד יוכל להשיג הישגים בזמן מלחמה – החשיבות שהוקנתה בשנים האחרונות למאמץ האש היא על סמך הבנה של הצד האחר מה ביכולתו להשיג ומה לא. האיום הזה מתפתח במצב שבו ניצחונות של מדינת ישראל גורמים לשינויים באימונים ומביאים איזונים חדשים בעקבות הבנת הצד האחר שאין ביכולתו להשיג את רצונו בשדה הקרב. יש להבין שהאיום הישן מאבד מתוקפו משום שהאויב הגיע להכרה בחוסר התוחלת שלו. עלינו לראות בהקשר הזה גם את מחצית הכוס המלאה.

אנסה כעת להראות את התפתחות האימונים בסקירה היסטורית. מלחמת העצמאות החלה בהתנגשויות עם כוחות לא סדירים של תושבי הארץ הערבים ועם כוחות שהגיעו מבחוץ. האיום היה על היכולת של המדינה שבדרך להתקיים כישות אחת. האיום היה על הצירים ועל יישובים מבודדים כדי ליצור מצב שאי-אפשר לנוע ממרכזי אוכלוסייה למרכזי אוכלוסייה, ואז לטפל בכל יישובי לחוד. הערבים נכשלו בעניין הזה.

היישוב היהודי הצליח להתמודד בשלב הזה של הלחימה, כשעדיין לא קיבל נשק מבחוץ, בהיותו מאורגן יותר מאויביו, לא היה בזה עניין של מעטים מול רבים, אלא של ארגון טוב יותר. הכרזת המדינה הביאה שינוי – כוחות של צבאות סדירים פלשו אל תוך מדינת ישראל החדשה, ומדינת ישראל התארגנה להתמודדות של צבא עם צבא. בשלב ההוא באו לידי ביטוי שתי א-סימטריות גדולות: לישראל לא היה עומק, כוחות של צבא מצרים הגיעו מכיוון אחד עד רמת רחל ומדרום – עד אשדוד; צה"ל היה צבא קטן משום שהיישוב היהודי היה קטן. החולשות האלה נשארו עם מדינת ישראל העצמאית – הא-סימטריות האלה והאיום של פלישת כוחות מבחוץ – עד מלחמת יום הכיפורים. האיום הזה חייב את גיוס מרב החברה הישראלית – צבא חובה, צבא מילואים גדול ויכולת ייצור בעורף כדי שזה יוכל

להחזיק מעמד בשעה שהצבא נלחם בגבולות. השינוי חל לאחר רצף הכישלונות של המדינות הערביות במלחמת העצמאות, במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. מלחמת יום הכיפורים הייתה המשמעותית ביותר מבחינה זו הואיל ופרצה ביוזמה מתואמת של סוריה ומצרים שהצליחו להפתיע את מדינת ישראל גם טקטית וגם אסטרטגית, ובכל זאת המלחמה נגמרה 100 ק"מ מקהיר ו-35 ק"מ מדמשק. לפיכך הכישלון הזה עצר לשנים רבות את המחשבה על מה שקרוי התקפה קלאסית על גבולות המדינה. עד מתי? כל עוד צה"ל נחשב לחזק כמו שהוא נתפס היום, קטנה האפשרות שמדינות ערב תחשובנה על סוג כזה של מלחמה. ידוע שבמדינות ערב עלתה השאלה, יותר מפעם אחת: האם נכון לחזור לדרך הזאת? ידוע לי, שכאשר העלה את המחשבה הזאת בשאר אל-אסד בתחילת דרכו, אמר לו מובארק בערך כך: "ידידי תבוא אלי ואני אספר לך מה זאת מלחמה עם מדינת ישראל, ואחר-כך נחליט ביחד". יש אפוא חשיבות עצומה לשימור ההבנה של האויבים איך תיראה מלחמה כזאת, ולכן יש מעין סתירה פנימית: כשצה"ל ממשיך להיות חזק אין מלחמה, וככל שאין מלחמה במשך שנים רבות יותר, הזיכרון של מה זאת מלחמה הולך ונחלש, ולכן אין להוציא מכלל אפשרות שהמלחמה תחזור אלינו במלוא עוצמתה. לפיכך מנקודת המבט של האיומים, האיום הקלאסי שנראה היום רחוק מאוד מלהתממש, זהו איום שאסור להתעלם ממנו, ועל צה"ל להיות ערוך לקראתו בכל רגע.

אין ספק שלהשתייכותה של מצרים למחנה זה או אחר יש חשיבות עליונה בכל הנוגע ליכולתן של מדינות ערב לייצר עוצמה צבאית קלאסית גדולה מספיק כלפי מדינת ישראל. אבל חשובה גם הזירה העולמית, וליחסים בין ישראל לבין ארצות-הברית יש חשיבות עצומה ברכיב של הרתעת מדינות ערב ממלחמה קלאסית. כאן פועלים גורמים שאינם שייכים לבניין הכוח הצבאי, אבל הם קריטיים בבניית היכולת של מדינת ישראל לגרום לאויביה להבין ולהפנים את משמעותה של המלחמה עם מדינת ישראל.

לאחר שהתרחקה הדרך של המלחמה הקלאסית, אף-על-פי שהמדינות הערביות ממשיכות לבנות את הכוח הצבאי הקונבנציונלי, שכל תכליתו היא מלחמה כזאת, חיפשו אויביה של ישראל דרכים אחרות. אש"ף, בסיוע מדינות שכנות, הצליח לאחר הסכמי אוסלו להראות, כי ייתכן שהפתרון הוא בדרך הטרור. כניסת אש"ף אל תוך לב מדינת ישראל בעקבות ההחלטה על הקמת מדינה פלסטינית – גם בטרם השתמשו במונח הזה – הביאה לידי כך שבשטח נוצר מה שכינה פייסל חוסיני מצב של סוס טרויאני. כלומר, בלב מדינת ישראל יש יכולת לארגן כוח צבאי, שאינו כוח צבאי קלאסי, שביכולתו לייצר טרור, וכוח זה מחכה ליום פקודה. כמו שאמר פייסל חוסיני בשנת 2000: "יצאנו מהסוס הטרויאני".

היו רבים במדינת ישראל שחשבו שהטרור, שהוא בעיקר טרור המתאבדים, הוא נשק אולטימטיבי שמדינת ישראל לא תצליח להתמודד איתו. היה נדמה שהקריאה "תנו לצה"ל לנצח" היא סיסמת בחירות ולא קריאה רצינית; היה נדמה שאין מה לעשות מבחינה צבאית נגד גופים וארגונים ובהם מאות בני אדם המוכנים להקריב את חייהם מרצונם, לא להילחם אלא להתאבד. התפיסה הפסימית הזו הוכחה כלא נכונה בדרך אכזרית וחד־משמעית. לאחר מבצע "חומת מגן" התברר שצבא סדיר רגיל יכול להילחם בטרור, ולגרום לכך, שהטרור, שלא פג רצונו של הצד האחר לייצר אותו, כמעט אין לו השפעה על מדינת ישראל.

בציבור שרר פחד מנסיעה באוטובוסים, רבים נמנעו מלשבת בבתי קפה, או לצאת לבתי מלון או ללכת לקניונים. התופעה הזאת פסקה רק משום שהצבא כבש מחדש את השטח הזה, הפעיל נכון את המודיעין ושילב היטב בין המודיעין ליחידות המבצעיות. לפיכך הצליחו כוחות הביטחון לדכא את הטרור כמעט לחלוטין. אכן מדי פעם בפעם יש הרוג אחד או שניים, דבר שהוא טרגדיה משפחתית, אבל ודאי לא תופעה המשפיעה על מדינת ישראל. התברר שטרור אינו נשק יעיל נגד מדינה מסודרת אם זו מוכנה לממש את השליטה שלה בשטח. נכון שהדבר חיסל את הישגי אוסלו מבחינת הפלסטינים, אבל זה היה לדעתי מחיר נכון כדי לעצור את הטרור. אם לא מלחמה קלאסית ולא טרור, אז מה הוא האמצעי? כפי שנרמז בדברי הפתיחה, המדינות שסביבנו וארגוני הטרור, שנעשו ארגונים צבאיים למחצה ורכשו יכולת סמי־צבאית, הבינו שהפתרון הוא נשק תלול מסלול, ובירי כמויות גדולות מאוד של חימוש.

הסורים התקדמו בעניין הזה התקדמות אדירה, ולדעתי במלחמה הבאה, הבעיה הגדולה ביותר של מדינת ישראל ושל צה"ל תהיה האש המסיבית על העורף האזרחי ועל העורף הצבאי. עדיין לא התחוללה מלחמה שבה העורף הצבאי אינו יכול לתפקד בגלל אש, ואי־אפשר להתקרב אל מחסני התחמושת בגלל אש ארטילרית הניתכת בלי הפסק, ומרכזי ההיערכות מתקשים להתארגן לפני שיוצאים למלחמה, ומפקדות לא יכולות לתפקד משום האש הכבדה עליהן וסביבן. ישראל טרם הייתה במצב כזה, זה מה שמכין לה צבא סוריה.

האש הארטילרית אל העורף הצבאי תפגע קשות ביכולתו של פיקוד הצפון לתפקד, והיה לכך יותר מרמז במבצע האחרון בלבנון 2006 (ואין לקרוא לזה מלחמה), ובמבצע האחרון בעזה 2008–2009. כמות האש על צפונה של מדינת ישראל במשך חודש שווה לזו שגדוד ארטילריה כבדה של צבא סוריה יכול לייצר בשש שעות בקירוב. כמות האש של חמאס במשך כל הלחימה אתו בעזה שווה לכמות שגדוד ארטילריה כזה יכול מייצר בשעתים בערך. ואולם ההשלכות של ירי אינן רק בכמות אלא גם בכך שהאש נורתה דרך קבע על אזרחים.

רוב הרקטות שנחתו בחיפה היו בקוטר 122 מ"מ, מייצור סיני לטווח ארבעים ק"מ. דומני שאיש לא נהרג מפגיעתן. כל ההרוגים באזור חיפה היו מרקטות שגורו במספר קטן בהרבה, אבל היו רקטות כבדות בקוטר 220 מ"מ מתוצרת סוריה. זה מה שצפוי למדינת ישראל – כמות גדולה של רקטות 220 מ"מ ויותר, כמעט על כל שטחה של מדינת ישראל. לפיכך יש להביא בחשבון מספר גדול של נפגעים. בעניין זה מעמיד האויב הצבאי למחצה, חזבאללה וחמאס, בעיה קשה: מערכות הנשק האלה מוצבות בקרב אזרחים, ומפעיליהן לבושים אזרחית, ופועלים באזורים אזרחיים. לפיכך השאלה מיהו אזרח היא שאלה מורכבת. מורכבות הבעיה שישראל צריכה להתמודד איתה אינה רק הכמות הגדולה של הרקטות, אלא גם זו שהן עומדות להיות מופעלות נגד אזרחים, ומתוך סביבה אזרחית, ומי שיפעל נגדן יהיה חייב לפגוע באזרחים, ולא משום שזה רצונו, אלא משום שאין לו בִּרְרָה.

בעולם מואשמת ישראל בפעולה לא פרופורציונלית. ואני טוען, שאבוי למדינת ישראל אם תפעל באופן פרופורציונלי, שהרי המשמעות היא לאמץ את כללי משחק הנוחים לאויב. משל למה הדבר דומה – מישהו רודף אחריכם עם סכין ואתם יורים בו באקדח, ומעמידים אתכם לדין על שפעלתם באופן לא פרופורציונלי, הרי רק סכין הייתה בידו, ואתם הפעלתם נגדו אקדח, היכן הפרופורציה! וזה בעצם מה שהעולם דורש מישראל!

די לבחון כיצד נלחמו מדינות העולם ובהן מדינות דמוקרטיות, כמו ארצות-הברית ובריטניה. האם בהפצצות מן האוויר במלחמת העולם השנייה ובווייטנאם עלתה שאלה של הימצאות אזרחים? העולם היום שונה, שונה גם לבריטניה וגם לארצות-הברית, אבל שונה פי כמה וכמה בעבור מדינת ישראל, מה שמחזיר לאחת הא-סימטריות שצינתי לעיל. ישראל ניצבת מול חלקי עולם, לא רק מדינות ערב, שעוינים אותה בלי קשר למעשיה. שאלתי את אחד העורכים של ה-*Guardian* הבריטי מדוע הם לא התנצלו לאחרי שכתבו שהיה טבח בג'נין והאו"ם קבע באופן רשמי שלא היה טבח. הוא ענה לי באנגלית משובחת ביותר: "אנחנו לא נתנצל כי זה היה עוד יותר גרוע מטבח". דבר לא ישנה את דעתו, גם לא הדו"ח של האו"ם. לכן טועה מי שחושב שהיה אפשר בדרך כלשהי לשנות את דעתו של גולדסטון – וכדי להיטיב להבין זאת יש לקרוא את הביוגרפיה של גולדסטון ולאיזה ארגונים הוא שייך. זהו עולם מעוות, אבל בו מתקיימת מדינת ישראל, ולכן במלחמות הבאות אין מנוס מלהביא בחשבון לא רק מה עושים, אלא איך זה נראה. בסופו של דבר תעמוד ישראל מול עולם שלא יקבל את מעשיה, ולכן יש חשיבות עליונה לגורם הזמן.

אחד הדברים החשובים שצה"ל חייב להפנים זה שאין לו זמן, ולא רק מפני שתתקבל החלטה באו"ם, אלא משום שבזמן שעובר תיווצר ההתנגדות הבינלאומית, שבסופה – תופעות בנוסח גולדסטון. צה"ל צריך לשאול את עצמו

איך הוא מטפל בבעיה לא רק בגרימת פחות נזק סביבתי, אלא איך הוא עושה את כל הדברים מהר. כאמור, לא אדון כאן בפתרונות, אבל צריך להיות ברור שהאיום הוא מורכב, לא רק משום שהוא אש בתוך אזרחים, אלא משום שחייבים להביא בחשבון איך מתנהג העולם סביבנו, ואין עוד אפשרות לפתור את העניין באמירות נוסח "או"ם שמום".

מתחייבת מודעות לכך שלא עסקתי ברמה שלמה של איום, הרמה של הטילים הכבדים ושל הנשק הלא קונבנציונלי. ועם זאת מתחייבת שאלת המשמעות של האיום הזה הלחימה הרגילה, ויש להביא בחשבון, שתחת מטרייה של טילים כבדים ושל נשק לא קונבנציונלי, אותם אויבים המאיימים על ישראל ברמה הנמוכה של האש תלולת המסלול, יהיה להם יותר חופש פעולה. ולעומת זאת, מדינת ישראל, בכל פעם שיהיה עליה להגיב תצטרך לשאול את עצמה, האם היא עושה את הצעד הנוסף שיכול להביא אותה לעיסוק ברמת הגבוהה יותר של האיום, איום הטילים הכבדים והנשק הלא קונבנציונלי. זאת אחת השאלות שצריך לשאול, אם דנים בדבר אחריותה של סוריה למלחמה בלבנון, שהרי ברורה המשמעות של הטילים הכבדים. אף-על-פי שאין להכניס לתוך הדיון הנוכחי את השאלה איך צה"ל מתמודד עם הטילים הכבדים והנשק הבלתי קונבנציונלי, חייבים לדון בשאלה איך תחת המטרייה של מערכות הנשק הללו המלחמה הרגילה משתנה במובן הזה שלאויב יש כאמור יותר חופש פעולה ויותר ביטחון עצמי, ולישראל יש יותר היסוסים ובדין. אכן ישראל צריכה להסס יותר בהיאלצה להתמודד עם נשק מסובך יותר. גם בעניין זה אחת התשובות היא לדעתי קיצור משך הלחימה, כלומר ככל שתהיה המלחמה קצרה יותר, קטן הסיכוי למעורבותה של השכבה העליונה של הטילים הארוכים והנשק הלא קונבנציונלי.

בניית היכולת של הטילים והרקטות מעלה במלוא חריפותה את שאלת המכה המקדימה. מתי ישראל צריכה לצאת למלחמה, וכוונתי כאן לחלק הטקטי לא לפילוסופיה? ברור ששאלת הפתיחה היא דומיננטית ביותר ביכולתה של ישראל לנטרל חלק מיכולתו של הצד האחר. אם תעשה זאת במצב א' זה יראה כך, אם נעשה את זה במצב ב' זה יראה אחרת לגמרי – והדבר קשור ליכולת לאסוף מודיעין, ליכולת לרכז אמצעים, ליכולת ההטמעה והפריסה של האויב. שאלת המכה המקדימה היא אפוא שאלה קשה ברמה הטקטית.

לסיכום, אחזור על האימונים. צה"ל צריך להמשיך ולהיות מוכן להתמודדות עם צבאות סדירים העלולים לפלוש למדינת ישראל. איום זה, אם הצבא לא יהיה ערוך לקראתו, יגדל משמעותית הסיכוי שהוא יתממש. ישראל צריכה להיות ערוכה למאבק בטרור פנימי – דבר זה נעשה דרך קבע, ורק מאבק זה מצליח להביא לידי כך שהשפעת טרור זה היא אפסית. דרך קבע צריכה להישאל השאלה, האם מנקודת המבט של נטרול הטרור כדאי להשתלט על שטח, או שמחיר ההשתלטות

על השטח ואחזקתו הוא כה גבוה, עד שמוטב להניח לאויב להתעצם בשעה שכוחות צה"ל אינם בשטח?

האש תלולת המסלול נהפכה לבעיה גם במלחמה של הצבאות הסדירים, ועל צה"ל יהיה להיערך אחרת. דומני שבמלחמת יום הכיפורים שלושים אחוז מהפגיעות בחיילי צה"ל היו מאש ארטילרית. אש זו תגבר מאוד במלחמה הבאה ותהיה קטלנית יותר גם על העורף הצבאי.

האיום האחר הוא אלפי רקטות וטילים מתוך מערכים צבאיים למחצה המצויים בסביבה אזרחית, וכל זה בשעה שמרחף איום על עצם הלגיטימציה של מדינת ישראל להגן על עצמה. מעבר לכך עומד האיום של ערעור הלגיטימציה של עצם קיומה של מדינה יהודית בארץ-ישראל בלב המזרח התיכון. ישראל עומדת מול עולם עוין בחלקו הגדול, שאינו מקבל את זכותה להילחם, ואפילו לא את עצם קיומה.

איום הטרור של אל-קאעדה והג'יהאד העולמי על ישראל

יורם שוייצר

מאמר זה מתמקד בניתוח הסיכונים הנוכחיים הנשקפים לאינטרסים של ישראל בארץ ובחו"ל (ובכלל זה לאינטרסים יהודיים בחו"ל) מצד אל-קאעדה ושותפיו. כדי לאפינם תבחן בקצרה האידיאולוגיה של גורמים אלה, ולאחר מכן יוצגו ביטוייה המעשיים תוך התבוננות בפעילותם בזירות שונות בעולם.

השקפת עולמם של אל-קאעדה ושותפיו לדרך, הג'יהאד העולמי, הייתה ונתרה אנטי-יהודית ואנטי-ישראלית במהותה, ואין היא שונה מזו של גורמי אסלאם קיצוני אחרים שקדמו להם. לתפיסתם היהודים הם חלק מקגוניה עולמית, שבה הם משתפים פעולה עם "הצלבנים" (כינויים של הנוצרים, בשפתם), ב"מזימה היהודו-נוצרית", שאליה הצטרפו במהלך השנים יריבים מקרב ה"כופרים" המוסלמים, בראשם השיעים, וכן "בוגדים" מקרב המוסלמים הסונים. כל המחנה הזה בכללו הוא אויב האסלאם שיש להילחם בו עד חורמה.¹ על-פי תפיסה זו, מדינת ישראל היא ההתגלמות המדינית של המזימה, שהושתלה במכוון באזור כעצם התקועה בגרונו של העולם המוסלמי, ולכן חובה להילחם בה ולגרום לאובדנה ולסילוק היהודים מהאזור. הדרך לעשות זאת היא באמצעות פעולות טרור כואבות, ואלה יובילו, על-פי תפיסתם, להחלשת פטרוניה של המדינה היהודית ובראשם ארצות-הברית, ויוכיחו להמוני המוסלמים ולתומכיהם הפוטנציאליים, שבסופו של דבר זוהי מדינה חלשה ובת חלוף, בניגוד לדימויה כבלתי מנוצחת.²

הרטוריקה הארסית נגד ישראל והיהודים נותרה כמעט ללא ביטוי מעשי. רק מספר קטן של תקיפות על יהודים תוכננו, בעיקר בידי קבוצות ורשתות טרור נתמכות אל-קאעדה בארצות-הברית, באירופה ובמזרח התיכון, ורובן הגדול סוכל.³ בשלהי שנת 1999 ובראשית 2000 החל להסתמן שינוי מגמה, שביטא החלטה ארגונית וגם שיפור ניכר בכשרות המבצעית של אל-קאעדה, להגביר את המאמץ נגד ישראל. אבל גם מאז לא נעשו יעדים אלה למרכזיים בעבור הארגון יורם שוייצר, ראש תכנית המחקר בנושא טרור ומלחמה בעצמות נמוכה, במכון למחקרי ביטחון לאומי

ושותפיו. עם זאת, ככל שחלף הזמן ומעורבותם של אל-קאעדה ושותפיו בטרור העולמי התרחבה וביטחונם העצמי גבר, הוגברו גם מאמציהם לפגוע בישראל וביעדים המזוהים איתה.⁴ שינוי הדרגתי זה נבע מהבנתם של מנהיגי אל-קאעדה, שפגיעה קשה בישראל וביעדים המזוהים איתה עשויה להעניק להם תמיכה גם ממי שמסתייג בדרך כלל מפעולות טרור חסרות ההבחנה שהארגון מבצע נגד יעדים ערביים ומערביים, וודאי מפגיעתם ההולכת וגוברת במוסלמים.

הגברת הפעילות נגד ישראל והיהודים החלה עם ניסיונה של רשת טרור ירדנית, המזוהה עם הג'יהאד העולמי, לבצע מתקפת טרור על תיירים ישראלים ואמריקנים וצילינים בירדן ובמעברי הגבול בין ירדן לישראל, כחלק מ"פיגועי המילניום", ונמשכה בניסיונות לפגוע ביעדים של ישראל באוסטרליה בזמן האולימפיאדה בסידני (יוני 2000). באותה שנה גם נשלח לישראל פעיל בכיר באל-קאעדה, ריצ'רד קולווין ריד, בריטי בן לאב מהגר מג'מייקה, כדי לאסוף מידע על יעדים בישראל כחלק מבדיקת היתכנות לביצוע פיגועים בישראל בכלל ובתעופה הישראלית בפרט. לימים התברר שריד היה שותף לניסיון לבצע פיגוע התאבדות במטוס אמריקן איירליינס באמצעות נעלי נפץ בדצמבר 2001. בה בעת נעשו ניסיונות לשגר פלסטינים (נביל עוכל וסעד הינדאווי) בתום אימוניהם באפגניסטן כדי להקים רשתות טרור ביהודה, בשומרון ובעזה (במחצית הראשונה של שנת 2000).⁵ כן נבחנה באל-קאעדה האפשרות לשגר טייס סעודי מתאבד כדי להפציץ את אילת. כל התכניות הללו סוכלו או נשאו כתכנית מגירה.

העדות המובהקת לכך שאל-קאעדה בפיקודו של בן לאדן מבקש לפגוע בישראל במלוא העוצמה באה לידי ביטוי בפיגוע הכפול במומבסה בתיירים ישראלים שביקרו בקניה (נובמבר 2002). חוליית הטרור שנשלחה לקניה בידי מפקדת אל-קאעדה והסתיעה בתשתית מקומית, ירתה טילים לעבר מטוס נוסעים של חברת ארקיע במהלך המראתו אך החטיאה אותו. בד בבד תקפו מתאבדים עם מכונית נפץ מלון ששהו בו תיירים ישראלים והרג 15 בני אדם ובהם שלושה ישראלים, ובהם שני ילדים, אחים. מנגנון פיגועי חו"ל של אל-קאעדה ביצע גם פיגוע באמצעות מתאבד בבית הכנסת היהודי בג'רבה שבתוניסיה (בשנת 2002), שנהרגו בו 14 בני אדם (איש מהם לא נמנה עם יהודי הקהילה), וכן את מתקפת המתאבדים בשני בתי כנסת באיסטנבול (בשנת 2003), שנהרגו בהם 27 בני אדם ובהם שישה יהודים.

בשנים האחרונות בוצעו בחו"ל כמה פיגועים נגד יעדים ישראליים, אך לא בידי אנשי אל-קאעדה אלא על-ידי שותפיו. ביולי 2004 ביצע ארגון הג'יהאד האסלאמי האזובקי פיגוע התאבדות נגד שגרירות ישראל בבאקו. בפיגוע נהרגו שומרים מקומיים ולא נפגעו ישראלים. הארגון שראשיו חלקו מחנות אימונים עם אנשי אל-קאעדה באפגניסטן ביצע את הפעולה כחלק מאימוץ מטרות אל-קאעדה.

בפיגוע אחר, בפברואר 2008, ירתה חוליה של אל-קאעדה במגרב האסלאמי אל בניין שגרירות ישראל בנואקשוט (מאוריטניה). הפיגוע הסתיים בפציעתם של חמישה עובדים מקומיים ואזרחים, ללא פגיעה בישראלים. אל-קאעדה במגרב האסלאמי, שהכריז בספטמבר 2007 על איחוד עם אל-קאעדה, קיבל אחריות פומבית לפעולה.⁶ פיגוע אחר נגד יעד המזוהה עם ישראל בוצע במומביי בידי ארגון "לשכר א-טייבה" ("צבא הטהורים"), כחלק ממתקפה נרחבת על יעדים מקומיים של הודו ועל תיירים. אחד היעדים שהותקפו היה בית חב"ד, המוכר כבית של יהודים שמתארחים בו ישראלים. הפיגוע הרצחני הסתיים במותם של יותר מ-160 בני אדם, ובהם כשלושים אזרחים זרים, שישה מהם ישראלים ויהודים. עד כה לא הוכחה מעורבות ישירה של אל-קאעדה בהתקפה, אך ידוע כי "לשכר א-טייבה" מקיים קשרים עם אל-קאעדה, וכי אנשיו העניקו בעבר סיוע לוגיסטי למבצע הפיגוע בבית הכנסת בתוניס. מלבד זה הרחיב הארגון בשנים האחרונות את פעילותו ושיפר את יעדיו בהתאם למטרות הג'יהאד העולמי.⁷

המגמה של הרחבת היעדים של ארגונים מקומיים השותפים לאל-קאעדה, שלא ראו בישראל וביהודים יעד קונקרטי לפעילותם, אך על רקע הקשרים המתהדקים בין הארגונים וכחלק מאימוץ הדוקטרינה של הג'יהאד הגלובלי צירפו גם אותם לרשימת יריביהם, נרשמה גם בח'גאז וגם באפריקה. לדוגמה, סעיף אל-שהרי, סגן מפקד אל-קאעדה בחיג'אז (איחוד של אל-קאעדה בסעודיה עם אל-קאעדה בתימן), קרא לתקיפת יעדים של ישראל ושל תומכיה בכל העולם, ובייחוד לחסימת גישתה של ישראל לים האדום.⁸ גם מנהיג ארגון אל-שבאב הסומאלי הכריז ב-1 בנובמבר 2009, שארגונו הקים יחידה מיוחדת בשם "גודי אל-אקצא", שתתמקד בפגיעה באינטרסים של ישראל באפריקה, ואף תעביר פעילים לשטחי ישראל ורצועת עזה כדי לסייע ב"הוצאת הישראלים מהמקומות הקדושים".⁹

יודגש מנגד, כי בשנים האחרונות הסתפקו בן לאדן וסגנו אימן זוואהירי, דוברו הבולט של אל-קאעדה, בעיקר בהתקפות מילוליות חריפות הולכות וגוברות על ישראל ועל היהודים. התקפות אלו הושמעו כרגיל על רקע היותם חלק מה"ברית הצלבנית-יהודית" נגד המוסלמים, אך הדגש הושם במדיניותה התוקפנית של ישראל כלפי הפלסטינים.¹⁰ הואיל ובעיני אל-קאעדה קיומה של ישראל תלוי לחלוטין בארצות-הברית, הארגון רואה בהחלשת ארצות-הברית ובסילוקה מהמזרח התיכון מהלכים שיובילו בהכרח להיעלמותה של הישות הציונית מהעולם. זהו עוד הסבר אפשרי למקומה הנמוך יחסית של ישראל בסדר העדיפות של פעילות הטרור שהארגון מבצע. מנגד, באל-קאעדה מבינים היטב, שכל פיגוע טרור שיבצעו נגד ישראל יקנה להם רווח תעמולתי ניכר בדעת הקהל הערבית והמוסלמית, שבתמיכתה הם מעוניינים. תמיכה כזאת חשובה להם בייחוד בעקבות הביקורת הגוברת המופנית כלפיהם עקב התקיפות חסרות ההבחנה

על יעדים אזרחיים, מערביים וערביים כאחד, ומספרם הגדל והולך של קורבנות מוסלמים בפעולות הללו.

אל-קאעדה מחפש דרך להתקרב לישראל מגבולותיה

בשנים האחרונות נראה כי אל-קאעדה, באמצעות שותפיו האזוריים, מגביר את מאמציו להתקרב לישראל מגבולותיה כדי לפגוע באזרחיה. כן הוא מנסה לפגוע בישראלים המבקרים במדינות ערב המקיימות קשרים עם ישראל.¹¹ ואכן, בירדן ובמצרים, בעיקר בסיני, בוצעו לפני כמה שנים כמה פיגועים נגד תיירים ישראלים, והם יוחסו לגורמי הג'יהאד העולמי.

מלבד זה נורו בעבר מירדן ומלבנון רקטות לעבר ישראל, ולבנון היא עדיין זירת איום מצד גורמי ג'יהאד עולמי המעורבים בירי רקטות לעבר ישראל. בשנת 2008 נורו מלבנון לעבר צפון ישראל כמה רקטות, ושיגורן מיוחס ל"עוצבאת אל-אנצאר", המזוהה עם הג'יהאד העולמי.¹² גם במבצע צה"ל בעזה (27 דצמבר – 17 נואר 2009) נורו מדרום לבנון כמה רקטות לעבר צפון ישראל, ואחדות נחשפו לפני שנורו.¹³ ירי זה נמשך באופן ספורדי גם בשנת 2009. בשלב זה לא ברור אם התוקפים נמנים עם גורמי הג'יהאד העולמי, אך סכנת המשך הירי מצדם לעבר ישראל נותרה בעינה. בהקשר זה יצוין, שבן לאדן, הרואה בלבנון קרש פניצה נוח בעבור אל-קאעדה ושותפיו לפגיעה בישראל, תקף בחריפות את חזבאללה ואת איראן, משום שחשד בהן בשותפות למזימה של ישראל וארצות-הברית בתכנון מלחמת לבנון השנייה. מלחמה זו נועדה לדבריו למנוע מארגונו ומשותפיו להתקרב לישראל מגבולה עם לבנון, כפי שנקבע בהסכם הפסקת האש ובהחלטה 1701 של מועצת הביטחון.¹⁴

זירה נוספת של פעילות גורמים מקומיים המזדהים עם זרם הג'יהאד העולמי היא עזה. ברצועה נמצאות כמה קבוצות כדוגמת "צבא האסלאם" (המתבסס רובו על בני חמולת דוע'מוש), "חבר האסלאם" ו"צבא המאמינים – אל-קאעדה בפלסטין". קבוצות אלה – המוערכות בעשרות אחדות של פעילים לכל היותר – מקיימות פעילות לפרקים של ירי קסאם וחטיפות אזרחים זרים, או שרפת בתי ספר, התנכלות לבתי קפה אינטרנט ופעילות ל"שמירת המוסר".¹⁵

תקוותו של אל-קאעדה כי תפיסת השלטון בעזה בידי חמאס ביוני 2007 תאפשר לתומכיו גישה נוחה לפעילות נגד ישראל נכזבה. בשל רצונה של חמאס להיות בעל המונופול על הפעלת הכוח בעזה וממנה, היא מנעה מהקבוצות המזדהות עם זרם הג'יהאד העולמי ברצועה מלפעול נגד ישראל באופן אוטונומי ובלא קבלת רשות, מחשש שמא יסבכה הדבר עם ישראל במועד ובמקום שלא יהיו נוחים לה. אמנם חמאס אפשרה לפעילי אל-קאעדה מחו"ל לבוא לרצועה,¹⁶ ואף התירה לקבוצות המזוהות עמו לירות מדי פעם בפעם רקטות לעבר ישראל,

אך כאשר מי מהם קרא תיגר על סמכותה, לא היססה חמאס מלהפעיל כוח כדי לדכאם. כך נעשה למשפחת דוע'מוש (ינואר 2007),¹⁷ וכך היה בתקרית חמורה ברפיח באוגוסט 2009 – בעקבות דרשות הסתה של מנהיג "ג'ונד אנצאר אללה" ("חיילים תומכי אללה"), האימאם של המסגד ברפיח, נקטו כוחות הביטחון של חמאס יד קשה נגד חברי הארגון שהתבצרו במסגד.¹⁸ בתקרית זו נהרגו 24 בני אדם ונפצעו מעל 130.

למרות העימותים בין חמאס לגורמי הג'יהאד העולמי ברצועה המשיכו חברי הג'לג'לאת (כך מכונים גורמי הג'יהאד העולמי ברצועה) לנסות ולפגוע בישראל. ביוני 2009 תקפו גורמים המשתייכים לארגון "ג'ונד אנצאר אללה" באמצעות מתאבדים רכובים על סוסים ממולכדים, ומטרתם הייתה לחטוף חיילים ישראלים. ההתקפה סוכלה באיבה בלי נפגעים בצד הישראלי.¹⁹ גם ביהודה ושומרון ובקרב ערבים ישראלים ממוצא בדווי, המזוהים עם הג'יהאד העולמי, אותרו במהלך שנת 2008 ניסיונות להתאגד בחוליות כדי לבצע פיגועים, אך הללו סוכלו.²⁰

הקושי שנתקל בו אל-קאעדה לפעול נגד ישראל מגבולותיה נובע בין השאר מכך ששכנותיה של ישראל, ובראשן מצרים וירדן, הנלחמות גם הן בהתגברות האיום מצד גורמי הג'יהאד העולמי על משטריהן ובשטחן הריבוני, פועלות בנחרצות לעצור את פעילותם ולהגן על אזרחיהן ועל התיירים המבקרים בהן. סוריה ולבנון פועלות בתקיפות נגד כוונת גורמי הג'יהאד העולמי לפעול בתחומן או משטחן נגד ישראל מחשש להסתבכות איתה.

לסיכום: אפשר לקבוע שישראל והיהודים ימשיכו לשמש יעד קבוע של אל-קאעדה והג'יהאד העולמי. ברור שמאמצי הפגיעה מצדם לא ייפסקו, ולכן סיכולם הוא המפתח העיקרי להתגוננות מפניהם. הדבר מחייב הגברת היכולת של שירותי המודיעין ושל הצבא הישראלי לסכלם בגבולות ישראל ובשטחה הריבוני, והגברת שיתוף הפעולה עם שירותי המודיעין והביטחון של בעלי-בריתה. האינטרס הגלובלי המשותף להביס את גורמי האסלאם הקיצוני-המיליטנטי של הג'יהאד העולמי, המהווה איום גם על יריבים של ישראל, סייע עד כה בבלימה או בהקטיית הפגיעה בישראל. ואולם, כפי שהוכיחה תקיפת המטוס הישראלי במומבסה, מאמצים אלה לא תמיד מספיקים, ולפעמים רק המזל מנע פגיעה כואבת ביותר. לפיכך נדרשת ישראל לערנות מתמדת לסכנות הללו, ולסיוע פעיל שלה למערכה הבינלאומית נגד אל-קאעדה ושותפיו, שמידת הצלחתה תקבע במידה רבה את רמת הסיכון בעתיד לאינטרסים של ישראל בארץ ובחו"ל.

הערות

- 1 ממר"י, המכון לחקר התקשורת במזרח התיכון, בן לאדן בנאום לעם העיראקי, 28 בדצמבר 2004.
- 2 ממר"י, דרשת חג הקורבן של בן לאדן, 23 בפברואר 2003.
- 3 יורם שוייצר ושואל שי, **הפתעה צפויה – מתקפת הטרור בארה"ב ב-11 בספטמבר 2001 והשלכותיה**, המרכז הבינתחומי הרצלייה והמכון למדיניות נגד הטרור, הרצלייה 2002, עמ' 49 (להלן: שוייצר ושי, הפתעה צפויה).
- 4 GlobalSecurity.org — Verbatim Transcript of Combatant Status Review Tribunal Hearing for ISN 10024
- 5 שוייצר ושי, הפתעה צפויה, עמ' 50–51.
- 6 <http://www.ynet.co.il/english/articles/0,7340,L-3501884,00.html>
- 7 <http://www.cefit.com/?categoryId=23531&itemId=59802>
- 8 <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/01/08/AR2009010803110.html>
- 9 <http://www.nytimes.com/2010/02/09/world/middleeast/09briefs-Yemen.html>
- 10 http://www.nefafoundation.org/miscellaneous/nefa_ShabaabAI-Quds1109.pdf
- 11 http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3966817.stm; http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3966817.stm
- 12 <http://www.cnn.com/2007/WORLD/meast/12/29/binladen.message.ap/index.html>
- 13 http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7404264.stm
- 14 [http://www.inss.org.il/upload/\(FILE\)1193575726.pdf](http://www.inss.org.il/upload/(FILE)1193575726.pdf)
- 15 http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/ipc_008.htm#
- 16 http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/ipc_008.htm#
- 17 <http://www1.nefafoundation.org/miscellaneous/nefabinladen1207.pdf>
- 18 סוכנות רויטרס, 12 בינואר 2008.
- 19 "ראש אמ"ן: פעילי אל-קאעדה נכנסו מפירצת רפיח", Ynet, 26 בפברואר 2008.
- 20 "כוחות הביטחון של חמאס התעמתו עם בני חמולת דע'מש בעזה", אתר מל"מ, 19 בנובמבר 2008.
- 21 http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/English/eng_n/html/ipc_e047.htm
- 22 http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/English/eng_n/html/ipc_e035.htm
- 23 <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?more=1&itemNo=1003623&contrassID=2&subContrassID=21&sbSubContrassID=0>

השתנות האיום? המענה בזירה הצפונית

גדי איזנקוט

על רקע הדיבורים על התחממות בצפון ואפשרות להידרדרות למלחמה, עולה וצפה שאלת השתנות האיומים על מדינת ישראל. ממציאאות ארוכת שנים שבה תרחיש הייחוס של מדינת ישראל היה מתקפת פתע לכיבוש שטח מוגבל או רחב היקף, לדפוס של ירי טילים ורקטות לעבר ריכוזי אוכלוסיה בישראל, יחד עם הפעלת טרור ושיטות של גרילה.

אם כך, מה השתנה? מה הכוונה במונח השתנות האיום? הרי ירי רקטות אינו דבר חדש; ירי כזה נעשה מלבנון אל עבר מדינת ישראל כבר לפני למעלה מארבעים שנה. פעולות טרור אירעו אף הן לאורך השנים, ואף לפני הקמת המדינה. השינוי, להבנתי, מתבטא בגיבוש רעיון אסטרטגי ולפיו העורף הצבאי והאזרחי בישראל הוא נקודת תורפה המקזזת את העליונות הצבאית של ישראל. האויב מכוון את אמצעיו בהתאם לרעיון מערכת רחב של ירי תלול מסלול לעבר ריכוזים אזרחיים, ובהקשר הפלסטיני – הפעלת טרור נרחב בתוך מדינת ישראל בהעריכם שעלידי הטלת אימה וגרימת נזק גדול ישיגו הישגים מדיניים. השינוי בדפוס הפעולה נועד לפגוע בישראל תוך ניסיון לצמצם את היתרון האיכותי הצבאי שלה. לפיכך יש למצוא את המענה המתאים להשתנות הזאת. מפקדי הצבא אמורים לתת מענה לאיום המשתנה ובה בעת להמשיך להיות מוכנים להתמודד עם האיומים הקלאסיים של צבאות אויב, יחד עם מענה לאיומים לא קונבנציונליים של חומרי לחימה כימיים וביולוגיים.

בזירה הצפונית, שלוש וחצי שנים לאחר מלחמת לבנון השנייה, תמונת המצב מורכבת. מצד אחד יש ביטחון ותחושת ביטחון שלא היו כמותם זה שנים רבות, ומן הצד האחר אנו עדים להעצמת האיומים שדיבר עליהם האלוף (מיל') יעקב עמידרור. ארגון חזבאללה הכפיל את יכולתו בסוגים מסוימים של רקטות, ואף הגדיל את טווח הפגיעה ואת הדיוק, וזה על רקע העמקה ניכרת של מעורבות איראן בלבנון, כלקח שלהם ממלחמת לבנון. בחזית הסורית השקט נמשך כבר 36

האלוף גדי איזנקוט, מפקד פיקוד הצפון

שנים. נדמה שההישג של מלחמת יום הכיפורים השפיע השפעה ניכרת על ראיית שלטונות סוריה את עוצמתה הצבאית של ישראל.

בחזית לבנון התמונה מורכבת יותר; מאז מלחמת לבנון השנייה לא עשה חזבאללה ולו פיגוע אחד מגבול הצפון. מאז המלחמה היו שישה אירועי טרור בצפון, כולם משויכים לגורמי ג'יהאד עולמי, ובהם נורו עשר רקטות. הארועים דומים: חוליה קטנה של מחבלים באה מהעורף, ממחנות פליטים בסביבות צור וצידון, הצטיידה ברקטות באורך של מטר וחצי ואף קצרות יותר, נסעה אל קרבת קו הגבול, הניחה אותן בצורה פרימיטיבית על קרשים עם שעון, הקובע את זמן השיגור לאחר הסתלקותה מהשטח. איני מזלזל במתווה הזו, ובמקרה אחד פגעה רקטה בבית אבות ואישה אחת נפצעה קל; ותיתכן גם פגיעה חמורה שתגרום להרג אזרחים רבים. בלבנון מצויים שני פלגים של הג'יהאד העולמי: האחד "גדודי עבדאללה עזאם", והאחר "פאתח אל-אסלאם"; פלגים אלה מוכרים לשלטונות לבנון, אולם טיפולם בהם שולי.

המבחן בזירה הצפונית, לנוכח זיכרון מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון השנייה, הוא מבחן היכולת ולא מבחן הכוונה. הצבא הסורי הוא הגורם היחיד באזור שיש לו היכולת לכבוש חלקי ארץ, לירות לעומק ישראל ולהפעיל חל"כ. לחזבאללה יש יכולת של ירי ניכר לעומק מדינת ישראל. לפיכך בצד שאלת היכולת, מחייבת אותנו גם שאלת הכוונה למעקב מודיעיני ולניהול סיכונים סביר ותבוני.

איום הצבא הסורי עומד בבסיס תרחיש הייחוס של צה"ל, וביסוד האימונים שלו. זהו צבא קונבנציונלי שיכולתו הצבאית שונה מהותית מזו של חזבאללה או של חמאס. שליטי סוריה אומרים בגלוי, שהחזרת רמת הגולן לריבונותם היא אינטרס עליון של סוריה. הם מדברים על השבת רמת הגולן בדרך של שלום, וגם על אפשרות של "התנגדות", ואם תידרש – גם על פעילות מלחמתית שמטרתה להשיב את רמת הגולן. השיח הזה מופנם היטב באופן שבו צה"ל בונה את יכולת ההגנה ואת היכולת המודיעינית שלו, כמו גם את כושרו ההתקפי.

רכיב מרכזי בדרך שהסורים פועלים כבר שנים רבות, הוא הסיוע לארגוני טרור בכלל ולארגון חזבאללה בפרט. ההנחה היום היא, שכל מה שמצוי בארסנל של סוריה מועבר לחזבאללה. זהו דפוס שהיה קיים ברמה מסוימת עד מלחמת לבנון השנייה, והלך והעצים מאוד מאז המלחמה.

ארגון חזבאללה עבר שינוי מאז מלחמת לבנון השנייה. הוא הגדיל במידה ניכרת את יכולתו לירות ירי תלול מסלול, והיכולת לירות מעומק לבנון אל עומק מדינת ישראל נעשתה תפיסה מרכזית ברעיון האסטרטגי של הארגון. בה בעת הוא בנה מערכת הגנה בתוך האילוצים שבהם הוא פועל מאז מלחמת לבנון השנייה. אם עד המלחמה היה הארגון פרוס עד גדר הגבול והיה השליט הכול יכול ברום לבנון, הרי מאז נכנסו לשטח צבא לבנון וכוח או"ם. שני אלה צמצמו את חופש הפעולה

של חזבאללה בדרום. הארגון גם עשה מהלך משמעותי לריכוז אמצעים צבאיים מדרום לליטני, בתוך כפרי השיעים, יחד עם פריסה בעומק לבנון.

בחלק שמדרום לליטני יש כ־160 כפרים ועיירות שיעיות, ובתוכם הארגון מרגיש כבתוך שלו, מוגן לגמרי, ואין גורם המעז להיכנס אל תוך המרחבים האלה. מצד אחד זה יוצר קושי אופרטיבי לטפל באויב המתמקם עם אמצעי הלחימה שלו בתוך שטח בנוי ומיושב, ומצד אחר זהו הגורם המרסן הגדול ביותר המשפיע על ארגון חזבאללה, שהרי מטרת־העל של הארגון היא השגת הגמוניה שיעית בלבנון, ומרכז הכובד העיקרי שלו בתוך המדינה הוא תמיכת האוכלוסייה השיעית, זו שעברה חוויה קשה ביותר לפני כשלוש שנים. ניתן להעריך כי מנהיגי חזבאללה ישקלו היטב לפני שיפתחו באש מתוך המרחבים האזרחיים השיעים בהבינם את המשמעות של עימות נוסף.

שלא בגלוי, הארגון שואל את עצמו שאלות רבות על תפקודו במלחמת לבנון השנייה: על התכונותו למערכה, כיצד נפגעו מערכים מסווגים מאוד שהיו ידועים למעטי מעט – וכוונתי לתקיפת מערך הרקטות לטווח הבינוני והארוך ולמבצעים בעומק לבנון. בחזבאללה מבינים היטב את משמעות התקיפות הללו ובכלל זה המודיעין שסופק כדי לבצע אותן. הארגון נותן אפוא לעצמו שבחים קטנים בהרבה מאלה שניתנו לו מהציבור בישראל.

מה השתנה מקיץ 2006 עד חורף 2010? נראה לי, שהנקודה החשובה היא, שארגון חזבאללה עבר חוויה קשה מאוד. מאז הקמתו הוא ספג מכות פזורות, אבל מכה קשה כפי שהוכה במלחמת לבנון השנייה היתה חדשה בעבורו.

ברקע לשני האיומים הנזכרים לעיל, והמוכרים, יש איום שבעיני הוא משמעותי מאוד ומשפיע על המתרחש בזירה הצפונית, וזהו האיום האיראני. זהו איום רב־ממדי, ששני הממדים העליונים שלו הגלויים לעין נמצאים על סדר היום התקשורתי במדינת ישראל כמעט מידי יום ביומו, ויש ממד שלישי, משפיע מאוד, הסמוי מן העין, ואדון בו להלן.

א. האיום הראשון, שאסתפק באזכורו בלבד, האיום הגרעיני הנמצא על סדר היום התקשורתי והציבורי.

ב. האיום השני הוא יכולת קונבנציונלית, שאיראן מקפידה להפגינו בכל הזדמנות – מאות טילי שיהאב, שמדינת ישראל מצויה בטווח פגיעתם.

ג. האיום השלישי נסתר מהעין ורב־השפעה בזירה הצפונית. זוהי המעורבות של איראן באמצעות כוחות קודס. אלה כוחות שהוקמו אחרי המהפכה כזרוע ארוכה של השלטון האיראני לייצוא חזון המהפכה ולקידום רעיונות אסטרטגיים. אחד הרעיונות החשובים שלו הוא התשה של מדינת ישראל עד השמדתה. זהו איום הפועל ברציפות בעיקר בזירה הצפונית, אבל בונה לו בסיסי

כוח גם בזירה הדרומית, יחד עם ניסיון לחזק את ההתנגדות הפלסטינית. איראן מפעילה בהקשר הזה כמה מאמצים:

- א. מימון במאות מיליוני דולרים – זהו מקור המימון המרכזי של חזבאללה. האידיאולוגיה של המדינה השיעית היחידה בעולם מניעה אותה לפעול להקמת המדינה השיעית השנייה, והמתאימה ביותר בעיניה היא לבנון.
- ב. אימון, הדרכה והכוונה של התכניות המבצעיות של חזבאללה. הדבר הזה התקיים במידה מסוימת לפני מלחמת לבנון השנייה, והתעצם במידה רבה אחריה.
- ג. אספקה שוטפת של אמצעי לחימה (אמל"ח) מאיראן ומסוריה. הדבר מתפרסם רק כשיש גילוי, כמו תפיסת אניית האמל"ח ב־2009.

עד מלחמת לבנון השנייה ראינו בעיקר הדרכה וסיוע של איראן, ואחריה אנו עדים למעורבות עמוקה עד כדי פיקוד ושליטה בתהליכים המבצעיים בארגון וביעושה בלבנון. תהליך זה התפתח גם על רקע המלחמה, לאחר ששלטונות איראן לא צפו שהמערך הזה שנבנה ליום סגריר, יופעל עקב אירוע טקטי. גם חיסולו של עימאד מוע'ניה לפני כשנתיים הגביר במידה ניכרת את מעורבות איראן בלבנון. הארגון "כוחות קודס" נקרא "גיס לבנון", ויש לו פונקציה פיקודית. אין זו מפקדת גיס בדומה למפקדת גיס בצה"ל, אבל זהו גרעין מקצועי של אנשים האמורים גם להפיץ את החזון וגם להעביר אותו לפסים מעשיים. רעיון והיגיון דומים מופעלים גם באפגניסטן, בעיראק ובתימן.

כאמור, מהות השינוי באיום על ישראל מתבטא בגיבוש רעיון אסטרטגי, המזהה את העורף הצבאי והאזרחי בישראל כנקודת תורפה שיש בה כדי לקזז את העליונות הצבאית של ישראל. לפיכך נשאלת השאלה: האם האינתיפאדה של הפלסטינים שנפתחה בסוף שנת 2000 הייתה חלק מרעיון אסטרטגי מסודר שבו העורף הישראלי הוא נקודת תורפה, ויש להפעיל עליו לחץ וליצור הלם ואימה גדולים, או שפריצתה הייתה תוצאה של אירועים מתגלגלים? על השאלה הזו אין עדיין תשובה מלאה.

חזבאללה התחיל לבנות את דפוס הטרור והגרילה על כוחות צה"ל באזור הביטחון בדרום לבנון יחד עם ירי רקטות אל העורף. העורף היה אז רצועת היישובים לאורך גבול הצפון. הוא הקפיד מאוד לא לירות אל תוך יישובים אלא בתגובה על פעולות ישראל. שנים ארוכות היו ויכוחים בפיקוד צפון, האם מטרת חזבאללה להגיע לגדר ולבצע פיגועים, או שמטרתו לפגוע בכוחות צה"ל באזור הביטחון. למיטב זיכרוני עיקר הירי ליישובים ישראליים היה כאמור בעקבות פעילות צה"ל שנחשבה בעיניו חציית קו. מיד עם יציאת צה"ל מאזור הביטחון גדלה מאוד יכולת הירי עם פריסת כוחות הארגון קרוב מאוד לגדר המערכת. דובר

אז על מצאי של כ-18,000 אלף רקטות לטווח קצר ומאות רקטות לטווח בינוני, והדבר בא לידי ביטוי במלחמה עצמה.

האם הייתה ישראל צריכה את המלחמה הזאת כדי לראות את האמת המרה בדבר יכולתה להתמודד עם האיום הזה? אכן נתגלו במלחמה ליקויים בהפעלת הכוח, ועוד ליקויים רבים שחייבו חשבון נפש נוקב, אבל לדעתי לא היה כישלון! בסופו של דבר, מי שהפסיד במלחמה זו הוא חזבאללה. אני משוכנע שהלימוד הדרוש נעשה בשורות הצבא, ושיפור ניכר חל מאז ביכולתו של צה"ל.

אני מזכיר שבשנים 2000–2006 היה צה"ל מרוכז ברובו בלחימה בטרור פראי – שגרם ל-1,170 ישראלים הרוגים, חיילים ואזרחים – וצומצמו מאוד האימונים ללחימה קונבנציונלית. הדבר הביא הישג מרשים בלחימה בטרור, והיה לזה מחיר. אבל אין זו הסיבה היחידה לקושי במלחמת לבנון השנייה. בסיכומו של דבר, בהתמודדות הזאת, על אף הליקויים בהפעלת הכוח היבשתי, ירה ארגון חזבאללה לעבר ישראל 4,000 רקטות, רובן קצרות טווח בקוטר 107 ו-122 מ"מ, ומיעוטן רקטות לטווח בינוני – 220 ו-302 מ"מ. צה"ל ירה אל תוך לבנון כ-200,000 חימושים. מבחינת האזרח הישראלי אולי אין לזה משמעות, אבל חזבאללה ספר זאת היטב. היו 7,800 גיחות של מטוסי קרב שתקפו מגוון מטרות, חלקן בעלות ערך רב וחלקן פחות. כל אלה יחד עם כיבוש חלקים מדרום לבנון פגעו פגיעה של ממש בארגון. להבנת, פגיעה זו משפיעה מאוד על התנהלותו, על אופן החשיבה שלו, וזה יחד עם החוויה שעבר המנהיג של הארגון באים לידי ביטוי בכך שהאדם שהתנייע בעבר ברוב פאר והדר, מסתתר בשלוש וחצי השנים האחרונות כאחרון המבוקשים בשכם.

הארגון, שנשמט אפו היא ג'יהאד, לא ביצע אף פיגוע בגבול הצפון בשלוש וחצי שנים האחרונות. כשאני מדבר עם המפקדים ועם החיילים שלי אני אומר, שהנחת העבודה שלנו היא הנחה מחמירה של מבחן היכולת, שהמצב עלול להתלקח בכל רגע, ואנחנו מתכוננים לכך מזה שלוש וחצי שנים. אני מאמין שנפעל ביעילות בשעה שנידרש לכך. גם האמירה השבועית של נסראללה (שבכל שבוע פונה אל אנשיו באמצעות מסכים ומדבר על הניצחון ההיסטורי) נשמעת כבר כסיסמא ריקה.

כשאני בוחן את העשור האחרון, אזי נכנסנו אליו עם לחימת גרילה בתוך לבנון, וארגון חזבאללה השיג הישגים טקטיים בלחימה איתנו בדרום לבנון. בסיומה של השנה הראשונה של העשור נפתחה אינתיפאדה פלסטינית, ששאבה השראה ממה שראו הפלסטינים בלבנון בהבינם שבהפעלת כוח יוכלו להגיע להישגים. בלחימה בטרור הושגו הישגים רבים. טרם הכרזנו על סיומו אף-על-פי שהטרור הפלסטיני ביהודה ושומרון הובס לפני כארבע שנים. האינתיפאדה הזו גבתה כאמור מחיר של 1,170 ישראלים הרוגים, 138 מהם בחודש מרס השחור בשנת 2002, שבעקבותיו הוחלט על מבצע "חומת מגן". יש הבדל עצום בין אופן

הלחימה בטרור לפני שהשטח נכבש לבין הלחימה האפקטיבית לאחר כיבוש השטח במבצע "חומת מגן".

המערכה השנייה של העשור האחרון היא המערכה בלבנון שנמשכה 33 ימים ובה ניסה חזבאללה להביא לידי ביטוי את הרעיון המערכתי שלו לירי מתמשך לעומק. במהלך מבצע "עופרת יצוקה" בעזה ניסתה חמאס לשחזר את הרעיון של חזבאללה בירי תלול מסלול והטלת אימה על האוכלוסייה, וכך להמשיך ולשגר רקטות לעורף מדינת ישראל עד היום האחרון של המבצע.

בהשוואת שלוש המערכות האלה, אני שואל את עצמי: מדוע הירי תלול המסלול נשמע מאיים יותר מהטרור? מירי של עשרות אלפי רקטות נהרגו קרוב ל-80 ישראלים, אזרחים וחיילים, ובכלל זה החיילים שנהרגו מירי תלול מסלול על יד כפר גלעדי; לעומת זאת בפיגוע של מתאבד אחד שעולה לאוטובוס הוא הורג אף למעלה מעשרים בני אדם. איני מתעלם מההשפעה הפסיכולוגית שיש לשיתוק חלק מהמדינה, וודאי שלא מהפגיעה ברציפות הפעולה של צה"ל. ועם זאת, השוואה זו צריכה להעמיד בפרופורציה את רצון האויבים לראות בעורף את נקודת התורפה של ישראל, שאלה יש לכוון כדי להגיע להישגים.

נהוג לומר, על-פי ציטוט של קלאוזוביץ, שצבא נמצא באחד משני מצבים, או בהתכוננות למלחמה או במלחמה; העשור האחרון לימד אותנו שיש מצב שלישי, שלאורך השנים היה נוח לקרוא לו בט"ש – ביטחון שוטף. ואולם קשה לקרוא לעשור האחרון לחימת בט"ש. הלחימה עם הפלסטינים ביהודה, שומרון ועזה, והיקף הכוח שהופעל ומתיחת חלק לא מבוטל של מהמשאבים, בעיקר של היבשה, הכניסה ממד נוסף לחימה, ומציבה את השאלה: מה ההישג הנדרש בכל מצב? התכוננות למלחמה משמעה בנייה של מוכנות מיטבית כדי לממש את המשימות ביום פקודה, ובמלחמה השאיפה היא להשיג את היעדים שהוצבו. המצב השלישי, שאפיין כאמור את העשור האחרון, הוא מערכה אחרת שהשם בט"ש אינו מתאים לה, ונראה שיש למצוא לה שם מוצלח יותר. ההישג הנדרש בלחימה בטרור היה לצמצם אותו למינימום האפשרי כך שלא ישפיע על החופש לקיים את שגרת החיים הבסיסית, שלא ישפיע על הביטחון הלאומי של מדינת ישראל, ולהרתיע את האויב מלהפעיל ירי תלול מסלול. אם כך, מה הדפוס שמן הראוי לגבש מההתנסות בעשור האחרון. בהקשר הזה אציין כמה תובנות:

התובנה מרכזית שהגעתי אליה כמפקד יהודה ושומרון בזמן הלחימה בטרור היא, שהמלחמה היעילה ביותר בטרור היא רק תוך שליטה בשטח ובאוכלוסייה. בלי שקיים גורם אחראי השולט בשטח ובאוכלוסייה, איני רואה דרך להילחם ביעילות בטרור. זהו לקח מבצעי, ואין שום אמירה אחרת. אפילו הצבא החזק ביותר בעולם, שנלחם באפגניסטן ובעיראק בצורה מרשימה מאוד, אחרי זמן מסוים מצוי במלחמה קשה מאוד.

תובנה אחרת היא הקושי הגדול להרתיע ארגונים מפני התעצמות. קשה ביותר להרתיע את חמאס ואת חזבאללה מלהתעצם. יש בידי ישראל היכולת להרתיע אותם מלפעול, וצריך לפעול גם לסיכול של התעצמות ולהרתעה מפני התעצמות. ואולם את עיקר האנרגיה יש אכן להפנות להרתעה מפני פעולה, ולא בדברי רהב ולא במלל אלא בפעולה. לדוגמה: כשארגון הג'יהאד העולמי עבדאללה עזאם יורה כמה רקטות, אין להקל ראש בכך ולומר שזהו ארגון קיקיוני הפועל בניגוד לאינטרסים של חזבאללה ושל לבנון. במקרים האלה יש להעביר מיד מסר באמצעות הפעלת כוח.

חזבאללה וחמאס בנו דפוס פעולה של לחימה מתוך אוכלוסייה, מה שמחייב את ישראל למענה מורכב תוך שמירה על המוסר הפנימי שלה, ועל דיני המלחמה כמובן. לפני מלחמת לבנון השנייה נבנה דפוס הפעולה שלפיו נחטפו אודי גולדווסר ואלדד רגב, נחטפו גלעד שליט והנער אליהו אשרי, שתי בנות ברחלים, יהודי בשכם – כל האירועים האלה אירעו בשבועות שלפני המלחמה, ובכלל זה ניסיון חטיפה ברג'אר. כשהתרחשה החטיפה עלתה שאלה מבצעית ומוסרית, האם לתקוף את, יעדי 'משקל סגולי'. אלה היו יעדים במערך מסווג מאוד של יכולת ירי רקטות לטווח בינוני, שנבנתה בביתם של פעילי חזבאללה. הכוונה הייתה להפיל קיר לבית, או לפתוח תריס ואז לבצע את הירי בהפתעה. בחקר ביצועים של צה"ל דובר על 200 עד 500 אזרחים הרוגים כנזק אגבי מתקיפה. עמדת הצבא הייתה: למרות האיום המידי והישיר מתוך הבתים האלה על אזרחי מדינת ישראל, אנחנו ממליצים לא לתקוף אותם בשלב ראשון, אלא בשלב שני, לאחר שנפנה את האוכלוסייה. נסתכן כדי למנוע פגיעה באזרחים שאינם לוחמים. כידוע התקבלה החלטה אחרת, בניגוד לדעתנו. בראייה לאחור, זו הייתה החלטה צודקת. כך נפגע מערך חשוב שהיה עלול לגרום נזק כבד מאוד. הדילמה הזאת עלתה שוב ביום השני ללחימה בנוגע לתקיפת שני יעדים חשובים בבירות: בניין המשרדים של נסראללה, והבניין ובו דירתו של נסראללה. היה אפשר לתקוף את שני המבנים האלה בהפתעה עם אפשרות סבירה לפגוע בו. כל דיירי הסביבה ("המרובע הביטחוני") נדרשו באמצעות כרוזים לפנות את המרחב. רק לאחר 18 שעות תקפנו את שני הבניינים האלה. לדעתי הדבר מעיד על המוסריות של צה"ל. כך גם הודענו לכל אוכלוסיית הדרום ולשכונה בתוך בירות על הימצאותן במרחבי לחימה של חזבאללה, ושעליהן להתפנות. הדבר היה על חשבון אפקטיביות התקיפה. יחד עם זה אין לסבול מציאות שבה האויב בונה מערכי ירי בתוך סביבה אזרחית כדי להרוג אזרחים ישראלים, ושישראל לא תוכל לפעול.

בתפקידי כמפקד פיקוד צפון קיימתי ריאיון אחד בלבד לפני למעלה משנה ובו דיברתי על האפשרות שאם תיפתח מלחמה נתקוף את חזבאללה תקיפה לא פרופורציונלית. הריאיון הזה הוכנס לדוח גולדסטון עם מכתב נלווה על כך שישראל

חשבה חשיבה מקדימה לתקוף תקיפה לא פרופורציונלית את האוכלוסייה כדי להענישה, וזה אף-על-פי שהרעיון שכיוונתי אליו היה לתקוף כדי לפגוע קשה בחזבאללה, ולא באזרחים. שיטת הפעולה בלבנון הייתה, שבשלב ראשון תוקפים את המטרות שיש בהן איום מידי. בשלב שני לפנות את האוכלוסייה לשם הגנתה, ורק לאחר פינוי האוכלוסייה לתקוף את יעדי חזבאללה תקיפה רחבה. אני משוכנע שהדפוס הזה הוא דפוס מוסרי, שהיה נכון לפעול בו, ואם נידרש למערכה נוספת יהיה נכון לפעול באותה הדרך. חזבאללה הוא שהופך את מאות הכפרים ואת המרחבים השיעיים בלבנון למרחבי לחימה. אני מקווה שהבנה זו תגרום לארגון לשקול היטב טרם שיחליט להפעיל נגדנו טרור, חטיפה וירי נוספים. הבנת שיטת הפעולה שלנו אינה מכוונת רק לחזבאללה, אלא לכלל הסביבה שאנו פועלים בה.

אציג ארבעה מושגי יסוד שישראל משתמשת בהם:

- הרתעה – הרתעה כלפי ארגונים ומדינות, והקושי הכרוך בכך. הפלסטינים הבינו בתחילת שנת 2000 שמדינת ישראל חזקה ולכן פתחו בגל טרור. כשארגון אל-קאעדה ביצע את מתקפת הטרור ב-11 בספטמבר הוא הבין שהוא פותח מערכה עם מעצמה עולמית ולמרות זאת לא הורתע. כך גם חזבאללה, שהטריד את מדינת ישראל ואת צה"ל בשנים 2000–2006, ביצע ירי מידי פעם בפעם וניסה ללבות את הטרור נגדנו ביהודה ובשומרון. גם חמאס מכירה את הפערים בינה לבין ישראל ולמרות זאת פעלה בשנים שאחרי הנסיגה. היכולת להשיג הרתעה היא מורכבת ובעייתית, אבל בבחינת המציאות בצפון ובדרום לאחר "עופרת יצוקה" אפשר לראות שהארגונים האלה שוקלים שיקולים רציונליים. לפיכך צריכה ישראל לחפש את הדרכים להרתיע אותם. אחזור לנאום מכונן, שמרבים לצטט אותו, אבל רק את סוף המשפט: נסראללה הכריז בשנת 2000 בבינת ג'בל, שמדינת ישראל היא מדינת קורי עכביש. המשפט המלא הוא: למרות יכולתה הגרעינית ואף-על-פי שיש לה את חיל האוויר החזק ביותר בעולם הרי מדינת ישראל היא מדינת קורי עכביש. שיפוטו שלו את עוצמתה של מדינת ישראל לא נובע מהיכולת הצבאית שלה או היכולות שמיחסים לה, אלא מתפיסתו את חוסנה של החברה ואת נכונותה של ישראל לפעול.
- רכיב ההרתעה. אנו עדים לשינוי מושגי, מהתרעה קלאסית שחיפשה סימנים מעידים למלחמה אצל מדינות, לצורך לבנות תפיסת מודיעין מתאימה כדי לספק התרעה טקטית לאירוע, העלול להיחפך לאירוע אסטרטגי, כמו המקרה של חטיפת גלעד שליט וחטיפת גולדווסר ורגב. ישראל נדרשת לחשיבה עמוקה בנוגע לתוכן המעודכן הנדרש לרכיב החיוני הזה בתפיסת הביטחון של מדינת ישראל.

• הכרעה. השתנות האיום מחייבת בחינה מחודשת של מושג הכרעה. חייבים להבין שדפוסי הפעולה השתנו. קלאוזוביץ ביסס לפני כ-200 שנה כללים ועקרונות, ובהם: בשעה שכוח תוקף מזהה נקודות תורפה אצל המגן ומפעיל עליו את מרב הכוח במינימום זמן, מתרחשת תופעה של נטילת כוח הרצון של היריב לפעול ביעילות ולהמשיך להילחם. הקושי הגדול הוא לזהות מרכזי כובד שמכה אחת בהם תגרום להתפרקות כוח הרצון. אין זה דפוס הפעולה של האויב שנגדו עלינו לפעול. הקושי הבולט ביותר של צה"ל הוא להביא לידי ביטוי את יכולתו בסדרה של פעולות מוחצות וקצרות בזמן כדי להגיע להישג. לדעתי אפשר להמשיך ולהשתמש במושג הכרעה, אף-על-פי שקלאוזוביץ ייחס את ההכרעה לרמה הטקטית בלבד, ואין בינה לבין הרמה האסטרטגית דבר. לדעתי אפשר להשתמש במושג ההכרעה בתנאי שמבינים שיש לו שני רכיבים: האחד הוא עמידה ביעדים שהגדירו לצבא, והאחר הוא שיפור המצב האסטרטגי של מדינת ישראל לאורך זמן. שתי השאלות האלה צריכות להישאל בסוף הלחימה בדפוס הפעולה הנוכחי.

באשר לאסטרטגיית היציאה וקיצור משך הלחימה: קיצור משך הלחימה הוא עיקרון ביטחון בסיסי חשוב ביותר בגלל אופי הצבא והחברה הישראלית. אחרי מלחמת לבנון השנייה נכתב, שאין לצאת לפעולה בלי לגבש מראש את מתווה הסיום ואסטרטגיה של יציאה מסודרת. זוהי חשיבה פשטנית, שהרי אם כל הצדדים יקבלו אותה, זה יהיה קץ המלחמות, ואיני רואה את היכולת להגיע לכך. נכון ליחד חשיבה מעמיקה גם למתווה של יציאה, אולם האמירה הגורפת דלעיל אינה אפשרית.

סיכום

צה"ל מתמודד עם כלל רכיבי האיום: הלא קונבנציונלי, הקונבנציונלי והתת-קונבנציונלי. העשור האחרון אופיין בהתמודדות בשלוש מערכות עיקריות עם האיום התת-קונבנציונלי, איום הטרור והגרילה בשילוב ירי תלול מסלול כרכיב עיקרי. בלחימה הזאת היו לצה"ל ולארגוני הביטחון הישגים רבים.

האתגר המרכזי של הצבא הוא להמשיך לספק לתושבי המדינה ביטחון לשנים ארוכות עם השגת הרתעה ותוך כדי מוכנות וכשירות להגן ולתקוף, ולעמוד בכל המשימות שיגדירו לצה"ל. לדעתי הלקח לשנים ארוכות הוא הצורך להילחם בטרור ובגרילה עם מינימום המשאבים האפשריים, ולהוסיף ולהכין את הצבא למלחמה קונבנציונלית. הכנה כזאת היא לדפוס מורכב ובעייתי יותר אף-על-פי שכרגע מלחמה כזאת אינה נראית כמתווה הפעולה המועדף בעיני האויבים.

לחימה קונבנציונלית דורשת מיומנויות כגון הפעלת מפקדות, איסוף, תמרון ואש מערכתית. מיומנויות אלה תאפשרנה גם להילחם במתארים אחרים. רכיב חשוב הוא הצורך למזער ככל האפשר את הפגיעה בנפש וברכוש. איום הירי תלול המסלול הוא חמור ואיני מקל בו ראש, אבל התנהגות נכונה, גם פסיבית, עוד לפני כל האמצעים המתוחכמים, תביא לידי הפחתה ניכרת בפגיעה בנפש, ותאפשר לצבא לפעול ביתר חופשיות.

לסיום: אני מקווה שההרתעה של ישראל תפעל לאורך שנים ותביא לידי מציאות ביטחונית נוחה, שתאפשר למדינה לפרוח לשגשג ולהגיע להחלטות הנכונות בעבורה לא תחת לחץ של אירועים. זאת בצד ההבנה בצה"ל, שתפנית עלולה להתרחש מהר מאוד. בשיח הביטחוני של צה"ל יש מושג הקרוי "זמן יקר". זהו הזמן שאפשר להכין בו את הכוחות לפני הפעלתם. בסביבה שאנו נמצאים בה אין "זמן יקר". הזמן פועל בעבור מי שיודע להשתמש בו נכון, וזהו לקח לשנים הבאות להכין בהן את הצבא למלחמה.

טרור מתחת למטרייה גרעינית – האיום והמענה

גיורא סגל

השאלה העיקרית בהפעלת הכוח הצבאי ובבניינו למדינת לאום דמוקרטית היא אם צפויה לה מלחמה, אם יש בכוחה להרתיע ממלחמה, ואם במקרה שתפרוץ מלחמה היא תוכל לעמוד בה ולנצח. בניין הכוח הוא נגזרת של המענה המבצעי לאיום. הבעיה שמדינות וצבאות ניצבים בפניה כיום היא שאין מתכון גנרי להפעלת כוח ולבניינו שיתאים לאיום המשלב טרור בהיקפים גדולים וגלובליים, יכולת קונבנציונלית, וכל זאת מתחת למעטפת של איום מטרייה גרעיני.

השאלה העיקרית מתחלקת לכמה שאלות משנה:

- איזו אסטרטגיה רבתי על מדינה לאמץ לצורך בניין כוחה הצבאי?
- לאילו תרחישי מלחמה יש להתכונן?
- איזו גישה על מדינה ועל צבא לאמץ בקשר לסוגיית ההרתעה, ובייחוד בנוגע להרתעת ארגוני טרור כמו חזבאללה וחמאס ולמדינות כושלות דוגמת לבנון, ומהן ההשלכות על הפעלת הכוח ועל בניינו?
- מהן ההשלכות על בניין הכוח ועל מוכנותו המבצעית למענה על איום המשלב איום גרעיני, קונבנציונלי וטרור בעת ובעונה אחת? מהי הדילמה בקשר לכך?
- במקרה של איום משולב, האם על מדינה להחזיק ולתחזק כוח קונבנציונלי גדול ולשפר אותו או לבנות להחזיק ולשפר כוח המתאים רק ללחימה נגד טרור וגרילה, כוח השונה בכמה ממרכיביו – למשל הצורך בכוחות חי"ר וכוחות מיוחדים בהיקפים גדולים.

איום

איום הטרור המופעל מתוך מדינות לאום מבוססות או כושלות ובחסותן הוא המערער את הכללים ואת העקרונות ההיסטוריים של המענה. אחת התוצאות

גיורא סגל, חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

היא טשטוש הגבולות של איום הייחוס שיש להתכונן אליו. הבנת איום המשלב בין יכולות קונבנציונליות ובין טרור עלולה לבלבל גם היא. לדוגמה, מדינה כמו איראן, המפתחת יכולת צבאית גרעינית והפועלת בו בזמן נגד מדינת ישראל תוך כדי בניין כוח הטרור והפעלתו, עלולה לטשטש את הבנת האיום המשולב הזה, ומכאן לגרום שגיאות בבניית המענה.

מה השתנה בעולם האיומים על מדינות לאום? עיקרו של השינוי הוא בשילוב בין האיומים, איום הטרור והאיום הקונבנציונלי. הקושי לחזות אירועים חריגים, יכולת החיזוי הנמוכה והעיוורון הקבוע של האקראיות מעלים את אירוע 11 בספטמבר ומתקפה קונבנציונלית צפויה או לא צפויה על ישראל בימים אלו למעלה דומה של אי־ודאות.

מה השתנה בעולם בניין הכוח והמענה לאיום? עיקרו של השינוי המתפתח הוא בקושי להתאים את אמות המידה המבצעיות הנדרשות במענה לאיום טרור קונבנציונלי משולב המתקיים בחסות של יכולת גרעינית. הקושי הזה בא לידי ביטוי בבניין הכוח בדוקטרינה ברמות השונות, בכושר הפיקוד והמטה הנדרש מהאנשים ברמות הפיקוד השונות מהטקטיקה עד האסטרטגיה, בהתאמתם של אמצעי הלחימה לצרכים המבצעיים של המענה לאיום, ובארגון המערכת המבצעית והמקצועית למענה. המענה לאיום גרעיני מוכר ונמצא בעולם המלחמה הקרה. השילוב בין מדינה המפעילה טרור מצד אחד ובעלת יכולת גרעינית המשמשת לה מטריית מגן מצד אחר הוא שילוב חדש בעולם האיומים על מדינות לאום.

התפתחות המענה בישראל בעולם משתנה, 1953–2006

בספטמבר 1953, לקראת פרישתו של דוד בן־גוריון מתפקידו כראש הממשלה ושר הביטחון, הוא לקח פסק זמן מהפוליטיקה. בשובו הביא בפני הממשלה סקירה של הבעיות האקטואליות באותם ימים. בן־גוריון סייר בצה"ל, נפגש עם מפקדים, וכתב מסמך בשם "צבא ומדינה"¹. מסמך אסטרטגי זה הגדיר מענה כולל לבעיות הביטחון של מדינת ישראל וביטא את תפיסת הביטחון של דוד בן־גוריון לימים ההם. המסמך הוצג לממשלה ואושר על ידה ב־18 באוקטובר 1953.² "הביטחון אינו תלוי בצבא בלבד", כתב דוד בן־גוריון. "גורמים לא צבאיים יכריעו לא פחות מגורמים צבאיים: יכולתה המשקית והכספית של האומה, הכושר המקצועי של אנשי המלאכה, החרושת והחקלאות [...]". והוא המשיך לפרט גורמים אזרחיים נוספים,³ ובכל זאת התחיל דוד בן־גוריון מהכושר הצבאי המבצעי כבסיס למענה לאיום.

מלחמת העצמאות ומלחמת יום הכיפורים קיבעו בתודעת המנהיגות הביטחונית את האיום הקיומי הנשקף מהנשק הקונבנציונלי בסדר הקדימה הראשון, ומכאן נגזר המענה הכולל. השנה שלאחר מלחמת ששת הימים הייתה

השנה שהחל להתפתח באזורנו איום הטרור. האירוע המשמעותי ביותר לעניין זה היה התבססות הארגון פת"ח בירדן והחזיק המשמעותי של יכולתו הצבאית המבצעית. הפוטנציאל המבצעי של פת"ח בא לידי ביטוי במלחמה עקובה מדם בבקעת הירדן. אלו היו שנות האופוריה שלאחר מלחמת ששת הימים, ורוב עם ישראל לא ידע כלל היכן מתרחשים אותם קרבות בבקעת הירדן.

התפתחות הלחימה של ישראל נגד הטרור עברה דרך סדרת עימותים ומבצעים ליציאה למבצע שלום הגליל ב-1982. צה"ל יצא לראשונה למלחמה נגד טרור הפועל נגד מדינת ישראל מלבנון. סדר הגודל של מבצע שלום הגליל מבחינת היקף הפעלת הכוח, כוח יבשתי ואווירי, היה של מלחמה כוללת; ואכן, מאוחר יותר נלחם צה"ל במלחמה זו גם בצבא סוריה בלבנון, כלומר המענה שהתגבש בשנים שלפני מבצע שלום הגליל לטרור מלבנון היה מענה קונבנציונלי – מלחמת תמרון.

מניתוח זה עולה כי איום הטרור בגבולות מדינת ישראל שהתקיים במשך שנים ארוכות לא הפר את האיזון בסדר קדימות בניית המענה המבצעי, ואיום הייחוס הקונבנציונלי הוא שהוביל בסדר הקדימה למענה. התוספת הראשונה המשמעותית לאיום הייחוס הקונבנציונלי הקבוע על מדינת ישראל נראתה בישראל במלוא עצמתה משנת 1987 עד 2002: התקוממות עממית שהבשילה לאיום טרור ב-1996 ברצועת עזה ובאזור יהודה ושומרון הובילה למבצע "חומת מגן" בשנת 2002.⁴ זו הייתה הפעם הראשונה שהמענה המבצעי הכולל לאיום השתנה, ואיום הטרור קיבל את המקום הראשון בסדר הקדימה של צה"ל.

אחת המסקנות הנכונות שקיבל צה"ל בקשר לכך היא הגדלה ניכרת של סדר כוחות החי"ר שלו. השינוי במענה המבצעי בשנים אלו התבטא בשינוי מרכיבי האימונים של צה"ל, בשינוי במרכיבי הפיתוח וההצטיידות של אמצעי הלחימה, בארגון צה"ל, למעשה בכל מרכיבי בניין הכוח. צה"ל שינה את סדרי העדיפויות, בעיקר במערך המילואים, תוך כדי נטילת סיכונים בקשר למענה לאיום הקונבנציונלי, שבמלחמת לבנון השנייה התברר כי היא מוטעית.

מנגד, בשנים 2000–2006, מאז עזיבת צה"ל את דרום לבנון, התפתח איום חזבאללה בסדרי גודל עד כדי הפיכתו מארגון טרור למערכת צבאית של ממש, תוך כדי השקעה ישירה מצד איראן בכל מרכיבי בניין הכוח של הארגון.

במלחמת לבנון השנייה לא היה המענה הקונבנציונלי של צה"ל במיטבו, ואילו המענה ללחימה בטרור נמצא בדרגת יכולת גבוהה. ההנחה שליוותה את התופעה הייתה שהאיום הקונבנציונלי פחת מאוד, ומכאן גם שאפשר לקצץ ביכולת הלחימה הקונבנציונלית של צה"ל. השגיאה הייתה בהנחה שיכולת קונבנציונלית אינה דרושה לצורך מענה צבאי מבצעי לאיום של טרור. הפעלת הכוח של צה"ל נגד חזבאללה במלחמת לבנון השנייה הייתה הפעלת כוח קונבנציונלית, והיא גם זו שבסופו של דבר אפשרה את התוצאה המבצעית.

הגדלת מספר יחידות החי"ר הוכחה כחיונית, אולם כשנדרשה הפעלת כוח קונבנציונלית, שמרכיבי היסוד בה הם של קרב משולב של תמרון ואש, הדורשים אימונים, דוקטרינה, כושר פיקוד וכושר עבודת מטה גבוה במפקדות, לצד יכולת בינזרועית גבוהה, או אז מצא את עצמו צה"ל בפער גדול מול רמת הביצוע הבסיסית הנדרשת בו.

לאחר מלחמת לבנון השנייה הופיע בפעם הראשונה בלקחי צה"ל למלחמה המונח "החמצה". ההחמצה התייחסה לפוטנציאל הפעלת הכוח של צה"ל במענה המבצעי הקונבנציונלי, כלומר יכולת של הפעלת כוח משמעותית, במהירות ובאפקטיביות גבוהה. התיקון ההכרחי למענה היה בדמות החזרת היכולת הקונבנציונלית לרמה נדרשת, בצד החזקת היכולת ללחימה בטרור. מסקנתי היא שכדי לאפשר מענה מבצעי סביר לאיום טרור בדמות ארגון כמו חזבאללה או דומים לו, על צבא לבנות יכולת קונבנציונלית גבוהה ולהוסיף לה את המרכיבים המיוחדים הנדרשים למענה לטרור.

אסטרטגיה רבתי ובניין כוח

האסטרטגיה רבתי של מדינת ישראל צריכה לכוון לשימור ולחיזוק רצוף של מרכיבי הביטחון הלאומי של מדינת ישראל תוך כדי הרתעה ממלחמה. בקשר להפעלת הכוח הביטחוני של מדינת ישראל (צבאי ואחר) אסטרטגיה זו מגדירה מערכה רצופה נגד איום הטרור והגרעין בתקופות שבין מלחמות.

אם תיכפה מלחמה ישירה על מדינת ישראל על ידי איום משולב: טרור קונבנציונלי מתחת למטרייה גרעינית, אסטרטגיית מדינת ישראל צריכה לכוון לפעולה בשתי מערכות מקבילות המתכנסות למטרה אחת, שהיא חיזוק הביטחון הלאומי של מדינת ישראל:

- א. מערכה להשגת מטרות המלחמה בזמן קצר (שבועות אחדים), באמצעות ריכוז ושיתוף הכוח הצבאי והביטחוני ותוחלת נזק גבוהה לתשתיות הפיזיקליות והאנושיות של איום הטרור והקונבנציונלי הישיר.
- א. המשך המערכה שלפני המלחמה ברציפות נגד יכולות הנב"ק [הנשק הבלתי קונבנציונלי], פגיעה במרכיבי בניית היכולת הגרעינית, תוך כדי הפרדה ברורה בין מערכה זו למערכה נגד איום טרור וקונבנציונלי.

שתי המערכות צריכות לכוון בו בזמן ותוך כדי תמיכה האחת באחרת (כשירות וכוננות) להישג מרבי במלחמה ישירה.

תכלית פעולתה של האסטרטגיה הזו היא הכרעה במערכה הנוכחית והרתעה מפני מלחמה לשניים. נגזרת מכך מערכה קצרה ואינטנסיבית, הן בהיבט ההתקפי שלה והן בהיבט ההגנתי שלה. שילוב בין היכולת ההתקפית של צה"ל ובין מערך

מיטבי של התגוננות העורף הוא תוצר נדרש של אסטרטגיה זו. ניסיון העבר הקרוב של מלחמת לבנון השנייה ושל מבצע "עופרת יצוקה" מראה כי מהלומה צבאית בעצמה רבה עם תוחלת נזק גבוהה על איום הטרור והקונבנציונלי היא מרכיב חשוב בהרתעה מפעולה של ארגוני הטרור.

לאילו תרחישי מלחמה יש להתכונן?

מדינת ישראל צריכה להכין את הכוח הצבאי לתרחישי מלחמה משולבים – מלחמה נגד טרור הפועל במערכה המבוססת על ירי רקטי תלול מסלול מתוך אזורים אורבניים צפופים באזרחים, נגד אוכלוסייה אזרחית ישראלית, תוך כדי מוכנות להידרדרות למלחמה קונבנציונלית. אם איראן תשיג נשק גרעיני, תרחיש מסוג זה עלול להתקיים מתחת למטריית הרתעה גרעינית של איראן.

אולם יש לזכור שההיסטוריה מלמדת כי מדינות שהשיגו יכולת גרעינית יצאו ממעגל הלחימה הקונבנציונלית עם שכנותיהן. מנגד, במקרה האיראני ייתכן כי השגת יכולת גרעינית על ידי איראן עלולה לשפר את יכולתה להילחם בישראל בשדה הטרור והלחימה הקונבנציונלית. הסיבה לכך היא חתירת איראן לפגוע בישראל באמצעות שליחים מצד אחד ולהרתיע את ישראל מפני לחימה ישירה עמה מצד אחר.

הדוגמה האיראנית היא של מדינה הבונה כושר מבצעי גרעיני באמצעות טילים בליסטיים ומנהלת מערכה מקבילה של טרור ישיר נגד מדינת ישראל באמצעות ארגוני הטרור. בניין כוחה הגרעיני של איראן נועד לאפשר לה חופש פעולה אסטרטגי במאמץ העיקרי שלה: הפעלת טרור נגד מדינת ישראל, מלבד מניעים פנימיים ואזוריים של איראן.

איראן עושה זאת באמצעות הכוונה של הפעלת הכוח ובניית הכוח של ארגונים כמו חזבאללה וחמאס, בכל ההיבטים הקונקרטיים של בניין הכוח: סיוע בדוקטרינה והדרכה, באמצעי לחימה ובציוד צבאי, בארגון השטח ובניהול הארגון הצבאי באמצעות יועצים צבאיים ופוליטיים, בתשתית פיזית ותקשורתית, ולמעשה בכל מה שארגון צבאי זקוק לשם פעילות רציפה ואפקטיבית. איראן מציגה דגם של איום טרור וקונבנציונלי המשולב בדגם של הרתעה גרעינית. דגם זה של האיום הוא בעל פוטנציאל להיות מודל למדינות אחרות בעלות יכולת גרעינית. במצב זה עלולה להיווצר במדינות מותקפות על ידי איום כזה הרתעה מפני פעולה ישירה נגד ארגוני הטרור מחשש שמא תצית פעולה כזו מלחמה כוללת, שעלולה להידרדר למלחמת טילים גרעינית.

מצב זה הוא דגם של איום שמדינות קיצוניות בעולם כמו איראן, צפון קוראה או פקיסטן עלולות לאמץ כשיטת פעולה. פקיסטן למשל, מדינה בעלת יכולת גרעינית, שיציבותה מאוימת על ידי ארגוני טרור, עלולה בתרחיש מסוים להפוך

למדינה שארגוני טרור שולטים בה מעשית, ופועלים מתוכה בחסות איום גרעיני. ההרתעה שתשיג המטרייה הגרעינית תאפשר למדינה בעלת יכולת כזו להפעיל את כל מרכיבי הלחימה האחרים אם יש לה מניע לכך. מצב זה עלול להבשיל לאיום גלובלי על היציבות העולמית. זהו הפירוש המעשי של החזקת יכולת גרעינית בידי מדינה המפעילה בו בזמן איום טרור משמעותי. החזקת היכולת הגרעינית היא בידי המדינה המשלחת, איום הטרור הישיר מתרחש באמצעות ארגוני הטרור שהיא משלחת.

לפיכך בהקשר האיראני, ובמה שנראה אולי פרדוקס, יש לבחון למקד את המאמץ העיקרי נגד היכולת הקונבנציונלית ונגד הטרור, ולא מול הגרעין. אף שהראשונים נראים מאיימים פחות, שכן אלו מרכיבי לחימה מקובלים שאפשר להפעיל מולם כוח צבאי במלחמה "רגילה". עם הפחתת איום הטרור הקונבנציונלי למצב נסבל, יבודד האיום הגרעיני ויישאר בתחום המלחמה הקרה, שם יהיה אפשר לטפל בו בכלים אחרים, השייכים לעולם המלחמה הקרה והמבצעים המיוחדים. יש להתאמץ כל העת להפריד בין האיומים השונים ולמנוע את האינטגרציה ביניהם כמו שאיראן עושה בפועל וכמו שעלולות לעשות בעתיד מדינות דוגמת צפון קוראה ופקיסטן. הניסיון לתפוס מרובה תוך כדי פעולה ישירה נגד שלושת האיומים בו בזמן פועל לטובת איראן, המשלבת במערכה אחת את כל יכולותיה המבצעיות, יכולות הטרור, הקונבנציונליות והגרעיניות, אולם יש לזכור כי נשק גרעיני אי-אפשר להפעיל ללא לקיחת הסיכון של מכה שנייה והרס טוטלי בתוך המדינה המפעילה אותו ובאזור כולו. מדינת ישראל צריכה ליצור את הכללים שיאפשרו לה להילחם במלחמה קונבנציונלית נגד איומים על קיומה בלי להביא את האזור לסף של מלחמה גרעינית.

בניין הכוח

בניין הכוח ומוכנות מבצעית למענה מול איום המשלב איום גרעין, קונבנציונלי וטרור בעת ובעונה אחת גוזר מבנה כוח צבאי עם יכולות מודיעין גבוהות,⁵ בעל יכולת לפעול בפריסה מהירה לשטח הלחימה מבסיסיו, בעל יכולת אש גבוהה ומתפרצת לטווחים ארוכים ולטווחים קצרים בו בזמן, ובעל יכולת תמרון קרקעי גבוהה בשטחים אורבניים הצפופים באוכלוסייה אזרחית.

באזורים הקרובים לגבול מדינת ישראל ייווצר עיקר ההרתעה נגד איום הטרור והאיום הקונבנציונלי. פגיעה קשה עד השמדה של מאמץ הלחימה הישיר נגד מדינת ישראל, של טרור של ירי תלול מסלול (תמ"ס) וארגוני הטרור הממוסדים ושל הכוח הצבאי של מדינות העימות, היא זו שתיצור את ההרתעה העיקרית מפעולה נגד מדינת ישראל בעתיד. לכן האסטרטגיה צריכה להיות מכוונת ליכולת פעולה יבשתית ואווירית בחזית ובעומק המעגל הקרוב המאיים על

גבולות המדינה כמאמץ עיקרי. זו אסטרטגיה המכוונת להכרעה צבאית במערכה במלחמה ישירה והרתעה מפני המערכות הפוטנציאליות במלחמה עתידית. בניין הכוח צריך להיות נגזרת של אסטרטגיה זו, והפעלת הכוח צריכה לכוון למלחמה קצרה ואינטנסיבית, העדיפה למדינת ישראל ממלחמה ארוכה ומתמשכת בעלת אופי של מלחמת התשה.

הכוח הצבאי העתידי צריך לפיכך להמשיך להתבסס על יכולות קונבנציונליות גבוהות מכל הסוגים בדגש על סדר כוחות חי"ר גדול. בניין הכוח הצבאי העתידי צריך לאפשר לחימה בנוכחות גבוהה של חיילי חי"ר בשטחי הלחימה מצד אחד ויכולת של מהלומות אש מרוכזות ומדויקות לעומק שדה הקרב מצד אחר. כמה מילים בקשר לבניין הכוח בהתאם למה שקרוי "לחמת משפט". אחת הסיבות המובילות את הגדלת סדר כוחות החי"ר מגיעה מכיוון אקטואלי מאוד כיום – הכיוון המוכר לאחרונה בשם "לחמת משפט". ככל שחיילי החי"ר נוכחים יותר בשטח, כן הפעולה באמצעות המגע הישיר תחסוך בצורך בהפעלת האש מנגד, כלומר פחות אש מנגד ויותר לחימה ישירה וממוקדת ושימוש באש מדויקת במגע קרוב. ארגוני טרור כמו חזבאללה, חמא"ס, אל קעידה וטאליבן מנסים בקביעות ובצורה ממוסדת להשחיר את השימוש בנשק האווירי באמצעות הצגת הנפגעים האזרחיים הלא מעורבים. ראו את הדוגמאות בעניין זה במבצע "עופרת יצוקה" ובמבצעים רבים אחרים באפגניסטן ובעיראק.

התוצאה הישירה מהעלאת סדר הכוחות של חיילי החי"ר במבצעי הלחימה בשטח הבנוי והאחר היא הבחנה טובה יותר של האויב בתוך האוכלוסייה האזרחית, ודיוק רב יותר של הפעלת האש האווירית והיבשתית. אין להבין מכך כי אפשר לבטל הפגיעה באזרחים. יש להבין מכך כי הפגיעה באזרחים בפרט והפגיעה בסביבה בכלל מצטמצמת. הואיל ו"לחמת המשפט" בהגדרתה החדשה היא מרכיב חשוב במערכה הכוללת נגד הטרור, יש לכך השלכות רבות על הפעלת הכוח ועל בניין הכוח, ומוצע שצבאות יתבוננו בנושא זה באופן כולל.

בו בזמן האסטרטגיה לבניין הכוח מול איום הגרעין צריכה לכוון להרתעה תוך כדי שימוש ביכולות פעולה ממוקדות בעומק האסטרטגי, ועל כל פנים, מאמץ זה הוא המאמץ המשני. אם כן, הכוח העתידי הוא כוח משולב לצורך מענה משולב.

דילמת הביטחון בקשר לבניין הכוח

הניתוח שלעיל הראה שהוספתו של איום הטרור כמרכיב מרכזי באיום הייחוס הביאה להורדת אפקטיביות המענה הקונבנציונלי של צה"ל. הלקח לעניין זה הוא חיזוק יכולת המענה המבצעי הקונבנציונלי כבסיס העיקרי ליכולות המענה של צה"ל והוספת המענה לטרור. לקח זה שלמד צה"ל מהניסיון מחייב התבוננות

מעמיקה כאשר על הפרק התווספות איום הגרעין האיראני לאיום הייחוס. לפי הכלל שנלמד מן הניסיון, ובהנחה שאיום הייחוס במעגל הקרוב מול מדינות שיש לישראל גבול משותף אתן ומול רצועת עזה יימשך בעתיד, אפשר להסיק כי יכולתה הקונבנציונלית של ישראל צריכה להמשיך ולהיות הבסיס העיקרי למענה הצבאי.

שותפותה של איראן בבניית איום הטרור כבר מזמן אינה סוד, ונדונה רבות במאמרים במכון למחקרי ביטחון לאומי ובעיתונות החופשית. התווספות האיום הגרעיני לאיום הייחוס עלולה לשבש את סדר הקדימה במענה המבצעי. השילוב בין איום גרעיני לאיום קונבנציונלי ואיום של טרור הוא שילוב בין שני סוגים שונים במהותם בתופעת המלחמה. לעומת זאת, המלחמה בטרור והמלחמה הקונבנציונלית קרובות זו לזו יותר מאשר למלחמה הגרעינית. הדבר נובע מכך שהאחת היא מלחמה השייכת לתחום המוגדר "מלחמה קרה", והאחרת שייכת לתחום המלחמה הקלאסית. זו שאת עקרונותיה המקובלים עד ימינו תיאר קלאוזביץ בכתביו. התווספות הטרור אליה, בייחוד מאז ספטמבר 2001, השאירה את מושגי המענה הצבאי בתחומים המוכרים, המבוססים על לחימתם של חיילים בשדה הקרב.

לעומת זאת, שדה הקרב של המלחמה הגרעינית שונה. המענה שונה, ובמקרה זה גם יקר הרבה יותר במושגים כלכליים. נראה כי במקרה השילוב בין יכולת צבאית של מענה לטרור ואיום קונבנציונלי היה אפשר לשתף מרכיבים ולעשות עם אותו הכוח דברים דומים, במקרה האיום הגרעיני בניית היכולת למענה היא ספציפית ודורשת תקציבים רבים לא רק לבנייתה אלא גם לתחזוקתה.

ניסיון העבר הראה שמלחמה קרה היא עניין למעצמות, שכן היכולת הכלכלית של מדינה רגילה לבנות ולתחזק יכולת כזו משפיעה בהכרח על מרכיבים נוספים בתוכה. החידוש בשנים האחרונות במדינת ישראל, שאינה מעצמה כלכלית, הוא התווספות האיום הגרעיני הישיר עליה. לפיכך שיווי המשקל במענה לאיום משולב מסוג זה חשוב ביותר.

הדילמה היא: מהו האיום המשמעותי ביותר לביטחון מדינת ישראל, איום הטרור והאיום הקונבנציונלי, השייך למשפחת האיומים הקלאסית או איום הגרעין, השייך למשפחת המלחמה הקרה. הכרעה בדילמה מעין זו היא הכרעה שתקבע את שיווי המשקל שישגיד את המענה ואת סדר הקדימה של בניין הכוח.

הרתעה

הרתעה של מדינה המפעילה ארגוני טרור מפני פעולה קשה מאוד להשגה, שכן המדינה המפעילה את ארגוני הטרור מסתרת מאחורי זהותם של ארגוני הטרור, ובמקרה של איראן, פועלת באמצעות שליחים. הרתעה של מדינה כושלת (דוגמת

לבנון) מפני פעולה של ארגוני טרור הפועלים בתוכה נגד מדינות שכנות היא מורכבת ובעייתית, ואילו הרתעת ארגוני טרור מפעולה נגד מדינה נראית בלתי אפשרית. על רקע דברים אלה נשאלת השאלה מהי הסיבה לכך שחזבאללה, הנתמך על ידי איראן בכל המרכיבים האפשריים, אינו פועל ישירות נגד מדינת ישראל מאז מלחמת לבנון השנייה? מהי הסיבה לשקט היחסי מרצועת עזה מאז מבצע "עופרת יצוקה"? הואיל ומדד ההצלחה להרתעה, קשה להגדרה, אני מציע להתבונן בהשערה הזאת: השפעתם ולחצייהם של אזרחי המדינה שמתוכה פועל הטרור על מנהיגי הארגונים ועל פעילי הטרור מפני פתיחת מלחמה היא המרוסן העיקרי, בשל תוחלת הנזק הגבוהה הנגרמת לנכסי האזרחים בעקבות מלחמה כזו. ההשערה היא שככל שהנזק הצפוי גדול יותר, כן ההרתעה מפני מלחמה גדולה יותר.

השערה אחרת היא בניית מנגנון הרתעה הפועל על תחושת ההפסד של האזרחים ממלחמה. האמריקאים פועלים בגישה כזו בעיראק ובאפגניסטן. ראיית האוכלוסייה האזרחית כמרכז הכובד המאפשר את הטרור מתוכו, ולפיכך השקעה בתשתית האזרחית, במרקם החיים האזרחיים, באיכות חיי האוכלוסייה שבקרבה מתקיים ומתנהל הטרור, כל זאת בצד מבצעים צבאיים לפגיעה בפעילי הטרור ישירות - יביאו להפחתה ניכרת של הטרור וירתיעו אותו מפעולה. מנגד, אפגניסטן היא חבל ארץ שאימפריות רבות ביקרו בו וניסו להשליט סדר על האוכלוסייה המקומית. איכות חיים שהיא מאפיין מובהק של התרבות המערבית אינו בבירור המאפיין המובהק של התרבות הפשטונית, לפחות מדדי איכות החיים שונים בתכלית בין שתי התרבויות. תרבות הלחימה והמאבק חשובה לפשטונים יותר מתרבות ארגונית המיובאת מהמערב. מתברר כי הפשטונים הם שבט המתנגד היסטורית למשילות, והם הרוב היוצר את ארגון הטאליבן.

סיכום

איום הטרור המופעל מתוך מדינות לאום מבוססות או חלשות ובחסותן ובניית יכולת מבצעית גרעינית על ידי מדינות אלו כמטרייה לטרור – זה המצב האסטרטגי המערער את שיווי המשקל המוכר של המענה. ניסיון המלחמות בטרור של ישראל ושל ארצות הברית מאז שנת 2000 מראה כי נקודת המוצא לבניין כוח צבאי זה היא כוח קונבנציונלי שהיקף כוחות החי"ר בו גדול בסדרי גודל לעומת מבנה הכוח המשולב המסורתי.⁷

הפרדת המענה לאיום הטרור הקונבנציונלי מהמענה לאיום הגרעיני תחזק את ההרתעה. לקחי מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה" מראים שככל שהנזק הצפוי גדול יותר, כן ההרתעה מפני מלחמה גדולה יותר. המסקנה היא שהמענה הצבאי - בעולם משתנה -

צריך להיות מופנה במאמץ עיקרי נגד היכולת הקונבנציונלית ונגד הטרור, האיום הגרעיני יבודד בדרך זו, ויישאר בתחום המלחמה הקרה כמאמץ משני, שם יהיה אפשר לטפל בו בכלים השייכים לעולם המלחמה הקרה והמבצעים המיוחדים. נשק גרעיני אי־אפשר להפעיל ללא לקיחת הסיכון של מכה שנייה והרס טוטלי בתוך המדינה המפעילה אותו ובאזור כולו.

מדינת ישראל צריכה ליצור את הכללים שיאפשרו לה להילחם במלחמה קונבנציונלית נגד איומים על קיומה ועל איכות מרקם החיים המתקיימים בה בלי להביא את האזור לסף של מלחמה גרעינית.

הערות

- 1 דוד בן גוריון, צבא ומדינה. **מערכות**, חוברת 279–280 (מאי–יוני 1981), עמ' 2–11.
- 2 בשנת 1981 נעשה ניסיון לחבר מסמך עבודה שכותרתו הייתה "הביטחון הלאומי", אך עבודה זו לא הגיעה לאישור הממשלה.
- 3 דוד בן־גוריון, צבא ומדינה, **מערכות**, חוברת 279–280 (מאי–יוני 1981), עמ' 2.
- 4 בספטמבר 2001 התוודע העולם החופשי לפוטנציאל ההרסני של איום הטרור העולמי. ב־7 באוקטובר 2001 החלו כוחות הקואליציה, ובראשם ארצות הברית, במתקפה מתואמת באפגניסטן. במארס 2002 התנהל "מבצע אנקונדה", אחד המבצעים הגדולים ללכידת בן לאדן באפגניסטן. במארס 2002 התבצע מבצע "חומת מגן". במארס 2003 החלה המלחמה של ארצות הברית בעיראק. ביולי 2006 החלה מלחמת לבנון השנייה. במאמר זה לא אדון במקבילות התופעות בישראל ובעולם הרחב, אך קל לראות כי היא קיימת, כמובן ברלוונטיות לכל אזור. בדצמבר 2009 החליט הנשיא אובאמה על תגבור משמעותי של כוחות ארצות הברית באפגניסטן לשם הגברת הלחימה נגד ארגוני הטרור. יכולות גבוהות במובן של יתרון יחסי על יכולות האיום. תוצר בניין הכוח אינו אופטימלי לעולם, ולכן מוצע להשמיט מהדיון רעיונות של פיתוח "עליונות". גישה מעין זו נכשלת בכל פעם מחדש, והסיכון בה הוא של פיתוח אשליית בנוגע לתופעת המלחמה. דוד הכה את גליית באמצעות אבן קלע ותחבולה, לא באמצעות פיתוח "עליונות". ברור שהיתרון היחסי המושג באמצעות טכנולוגיות חייב להישמר.
- 6 Charles j. Dunlap Jr., 'Lawfare: A Decisive Element of 21st Century Conflicts?' *Joint Forces Quarterly*, Issue 54, 3rd Quarter 2009' pp. 34-39.
- 7 בעת כתיבת המאמר היה האלוף דאנלאפ סגן הפרקליט הצבאי הראשי של חיל האוויר של ארצות הברית. הוגדר לראשונה במלחמת העולם השנייה, לפי עקרונות הקרב המשולב היבשתי.

היבטים אתיים של המענה

אסא כשר

הקדמה

השאלות האתיות בדבר המלחמה נחלקות בדרך כלל לשלוש משפחות שונות:

- מתי ראוי לפתוח במלחמה?
- מה ראוי לעשות במהלך הלחימה?
- מה ראוי לעשות לאחר מלחמה, בחתירה לשלום?

במדינה דמוקרטית, השאלה מתי ראוי לפתוח במלחמה היא ברמת הממשלה מכיוון שהיא המחליטה על פעילות הנוגעת ליחסים שבין המדינות והישויות הפוליטיות האחרות, ויש לה משמעות מבחינת ההגנה של המדינה, על אזרחיה ובכלל זה לוחמיה. גם השאלה מה ראוי לעשות לאחר מלחמה, בחתירה לשלום, היא ברמת הממשלה מכיוון שלכל צעד לקראת הסדר בין הצדדים יש משמעות מדינית, ליחסי החוץ, ומשמעות פוליטית פנימית. השאלה השנייה עוסקת בפעילותו של הצבא, ארגון ממלכתי-מקצועי, בהתאם לייעודו, ואפשר לעסוק בה בנבדל מן העיסוק בשתי השאלות האחרות. להלן אעסוק בשאלת ההבחנה בין הראוי לבין הלא ראוי בפעילות צבאית במהלך מבצע או מלחמה.

חולשות הדין הבינלאומי

היכן נמצא את התשובה או קצה חוט שיוביל אותנו אל התשובה? לעתים קרובות אנו שומעים את ההצעה או את הדרישה לחפש את התשובה בדין הבינלאומי. שומעים זאת גם מפיהם של גופים עוינים, כדוגמת המועצה שמינתה את ועדת גולדסטון, מפיהם של גופים לא אוהדים, כדוגמת מוסדות אירופיים, מפיהם של גורמים פנימיים בבואם לשרת את סדר היום הפוליטי שלהם, וגם מפיהם של גורמים מקצועיים, המבטאים בתום לב את שיקול הדעת שלהם. מכיוון שזוהי הקשת, מוטב להגיב עליה לא ברמה המתאימה לגוון כזה או אחר, אלא ברמה היסודית

פרופ' אסא כשר, החוג לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב

והעקרונות ביותר, וזו הרמה של דבריי להלן. מנקודת מבט זו, ההתגדרות בדין הבינלאומי כדי לסמן את ההבדל בין הראוי לבין הלא ראוי בפעילות הצבאית, נראית לי נשענת על ארבע טעויות קשות.

חובת השיקולים הכפולים

הטעות הראשונה היא ההתעלמות המתמדת מחובת השיקולים הפנימיים. השיקולים של מדינה דמוקרטית בקשר ללחימה חייבים תמיד להיות כפולים, גם "פנימיים" וגם "חיצוניים". השיקולים הפנימיים של מדינה דמוקרטית עומדים על העקרונות המכוננים שלה, כגון העיקרון המוסרי של חובת המדינה להגן על אזרחיה וחובתה לשמור על כבוד האדם של כל אזרח, ובכלל זה חייל. יש גישה הרווחת זה שנים, שהאזרחים הלא לוחמים הם "קדושים", ואילו הלוחמים וגם כלל החיילים הם אביזרים אזילים ואפשר להשתמש בהם כבמכשירים. מדינה דמוקרטית חייבת לדחות את הגישה הזאת, אפילו אם היא נשמעת באצטלה של הדין הבינלאומי, ובייחוד אם היא נשמעת מפי אבירי השמירה על זכויות האדם. במדינה דמוקרטית החייל הוא אזרח במדים. עכשיו הוא לוחם, אבל את כבוד האדם שלו אין לשלול ממנו, ובייחוד לא על יסוד האמתלה שבהיותו חייל הוא בגדר מי שוויתר על זכויותיו לחיים ולחופש. מובן שבהיותו לוחם הוא יסתכן, ומובן שבשעת הצורך הוא יחרף את נפשו, ולוחם עלול להיהרג. ועם כל זה, החייל הוא אדם, הראוי שישמר על כבוד האדם שלו, ולעולם אינו אביזר של המדינה, מכשיר של הממשלה או משאב של הצבא. אלה דוגמאות לעקרונות פנימיים של המדינה. לצדם נמצאים העקרונות והשיקולים הנוגעים ליחסים בין הצדדים הנלחמים.

לעתים, השיקולים הפנימיים והשיקולים החיצוניים מובילים לאותן מסקנות, אבל אין זה מן הראוי להניח לתופעה הזאת לטשטש את ההבדל העמוק שבין שתי מערכות השיקולים. יציאה למלחמה מוצדקת אך ורק על יסוד שיקולים של הגנה עצמית, גם כשמדובר בסיכון חיי הלוחמים (שיקול פנימי), וגם שמדובר בחריגה מעשיית ממצב שגרתי שאין בו שפיכות דמים והרס למצב המלחמה שיש בו סכנה רבה של הרג והרס לשני הצדדים (שיקול חיצוני). עם זאת, ברור שחובת המדינה להיזהר בסיכון אזרחיה ובכלל זה לוחמיה, נעוצה במערכת עקרונות פנימיים השונה ממערכת העקרונות החיצוניים של רצון בשלום.

הנחות של המלחמות הרגולריות

שגיאה שנייה בהתגדרות הרווחת בדין הבינלאומי היא ההתעלמות מאופיו של הדין הזה, ובעיקר מן הנחות שהוא עומד עליהן. הדין הבינלאומי נועד להסדיר את ההבחנה בין לחימה ראויה ללחימה לא ראויה במלחמות הרגולריות של מדינה במדינה, של צבא המדינה עם צבא המדינה האחרת. כל הנחות העבודה של הדין

הבינלאומי המוכר הן הנחות שהיו נכונות בדרך כלל במלחמות הללו: מלחמת העולם השנייה, מלחמת ששת הימים, מלחמת יום הכיפורים. הנחות אלה אינן מתקיימות במלחמות הלא רגולריות שאנו מכירים. כשהנחות העבודה אינן נכונות, כל המבנה העומד עליהן קורס בתור מבנה מעשי.

הנחה מרכזית שחייבת לעמוד בה כל מערכת נורמות האמורה להיות מעשית, היא שההסדרים שדורשות הנורמות יהיו ניתנים למימוש. במלחמות הרגולריות אמורים לממש הסדר של הבחנה בין הלוחמים לבין הלא לוחמים, והסדר כזה בא לידי מימוש בדרך המוכרת, המעשית והפשוטה של הזדהות הלוחמים באמצעות המדים שהם לובשים והנשק שהם נושאים בגלוי. במלחמות הלא רגולריות מן הסוג של "גאות ושפל", מלחמת לבנון השנייה ו"עופרת יצוקה", הטרוריסטים לבושים בבגדים אזרחיים, גרים בשכונות אזרחיות, פועלים מקרב אזרחים שאינם לוחמים, והם פועלים נגד אזרחים שאינם לוחמים. אין שום דרך מעשית פשוטה להבחין ביניהם לבין זולתם, כפי שהדבר נעשה במלחמות הרגולריות. בלשון קצרה: הנחת המעשיות אינה מתקיימת.

הנחה מרכזית אחרת שאינה מתקיימת היא הנחת ההדדיות. מדינה הממלאת את חלקה בהסדר מגבילה את השימוש של עצמה בכוח העומד לרשותה. בכך אין היא מקנה יתרון צבאי למדינת האויב שהיא נלחמת בה, מפני שגם מדינת האויב אמורה להגביל את השימוש של עצמה בכוח העומד לרשותה, באותה המידה. הנחת ההדדיות היא הנחה בדבר סימטריה בין המגבלות שהצדדים במלחמה מטילים על עצמם. אולי לא מיותר להזכיר, שהסימטריה הזאת עומדת ביסוד שיקולי הכדאיות של הריסון העצמי הזה: כדאי למדינה לוותר על חלק מכוחה הואיל ובתמורה לוותר הזו היא מקבלת ויתור של האויב על חלק מקביל של כוחו. במלחמות ישראל בעשור האחרון הופרה הנחת ההדדיות בהתמדה: כל אויביה של ישראל ב"גאות ושפל", מלחמת לבנון השנייה ו"עופרת יצוקה" נקטו פעולות טרור שמטרתן לפגוע במספר רב ככל האפשר של ישראלים לא לוחמים. ישראל, לעומת זאת, נקטה צעדים כדי להקטין ככל האפשר את מספר הפלסטינים הלא לוחמים הנפגעים במהלך פעילותה נגד טרוריסטים. מי שמכיר את הצעדים הללו יודע עד כמה הם מרשימים, גם ברמה המוסרית וגם ברמה המקצועית.

מכיוון שהנחות העבודה שלו אינן מתקיימות, אפשר לומר שהדין הבינלאומי בצורתו המוכרת אינו מתאים למלחמות הלא רגולריות. אם אין שחר לדרישה לפעול על-פיו במלחמות הללו, נשאלת השאלה: כיצד צריכה מדינת ישראל לפעול במלחמות החדשות?

ביקורת הפרשנות היצירתית של הדין הבינלאומי

כאן אני מגיע אל השגיאה השלישית בהתגדרות הרווחת בדין הבינלאומי, ומדובר בהדרכת הפעילות הצבאית במלחמה לא רגולרית. יש מי שעוסקים בפרשנות יצירתית של הדין הבינלאומי כדי שיהיה אפשר להשתמש בו במצבי מלחמה לא רגולרית. יש מי שאוהבים את המתודה הזאת מפני שהיא משאירה את כוח הפרשנות המחייבת בידיהם עצמם. אפשר להבין נטייה כזאת לשמור על סמכות ההדרכה המחייבת, אבל אי־אפשר להצדיק אותה.

הרעיון של פיתוח פרשנות יצירתית לצורכי הדרכה מעשית הוא רעיון מוטעה מפני שהוא משאיר את ההדרכה המעשית בעולם הדין הבינלאומי ההסכמי של אמנות ופירושיהן. כשמדובר במחוז הזה – הדין הבינלאומי – אנו מועדים למצוא את עצמנו בצרה מפני שהארגונים המנסים לפרש את ההסדרים הנוכחיים של הדין הבינלאומי באופן מחייב הם ארגונים בעלי מבנה פוליטי עוין – בעבר, בהווה ובעתיד הנראה לעין. אלה הם הארגונים שכוננו את ועדת גולדסטון והתבטאו ברוח שלה לפני שהחלה לפעול.

לטעמי, מוטב לישראל ללכת בדרך אחרת גם מטעמי האחריות המושגית וגם מטעמי האחריות המדינית. ישראל צריכה לעודד כל מדינה הנמצאת במלחמה לא רגולרית מסוג מסוים לפתח את הדוקטרינה שלה למלחמה הלא רגולרית מהסוג הזה, ולא רק את הדוקטרינה במובן המבצעי, מה שכל מדינה עושה, אלא גם את הדוקטרינה האתית בדבר המלחמה הלא רגולרית. דוקטרינה כזאת יכולה להיות גלויה במידה רבה. לדוגמה, הדוקטרינה של צבא היבשה והנחתים של ארצות־הברית לגבי מלחמה במורדים התפרסמה ברבים בהוצאת אוניברסיטת שיקגו, וכל אחד יכול לרכוש עותק שלה. מובן מאליו שיש לדוקטרינה הכוללת דוקטרינת־משנה אתית.

אם כל מדינה דמוקרטית המנהלת מלחמה לא רגולרית מסוג מסוים תפתח את הדוקטרינה האתית שלה לצורך מלחמה כזאת, יהיה אפשר להשוות את הדוקטרינות האלה. במידת מה אפשר כבר עכשיו לעשות השוואה כזאת. הדוקטרינות של מדינות דמוקרטיות המשתתפות במלחמות לא רגולריות מאותו סוג דומות זו לזו, על אף הבדלים שונים. בדרך זו יכול להתפתח בסופו של דבר מה שנקרא הדין הבינלאומי המנהגי: אם כל המדינות הדמוקרטיות המעורבות במלחמה לא רגולרית מסוג מסוים פועלות על־פי אותה דוקטרינה אתית, או על־פי דוקטרינות אתיות בעלות מכנה משותף רחב ומשמעותי, כי אז יתאפשר לטעון ברצינות, שזהו הדין הבינלאומי.

צריך אפוא לצאת מעולם הפרשנות היצירתית של הדין הבינלאומי ההסכמי ולעבור לעולם הדוקטרינות האתיות של המדינות הדמוקרטיות, כדוגמת

ארצות־הברית, בריטניה, גרמניה וקנדה, המפתחות בדוקטרינות שלהן את הדין הבינלאומי המנהגי.

יסודות הדין הבינלאומי

שגיאה רביעית בהגדרות הרווחת בדין הבינלאומי במתכונתו המוכרת היא התפיסה השטחית, שהדין הבינלאומי עומד בפני עצמו, כאילו הוא הבסיס לכל שיקול בשאלת המלחמה הראויה. לאמיתו של דבר, הדין הבינלאומי אינו בסיס כזה, ואין זה מן הראוי שיהיה בסיס כזה. הדין הבינלאומי הקיים נשען על מסורת פילוסופית (ותיאולוגית) ארוכה של מה שנקרא תורת המלחמה הצודקת.

תורת המלחמה הצודקת החלה להתפתח אצל אוגוסטינוס, ואצל תומאס אקווינס, ובהולנד של המאה ה־17 הקנה לה הוגו גרוטיוס צורה של הצעה למשפט בינלאומי. במאות ה־19 וה־20, היא באה לידי ביטוי מעשי באמנות בינלאומיות. במקום שאין בו דין בינלאומי מן המוכן, יש מסורת רעיונית עשירה מן המוכן, המסורת של תורת המלחמה הצודקת, שהיא מערכת העקרונות הפילוסופיים הנמצאים ביסוד הדין הבינלאומי המוכר, ויכולים לעמוד ביסוד דוקטרינות חדשות בדבר המלחמה הראויה.

המתודה הזאת מקובלת בכל מערכת נורמטיבית: כשמבנה מסוים נוצר למטרה מסוימת או למצב מסוים ומתגלה כלא מתאים למטרה חדשה או למצב חדש, כי אז עולה השאלה: מה הם העקרונות הנמצאים ביסוד המבנה הזה? בעקרונות האלה היא משתמשת כדי להדריך את הפעולה לשם המטרה החדשה או המצב החדש. מפאת קוצר היריעה לא אוכל לגולל כאן את תורת המלחמה הצודקת במלואה, ואסתפק בדברים קצרים על שניים מעקרונותיה.

עקרון ההבחנה בין לוחמים לבין מי שאינם לוחמים הוא עיקרון שמטרתו לממש, בהסדרים המוכרים, את העיקרון הפילוסופי, המוסרי, העמוק ממנו, והוא **עקרון מזעור נזקי המלחמה**: בשעת מלחמה, מן הראוי לפעול באופן המקטין ככל האפשר את מוראות המלחמה. מקטינים את מוראות המלחמה בכך שכל ממד של הלחימה נחלק לשניים, החלק הראוי והחלק הלא ראוי. כך בבני אדם במצבים שהכוח הצבאי נתקל בהם, כך במטרות, כך בחימוש וכך בשיטות הלחימה. ברעיון הכללי הזה אפשר להשתמש גם כדי לגבש את דוקטרינה אתית לצורך מלחמות לא גולריות מסוג מסוים, כדוגמת מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה".

ובקיצור נמרץ על **עקרון המידתיות** – הרעיון שביסוד עקרון המידתיות אינו השוואה מספרית של מספרי האבדות בשני צדדי החזית. עקרון המידתיות מורכב בהרבה. ראשית, הוא נועד למקרים שפעולה צבאית עלולה לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים, לא מפני שהם המטרות, אלא מפני שהם בקרבתה של מטרה לגיטימית. בהקשר המיוחד הזה, עקרון המידתיות מכתוב את השאלה: האם ערך ההישג של

הפעולה הצבאית מצדיק את הנזק הלא מכוון הנגרם בה? שאלת המידתיות היא אפוא שאלה קשה, וכל טענה המועלית כלאחר יד שפעולה מסוימת היא מידתית או אינה מידתית היא בדרך כלל לא סבירה.

לדוגמה, ראשיתה של מלחמת לבנון השנייה. כשהיא פרצה נשמעו הטענות השטחיות הרגילות בדבר המידתיות: הכוח שישראל מפעילה נגד חזבאללה אמור להיות דומה לכוח שחזבאללה הפעיל נגד ישראל בחטיפה ובהריגת חיילים. לטענות כאלה אין שחר. טענות למידתיות הן טענות להצדקת הנזק האגבי על יסוד התועלת הצבאית. להלן אשרטט את השיקולים הרלוונטיים בקווים כלליים:

ראשית, מכיוון שישראל הותקפה בדרך מסוימת, שגרמה להרג חיילים ולחטיפת שניים מהם, הפעילות הראשונה שצריכה להינקט אמורה להבטיח במידת האפשר שלא תתרחש פעילות נוספת מאותו הסוג, דהיינו הריגת חיילים וחטיפת אחדים מהם בידי חזבאללה. לשם כך צריך לפגוע פגיעה משמעותית בכוחות חזבאללה שביכולתם להורות על פעולה כזאת, לפקד עליה, לשלוט בה ולבצע אותה. פגיעה משמעותית כזאת משמעה לפגוע בחזבאללה מעבר לפגיעה בכוח שפעל נגד ישראל לשם הרג וחטיפה, ואין בכך שום דופי. השוואה כזאת אינה נחוצה אפוא לשם שמירה על עקרון המידתיות.

שנית, ידוע לישראל מה חזבאללה יעשה שתימנע ממנו האפשרות לתקוף שוב כדי לחטוף ולהרוג חיילים: הוא יתקוף בירי תלול מסלול את צפון מדינת ישראל ויעמיד בכך בסכנה את אזרחי המדינה. זוהי תגובה צפויה בהחלט, לכן גם אותה ישראל רשאית למנוע מראש. בפעילות כזאת, שאופייה הגנתי, עלול להיגרם נזק אגבי. כאן תתעורר שאלת המידתיות האמיתית: האם הערך הצבאי של מניעת פעילות חזבאללה נגד אזרחי מדינת ישראל – הצפויה בהחלט לאחר ששובשה יכולתו לחזור על מבצעי חטיפה והרג חיילים – מצדיקה את הנזק האגבי? אם יתאמץ הצבא מאוד למזער את הנזק האגבי, נוכל לומר שעקרון המידתיות נשמר.

ברור אפוא כי יישום עקרון המידתיות אינו במידה זו או אחרת של פגיעה, אלא בהצדקת הפגיעה על יסוד הערך הצבאי של הפעולה. לאמיתו של דבר, עקרון המידתיות ראוי לו שייקרא עקרון ההצדקתיות.

ההיבטים האתיים של האיומים

כדי להציג כמה רעיונות בהקשר של פיתוח דוקטרינה אתית למלחמה לא רגולרית, יש לעסוק תחילה במפת האיומים. ההיבטים האתיים של המענה מושפעים מן ההיבטים האתיים של האיומים.

כל איום שעלולים להימצא בו הוא איום שאפשר לאפיין אותו בכמה היבטים יסודיים. אפיון כזה הוא הפרופיל של האיום. לכל פרופיל כזה יש משמעות מבחינת

האתיקה של המענה, מבחינת מה ראוי ומה לא ראוי לעשות כמענה. אין כאן המקום להצגה מלאה של כל עשרת הפרמטרים שמהם נוצרים הפרופילים של האיומים, לכן רק אציין אותם עם דוגמאות אחדות לשיקול רלוונטי.

א. בראש ובראשונה עומד פרמטר של **אובייקט האיום** – כלפי מי מופנה האיום: כלפי המדינה או כלפי הצבא שלה, כלפי אזרחים או נגד תשתיות המדינה, כלפי שגרת החיים של האזרחים וכן הלאה. המשמעות האתית של ההבדל בין הערכים השונים של הפרמטר הזה ברורה בחלק מן המקרים: אם האיום נשקף מגוף שמתנהג כמו צבא בכך שהוא מגביל את מושאי ההתקפות שלו למטרות צבאיות, גם אם אינו צבא המדינה שמן הטריטוריה שלה הוא פועל, כי אז יש לנהוג בו ובאנשיו בדרך הדומה לזו שנוהגים בצבא ובחייליו. ואולם אם האיום נשקף מגוף שעיקר פעילותו היא נגד אזרחי המדינה, שאינם לוקחים חלק בלחימה כלשהי, כי אז אין לנהוג בו ובחבריו כפי שנוהגים בצבא ובחייליו, אלא כפי שנוהגים ב"לוחמים בלתי חוקיים", שאפשר לפגוע בהם כפי שפוגעים בחיילים, אבל אין להם מעמד של שבויי מלחמה אם הם נתפסים.

ב. **המעמד הצבאי של האיום** – האם האיום הוא מיחידים או מארגונים מן הסוג שפגשנו במהלך "גאות ושפל", או שמא הם בגדר ארגון צבאי למחצה העומד ברשות עצמו, או ארגון צבאי המופעל על-ידי ארגון אזרחי, כמו חזבאללה של היום, או אולי צבא של מדינה. שוב, להבדלים בין הערכים השונים של הפרמטר הזה יש משמעות אתיות מרחיקות לכת. שאלה מרכזית היא, כיצד להתייחס לארגון שהוא מעין צבא אף-על-פי שאינו צבאה של מדינה. לדוגמה, אם נתייחס אל חזבאללה (הזרוע הצבאית שלו) כפי שאנחנו מתייחסים לצבאה של מדינת אויב, כי אז כל חבר בארגון הזה, בזרוע הצבאית של חזבאללה יהיה בגדר מטרה לגיטימית, גם אם לא נשקפת ממנו סכנה מידית. מצד אחר, כל מי שנתפוס מהלוחמים הללו, אם לא יואשם בפשעי מלחמה, יהיה שבוי מלחמה, שלא יישפט בישראל על מעשיו נגדה.

ג. **המעמד המדיני של האיום** – מי הוא הפועל נגד ישראל: יחידים על דעת עצמם, גוף פוליטי שלא במסגרת מדינה, גוף פוליטי במסגרת מדינה, גוף שהוא למעשה הממשל של הטריטוריה, גוף שהוא חלק מן הממשל של המדינה, כדוגמת חזבאללה של היום, או גוף שהוא זרוע של הממשל? לכל אחד מן הערכים האלה (ולרבים אחרים) יש משמעות אתית מובהקת. הדוגמה הפשוטה ביותר היא: מלחמה של מדינה עם מדינה היא מלחמה רגולרית, והדין הבינלאומי חל עליה, אבל אם האויב אינו מדינה, המלחמה בו אינה רגולרית, וצריך להצטייד בדוקטרינה אתית שתדריך אותנו כיצד נלחמים. לפעמים יהיה על המדינה להחליט, האם המלחמה שהיא נתונה בה היא מלחמה רגולרית או מלחמה לא רגולרית. החלטה זו אינה תיאורטית, ויש לה משמעות מדינית והיבטים אתיים מובהקים. בכתבה בעיתון

Washington Post צוטט האלוף (מיל') גיורא איילנד, האומר שבעתיד הקרוב, אם נתמודד עם חזבאללה, כי אז זו תהיה התמודדות עם לבנון, לא עם הארגון של חזבאללה אלא עם המדינה שהיא לבנון. אם חושבים על הצורך לפתח דוקטרינה אתית למקרה כזה, עולה על הדעת האפשרות, שהיא חדשה בעולם האתיקה, שתהיה אתיקה מסווגת. הדוקטרינה האתית תהיה מסווגת משום שיהיו בה החלטות הנוגעות לאויב, ולפעמים לא רצוי שנגלה מראש את תוכנו. אני סבור, שלא יהיה נכון לספר לכל אויבנו איך בדיוק נתייחס אליהם בכל התפתחות של היחסים ביניהם לבין השלטונות של מדינותיהם.

בין הפרמטרים האחרים אפשר לציין את: **טריטוריית המוצא של האיום**, **טריטוריית היעד של האיום**, **שיטות האיום**, **הגבלה עצמית של האיום**. נתעכב לרגע בפרמטר של הריסון העצמי, מפני שזוהי נקודה שחשיבותה האתית רבה. יש גופים ששום נורמה מוסרית אינה מעניינת אותם. חמאס וחזבאללה הם ארגונים שאין נורמה מוסרית המגבילה את פעילותם נגד ישראל ואזרחיה. לעומת זאת, יש מי שמתחשבים באופן חלקי בנורמות המוסריות, כדוגמת הצבאות של מדינות לא דמוקרטיות, ויש כאלה האומרים על עצמם שהם מעוניינים להתחשב בנורמות המוסריות באופן מלא – כאלה הן המדינות הדמוקרטיות.

כאשר מישוהו לא מתחשב בנורמות מוסריות או אפילו מודיע שהוא עתיד לא להתחשב בהן, מדינה דמוקרטית העומדת מולו צריכה לראות בזה, לדעתי, בסיס לשתי הודעות: הודעה אחת המכריזה שהיא רואה את האויב כמי שהודה מראש שהוא עתיד להפר את חובותיו; והודעה שנייה, שיש למדינה דוקטרינה אתית מיוחדת למצב כזה, המיועדת גם להגן על עצמה מפני יתרונות צבאיים שהאויב מנסה לרכוש לעצמו על-ידי הפרת הנורמות, וגם להקטין ככל האפשר את מידת הסטייה מן הנורמות הראויות ולעשות כמיטב היכולת כדי שהן ישלטו בהתנהגות של שני הצדדים.

כשאנחנו שומעים על 160 עיירות וכפרים שהם כבר מבצרי חזבאללה בדרום לבנון, המדינה יכולה להודיע כבר היום: ראשית, שתנאי ההדדיות אינו מתקיים, וחזבאללה הוא בגדר מי שמפר את חובותיו בדבר הנורמות החייבות לשלוט במלחמה; ושנית, שיש לנו דוקטרינה האומרת לנו כיצד לנהוג בתנאים שלא מתקיימת בהם ההדדיות. מהי הדוקטרינה? ישראל צריכה להחליט אם ברצונה להציגה או לדון בה כבר עכשיו, או לא. אבל אם תרצה מדינת ישראל להציגה ואם לא, עליה להיות מצוידת בדוקטרינה כזאת, שהיא גם מכשול בדרך של ועדת גולדסטון הבאה.

עוד פרמטרים הם: **מידת האחריות לאיום שהאויב נוטל על עצמו**; **עילת האיום**; **התפתחות האיום בעתיד לפי תפיסת האויב**. לכל אחד מהפרמטרים האלה יש ערכים שונים, ולכן גם קשת של משמעויות אתיות.

חידושים באתיקה של המלחמה הלא רגולרית

חלק זה מציג בקצרה כמה חידושים באתיקה של המלחמה הלא רגולרית, רעיונות באתיקה הצבאית שהם לא סטנדרטיים, ככל שמשווים אותם לנומרות המדריכות אותנו במלחמה הרגולרית.

קודם לכול מדינת ישראל צריכה **דוקטרינות אתיות חדות ושוונות** למלחמות לא רגולריות בעלות פרופילים שונים. מלחמת לבנון השנייה הייתה מלחמה לא רגולרית, מבצע "עופרת יצוקה" היה מלחמה לא רגולרית. הפרופילים שלהם היו שונים זה מזה וגם שונים מן הפרופיל של המלחמה הלא רגולרית של ימי "גאות ושפל" ומן הפרופיל של מלחמת לבנון השלישית, אם תהיה במבנה הנוכחי של חזבאללה כארגון השותף לממשלת לבנון ומקיים כוח צבאי למחצה וטרוריסטי. נדרשת דוקטרינה אתית נפרדת לכל מלחמה כזאת מפני שהן שונות במהותן, בהתאם לערכי הפרמטרים השונים. במלחמת לבנון השנייה התמודדה ישראל עם ארגון טרור סמי-צבאי שאינו ממשלת לבנון; במבצע "עופרת יצוקה" הלחימה הייתה בטרור צבאי למחצה שהוא בפועל ממשלת חמאס של חבל עזה. כשנלחמים בגוף שהוא הממשלה בפועל של הטריטוריה שהוא נמצא בה, הוא נושא באחריות המוסרית לכל הנעשה בטריטוריה הזאת, ובכלל זה מידת ההבחנה בין לוחמים למי שאינם כאלה. נוסף על כך, יש מעמד אחר לכוחות הביטחון שלו, לתשתיות שלו ולרכיבים אחרים של יכולת הממשלה לפעול נגדו בדרך שבה היא פועלת. לא כך במלחמה כמו מלחמת לבנון השנייה, שבה הגישה למדינת לבנון ולממשלת לבנון חייבת להיות אחרת. יודגש שאת הדוקטרינות האלה צריך להכין בעזרת מפקדים ומומחים אחרים, לאו דווקא משפטנים.

עקרון האזהרה המתמדת – עיקרון זה מופיע במסמך הדוקטרינה האתית של לחימה בטרור שכתבנו האלוף עמוס ידלין ואנוכי כבר בשנת 2004. אני מניח שנעשה שימוש מקיף בעיקרון הזה במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה". ביסוד הגישה המובילה אל עקרון האזהרה המתמדת עומד העיקרון המוסרי המוכר של חובת המאמץ להקטין ככל האפשר את מוראות המלחמה. במלחמות הרגולריות אפשר בדרך כלל להקטין את האבדות בכך שמגבילים את הלחימה, מאפשרים לה להתנהל בין הצבאות ומנסים למנוע ככל האפשר פגיעה באזרחים שאינם לוקחים חלק פעיל בפעילות הלחימה. במלחמות הלא רגולריות ההבחנה בין היתקלות בלוחמים לבין היתקלות באזרחי אויב שאינם מסוכנים אינה נתונה במתכונת של הבחנה בין לובשי מדים לאזרחים, או במתכונת דומה, ולכן צריך למצוא דרכים עקיפות כדי לקיים אותה. דרך מרכזית לתרום להבחנה זו היא דרך האזהרה המתמדת של אזרחי האויב שאינם מסוכנים, והקריאה אליהם להתרחק מאזורי הפעילות של הלוחמים. אם אמצעי האזהרה הם אפקטיביים, אפשר להגיע למצב שבו האחריות המוסרית לנוכחותו של אדם באזור לחימה,

סמוך למוקדים של פעילות טרוריסטית, תהיה מונחת על כתפיו של מי שהחליט להישאר באזור כזה. אם ייפגע, תהיה האחריות המוסרית לכך גם עליו (וגם על הטרוריסט שבגלל הפעילות שלו מתקיים מצב הלחימה).

מכיוון שהאחריות המוסרית מונחת על כתפיו של מי שמסרב להתפנות מאזור לחימה, על אף אזהרות ברורות, לא תהיה שום הצדקה לסכן את חייו של חייל ישראלי בבדיקה האם במבנה זו או אחר באזור הלחימה נשארו בני אדם שאינם טרוריסטים.

כאן המקום לשתי תוספות, במענה להערות משני כיוונים. ראשית, ייתכן שלא תמיד ישתמש הצבא באמצעי האזהרה. אם המטרה היא בעלת ערך ביטחוני גבוה, ייתכן ששיקולי המידתיות (שמיד אחזור אליהם) יצדיקו פגיעה במטרה על אף פגיעה בשכניו הלא מסוכנים של הטרוריסט המסוכן או של אמצעי הפיגוע שלו. שנית, אם באזור המטרה נמצא אדם שאינו יכול להתפנות בעצמו מפני שהוא חולה וכדומה, אמצעי האזהרה יצטרכו להביא אותו בחשבון, בדרכים שונות, כדוגמת פסקי זמן לפינוי באמבולנס או בדרך אחרת, בעזרת קרובים או שכנים, בתוך זמן סביר.

עקרון המידתיות – הראיתי לעיל שרעיון המידתיות אינו השוואה מספרית של אבדות, אלא של האפשרות להצדיק פעולה צבאית הכרוכה בפגיעה אגבית באזרחי אויב לא מסוכנים, וזה על יסוד הערך הצבאי של תוצאות הפעולה הצבאית.

מן הראוי לזכור, שעקרון המידתיות, במובן של הצדקת הפגיעה האגבית על יסוד הערך הצבאי של הפעולה, הוא עיקרון בסיסי של תורת המלחמה הצודקת, של רוח הדין הבינלאומי המוכר ובמתכונת מתאימה גם של שיטת המשפט שלנו. מוטב שלעולם לא תכריז מדינת ישראל מפי דובריה השונים, שהיא עומדת לפעול בדרך לא מידתית. התבטאות כזאת היא לעולם בגדר פגיעה עצמית. לעולם תפעל ישראל במידתיות, אלא שהיא תפעל לפי תפיסה אחראית ומוצדקת של מידתיות, ולא לפי תפיסה שטחית ומופרכת שמנסים לאכוף אויבי ישראל וידידיהם. ישראל לא תספור את אבדותיה ביום שלפני מלחמת לבנון השנייה לעומת מספר האבדות של חזבאללה במלחמה ההיא, וגם לא תשווה את גודל הכוח של חזבאללה שהשתתף בפעילות ערב המלחמה לגודל הכוח של צה"ל שהשתתף במלחמה עצמה. אלה השוואות חסרות שחר, וחסרות כל ערך מוסרי. הן לא מפרנסות שיקולי מידתיות אמיתיים, אלא רק שיקולים פוליטיים המתעטפים באצטלה מוסרית או משפטית.

אני מציע להבחין בין **מידתיות גלובלית** לבין **מידתיות לוקלית**. מידתיות לוקלית מתבטאת במתכונת המוכרת של יישום נכון של עקרון המידתיות במלחמות הרגולריות: על הבית נמצא צלף או רגם של האויב, אבל נמצאים שם

גם 30 בני אדם שהטרוריסטים הביאו אל הגג בהתאם לאסטרטגיה של "המגן האנושי", שהם משתמשים בה בכל מקום ובכל שעה. אם נהרוס את הבית ייהרגו לא רק הטרוריסטים אלא גם 30 בני האדם האחרים. נתון אחר הוא הערכת היתרון הצבאי בהריסת הבית, שהוא היתרון הצבאי שבהריגת הצלף או הרגם הנמצא שם. יישום נכון של עקרון המידתיות המוכר אינו משווה את ההרוגים בשני הצדדים של המתרס, אלא שואל, כאמור, האם היתרון הצבאי מצדיק את הפגיעה במגן האנושי? כדי להבין היטב את המצב, נניח שיישום נכון של עקרון המידתיות יאמר לנו שאין הצדקה להרוס את הבית מכיוון שהריסתו תיתן לנו מצד אחד רק ירידה קטנה של רמת ההסתברות הנמוכה בלאו הכי של פגיעה באזרחים או בחיילים, ומן הצד האחר הריגה של עשרות בני אדם לא מסוכנים. יש לשים לב לכך שביישום כזה של עקרון המידתיות המוכר, ההערכה היא "לוקלית" – מעריכים את התועלת הצבאית הלוקלית ואת הנזק האגבי הלוקלי. לפיכך אני קורא לשיקולים כאלה שיקולים של **מידתיות לוקלית**.

עכשיו אסבך את התמונה: מכיוון שזוהי האסטרטגיה של האויב, ייתכן שנמצא עשרות בני אדם לא מסוכנים המשמשים מגן אנושי – על כל גג של כל בית בשטח שממנו פועלים הטרוריסטים נגד המדינה, אזרחיה וחייליה. נתאר לעצמנו מצב שבו שיקולי המידתיות הלוקלית אומרים לגבי כל בית כזה בפני עצמו שאין זה מן הראוי להרוס אותו. לכן, יישום שיקולי המידתיות הלוקלית לאורך כל החזית מביאים אותנו למסקנה, שאין אפשרות להתגונן מפני ירי הצלפים או המרגמות של האויב, בשום מקום ובשום שעה. זוהי מסקנה לא קבילה: הימנעות מהריסת בית אחד, שיש בו אויב פעיל ועשרות בני אדם לא מסוכנים, יוצרת מצב של הסתברות נמוכה, אבל לא אפסית, של פגיעת הטרוריסטים באזרחים או בחיילים (וגם פגיעה ודאית במדינה, המותקפת בכל אירוע ירי). לעומת זאת, הימנעות מהריסתו של כל בית ובית יוצרת הסתברות גבוהה יותר של פגיעת הטרוריסטים באזרחים או בחיילים, וללא רשות להגן עליהם!

אם שיקולי המידתיות הלוקלית מביאים אותי למסקנה שאסור לי לפגוע באף אחד מהבתים האלה, על אף הסכנה הלא זניחה הנשקפת מן הפעילות הטרוריסטית המתרחשת בהם, כי אז נמצא ששיקולי המידתיות מבטלים את יכולת ההגנה העצמית ונותנים לאויב יתרון צבאי מובהק רק בכוח השימוש שלו במגן אנושי, שהוא עצמו לא מוסרי בעליל. כאן צריך להכניס לתמונה את השיקול מן הסוג שאני קורא לו **מידתיות גלובלית**: את שיקולי המידתיות בדבר האפשרות להצדיק את הפגיעה האגבית על יסוד הערך הצבאי של הפעולה, לא עורכים ברמה הטקטית, אלא ברמה האופרטיבית או האסטרטגית. הערך הצבאי של הפעילות יהיה מימוש יכולת ההגנה העצמית של המדינה, שהאויב ניסה לשלול אותה ממנה בשימוש הלא מוסרי במגן אנושי. זהו ערך צבאי שחשיבותו עליונה, ככל שמשווים אותו

לאפשרות שבה לכאורה נשללה מן המדינה יכולת ההגנה העצמית בגלל התנהגותו הלא מוסרית של האויב.

עם זאת, מימוש יכולת ההגנה העצמית אינו מתיר פגיעה בכל בית ובית, שנמצאים בו עשרות בני אדם שאינם מסוכנים. הרעיון המוסרי הבסיסי של חובת המאמץ להקטין ככל האפשר את מוראות המלחמה, ובכלל זה את האבדות בקרב אזרחי אויב שאינם לוחמים, מחייב לשאול: עד כמה מותרת הפגיעה בבתים ובמגן האנושי שעליהם כדי לממש את זכות ההגנה העצמית. התשובה תלויה בנסיבות, אולם אפשר להבין את רוחה בעזרת דוגמה פשוטה: אם הורסים מבנה אחד, ששימש פעילות טרור נגד ישראלים (ונגד המדינה), על הטרוריסטים שבו ועל המגן האנושי שלהם, שלא התפנו, מימשנו את יכולת ההגנה העצמית והראינו שהאסטרטגיה של המגן האנושי, שהאויב משתמש בה, לא תצלה, ולא תיתן לו את היתרון הצבאי שהוא מנסה להשיג באמצעותה – שלילת יכולת ההגנה העצמית של המדינה. מה יקרה אם הורסים רק בית אחד, שמתרחשת בו פעילות טרור, שעל גגו עומדים עשרות בני אדם מסוכנים שהטרוריסט הקנאי, שהוא אב המשפחה שלהם, אינו מרשה להם לברוח? הערך הצבאי הוא מימוש מובהק של יכולת ההגנה העצמית של המדינה כדי לגרום לקריסת אסטרטגיית המגן האנושי של האויב. הנזק האגבי הוא מותם של כמה עשרות בני אדם שאינם מסוכנים. הרצון הוא לא לפגוע בהם, והם גם הוזהרו מפני הסכנה הצפויה להם. אם פעולה כזאת תגרום לקריסת האסטרטגיה של האויב ולשינוי ברור בהתנהגות שלו, הרי הושגה המטרה ואפשר לחזור לשיקולי המידתיות הלוקלית. ואם לאו, יש להמשיך וליישם את שיקולי המידתיות הגלובלית, כל זמן שהאסטרטגיה של האויב מאיימת בשלילת יכולת ההגנה העצמית.

מדינת ישראל חייבת להבהיר, שהיא תפעל על יסוד מגוון שיקולים ובהם שיקולי מידתיות, אלא ששיקולי המידתיות הללו יהיו לפעמים לוקליים ולפעמים גלובליים. בשני המקרים מן הראוי להזכיר ולהדגיש, אין מדובר בהשוואה מספרית אלא בהצדקת הנזק האגבי על יסוד הערך הצבאי של הפעילות המתוכננת.

לסיום אעלה את הסוגיה של **שיקולי מידתיות בתנאי אי-ודאות**. מתי יכולה ישראל לשקול שיקולי מידתיות אמיתיים, אחראיים ואמינים? אם התועלת הצבאית היא ענקית והנזק האגבי הוא נמוך, כגון פגיעה ברכוש ולא בנפש, אזי ברור שכף המאזניים של התועלת מכריעה. לעומת זאת, אם התועלת הצבאית קטנה, כגון שיפור קטן מאוד בהסתברות הפגיעה בנפש או ברכוש, במצב שהיא בין כה וכה נמוכה מאוד, ומהצד האחר הנזק האגבי הוא עצום, כי אז הנזק מכריע. שאלת השאלות היא: מה קורה באמצע, כשאינן דרך פשוטה להכריע לכאן או לכאן.

הנה ההצעה שלי: בכל מקרה שהוא באמצע, שאינן בו דרך פשוטה להכריע לכאן או לכאן, יש להניח שהמצב מאוזן, כלומר הערך הצבאי והנזק האגבי שקולים.

מענתה תהיה השאלה: מה המדינה צריכה לעשות כשהתועלת והנזק מאוזנים? התשובה שלי היא, שבמצב כזה המדינה צריכה לפעול לטובת אזרחיה ולטובת עצמה, ראשית מפני שאין להעלות על הדעת שבמצב מאוזן יש להעדיף את האויב, ושנית, לעולם חובות המדינה כלפי אזרחיה וחייליה קודמים לחובות כלפי אדם אחר – ובסוגיה כזאת מן הראוי שהיא תביא תבדל זה לידי ביטוי.

יסודות המענה של מדינת ישראל

גיורא איילנד

במאמרי הגיליון הנוכחי הוצגו עיקרי הבעיות והאיומים העומדים לפני מדינת ישראל וצה"ל. קל יותר בדרך כלל לתאר את הבעיה מלהסביר כיצד לפתור אותה – ודאי בתחום הצבאי, ובייחוד בתחום צבאי שמדברים עליו במקום גלוי, שכן "מה לעשות" או "מה נכון לעשות" צריך גם לאמר בזהירות מסוימת, שהרי לא כל מה שידוע ניתן גם להיאמר.

אציג להלן את דעתי בנוגע לתשובות שצריכה לספק מדינת ישראל, ולא דווקא צה"ל, בחמישה סוגים של בעיות שהוצגו במאמרים לעיל: (א) בעיית לבנון; (ב) האיום תלול המסלול, שהוא כללי יותר, ואמנם נוגע ללבנון אבל כפי שהוא קיים גם מעזה, מסוריה וגם מאיראן, ופוטנציאל הנזק החמור שלו, אולי לא הוצג במלוא חריפותו בדברים הקודמים; (ג) איך נכון לנהל מלחמה עם סוריה; (ד) ההתמודדות עם איום הגרעין האיראני; (ה) איך נערכים להסדרי שלום, והיכן הקווים האדומים בהגעה להסדרים אלה, הן עם הפלסטינים והן עם הסורים.

נראה שלא צפוי בזמן הקרוב עימות עם חזבאללה משום שההרתעה הקיימת כיום אפקטיבית דיה כלפי שני הצדדים, ולכן אין הם מעוניינים בו. הגורמים המרסנים, נכון להיום, חזקים יותר מהגורמים האחרים. מובן שהדברים עשויים להשתנות, אבל איני מקבל את ההערכה ולפיה עימות בלתי נמנע צפוי בזמן הקרוב.

אפשר לשאול: מה הבעיה בנוגע למערך הכוחות הצבאיים בינינו לבין כוחות חזבאללה? הבעיה היא, שאין מדינת ישראל יכולה לנצח את חזבאללה. במובן הרחב של העניין אין ביכולתה של מדינה לנצח ארגון גרילה יעיל כל עוד מתקיימים שלושה תנאים:

- א. אתה מן העבר האחד של הגבול והוא מעברו האחר, דהיינו אין שליטה בשטח;
- ב. הארגון נהנה מסייע ומחסות מדינתית מלאה, כמו חזבאללה בלבנון. זאת ועוד, אין זו רק חסות מדינתית, אלא חזבאללה הוא חלק פורמלי מהשלטון.

גיורא איילנד, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

ג. כשהמדינה נותנת החסות (לבנון) חסינה לחלוטין מפני תגובה של המדינה המותקפת (ישראל).

במצב זה אין אפשרות לנצח, גם אם ברמה הטקטית צה"ל השתפר מאוד, ומפקד פיקוד הצפון דיבר על הסקת המסקנות ועל השיפור באימונים, במוכנות ובכל הדברים האחרים. אבל גם חזבאללה השתפר, הוא השתפר במספר הטילים שלו, בטווח שלהם, בכניסה אל תוך כפרים שהפעולה בהם קשה יותר לעומת הכניסה אל "שמורות הטבע". לכן ברמה הטקטית היתרונות של ישראל מתקזזים עם היתרונות של הארגון. היבטים מסוימים שיכלו להיות יעילים מאוד במלחמת לבנון השנייה לא יהיו יעילים עוד במלחמת לבנון השלישית, אם תהיה. לדוגמה: לו היה צה"ל מבצע במלחמה הקודמת פעולה צבאית יבשתית מהירה על קו הליטני, הייה ביכולתו להרחיק 80 אחוז מהטילים אל מחוץ לטווח הפגיעה בישראל, וכך היה מושג הישג צבאי של ממש. הדבר כמעט אינו רלוונטי למלחמה הבאה מכיוון שרוב הטילים, שהטווח שלהם ארוך יותר, נמצאים מעבר לליטני, ולכן כל פעולה יבשתית תתקרב למלחמת לבנון הראשונה בהיקף הכוח ובעומק השטח שאליו יש להגיע, וגם אז אין ההישג מובטח. לפיכך מבחינה טקטית מצויה ישראל בבעיה שקשה להתמודד איתה, והדבר קשור לשאלה, איזו מלחמה יש לנהל. האם מלחמה בארגון, ואז ידה האחת של ישראל קשורה, או שלעולם יש להעדיף להילחם עם מדינה. מדינת לבנון מספקת לעולם כולו סיבות מספיקות להבין שהיא הנושאת באחריות למה שקורה בשטחה. אין זה רק משום שחזבאללה הוא מפלגה לגיטימית וחלק מהממשלה; ואין הוא רק חלק מהממשלה עם זכות מוסכמת לוטו על כל החלטה, אלא שהמציאות בלבנון מורכבת יותר, או שמא פשוטה יותר, אך בעייתית יותר. בלבנון קיים הסכם בין "הטובים" – מדינת לבנון – לבין "הרעים" – חזבאללה ומי שתומך בו. ההסכם הלא כתוב אומר כך: יש לנו, לכל הלבנונים, מטרה משותפת, הבה נחלק את המשימות על-פי היתרון היחסי. הממשלה תפגין כלפי המערב את הגישה המתונה ואת פניה היפים של לבנון, שהיא שוחרת תרבות ותיירות ויש לה מוסדות יפים של דמוקרטיה, כמו נשיא, ממשלה, פרלמנט ובחירות, אך בה בעת נשמר את המצב שבו האחריות האמיתית להפעלת הכוח הצבאי תישאר בידי חזבאללה, והרי גם ראש ממשלת לבנון אומר שהארגון הוא חלק לגיטימי בהגנת לבנון, והוא אכן הכוח הצבאי המשמעותי היחיד במדינה. ועוד, רק חזבאללה יכול להחליט אם לצאת למלחמה או לא; וכן, חזבאללה הוא עדיין הכוח הצבאי האפקטיבי לאורך גבול ישראל-לבנון, והוא שיחליט מה יקרה שם. חלוקת התפקידים הזאת נוחה לשני הצדדים.

השאלה היא, אם ישראל משתפת פעולה עם האסטרטגיה הלבנונית הזאת. לדעתי, התשובה צריכה להיות שלילית. הדרך היחידה באמת להרתיע בפני מלחמה,

ולא בטווח של חודשים אלא של שנים, היא להבהיר לכול, שאת המלחמה הבאה, אם תהיה, תנהל מדינת ישראל נגד מדינת לבנון, שבמעשיה ובהצהרותיה אומרת: "חזבאללה זה אנחנו", והיא לא תוכל להתחמק מאחריות בעניין הזה. המציאות שהייתה במלחמת לבנון השנייה, שתושבי חיפה שהו במקלטים ותושבי בירות הלכו בשלווה אל חוף הים חיוני שלא תהיה קבילה עוד בעיני ישראל.

אם תתנהל מלחמה בין מדינות, ברור שלישראל יש יתרונות מובהקים על מדינת לבנון, והעיקרי הוא, שאין מי שרוצה בהרס לבנון, לא הלבנונים, לא חזבאללה וודאי שלא המערב ולא צרפת ולא האו"ם ולא סעודיה, ולא רוצים בזה גם סוריה וגם איראן. אין מי שרוצה שלבנון תיפגע, והכול רוצים שישראל תנהג לפי כללי המשחק הנוחים לחזבאללה. אם תסביר ישראל את העניין הזה מראש ותיצור מצב שיהיה ברור לכול שמלחמה – אם תפרוץ – תהיה עם לבנון המדינה, אזי סביר להניח שתושג הרתעה, ואם בכל אופן תפרוץ מלחמה, תוכל ישראל לנצח בה.

לעומת מה שהיה בדרך כלל במלחמות הקלאסיות, שקודם נלחמו ואחר-כך, בהתאם לתוצאה הצבאית, החלה המערכה המדינית, המציאות היום הפוכה בדרך כלל – את המערכה המדינית צריך להתחיל קודם משום שבשעה שתתחיל המלחמה או שיתחילו פעולות האיבה, לא יהיה לאף אחד בעולם סבלנות להקשיב. ההסבר הנכון מכיל שלושה דברים: (א) חזבאללה ממקם תשתית צבאית ענפה בתוך 160 כפרים שיעים, ויוצר מצב בלתי נמנע של פגיעה הרסנית במאות אלפי תושבים. (ב) ממשלת לבנון נושאת באחריות למה שקורה, לא רק מכוח החלטות האו"ם שהיא מחויבת להן, אלא בעיקר בשל מדיניותה. (ג) שמבחינה צבאית אין לישראל בְּרָהּ – או להפסיד במלחמה הבאה או לנהל אותה כך שתאפשר להביא לידי הפסקתה במהירות.

את הדברים האלה צריך כאמור להסביר מראש, ואחת השגיאות הגדולות של מלחמת לבנון השנייה הייתה, שנמנעו מלהסביר לעולם מראש מה עלול לקרות. אני זוכר שראש הממשלה אהוד אולמרט נסע לראשונה לארצות-הברית באפריל 2006, והיה ברור שהוא ישוחח עם ראשי ממשל בוש על איראן ועל הפלסטינים כמובן. היו מי שאמרו, שזאת ההזדמנות לדבר גם על נושא לבנון. בזמן ההוא ניסה חזבאללה כל חודש-חודשיים לעשות פעולה, מניסיון חטיפה ברג'ר ועד פתיחה באש בהר דב, והעיונות בין ישראל לחזבאללה נרָאָה אז בלתי נמנע. היו מי שאמרו שיש להסביר מראש את המציאות מפני שכאשר תתחיל פעולה צבאית של ישראל יהיה מאוחר מדי להסביר. אולמרט אמר להניח לנושא לבנון, שאינו "בוער", וכשהתחילה המלחמה ביולי לא היה אפשר להסביר לאנשי הממשל של ארצות-הברית, ולא לאירופים כמובן.

אשר לאיום תלול המסלול, האיום הזה גדל, אבל בכמה מהממדים לא הכול מבינים עד כמה הוא גדל. ברור לכול שהאיום גדל במספר הטילים, יש יותר מהם

לחזבאללה ויותר לחמאס וגם לאחרים. לכול ברור, שגם הטווח ארוך יותר, הן טווח הרקטות והטילים של החמאס והן של חזבאללה. התאריך גם טווח הרקטות של סוריה. לכול גם ברור שראשי הנשק הקרבי (רש"ק) הולכים וגדלים והנזק שיגרמו גדול בהרבה – אין מה להשוות קטיושה 107 מ"מ או קאסם לרקטות של 220 מ"מ ואף גדולות יותר. עוד מתברר, שאיום הרקטות אינו רק בחזית הצפונית או הצפונית-המזרחית, אלא גם מדרום, ובו בזמן. במצב כזה יהיה קשה למצוא מקומות שקטים במדינה, וכן קשה יותר להתגונן מפני ירי מכמה כיוונים. יהיה קשה יותר לפגוע בחלק גדול מהמשגרים מכיוון שהם מוטמעים עמוק בתוך שטחים בנויים – והדבר נכון בעזה, בלבנון ובסוריה. בעבר היו לסוריה בעיקר טילי סקאד – אלו טילים גדולים, מופעלים ממשגרים מסורבלים ומספרם אינו גדול. מאפיינים אלו הקלו על חיל האוויר של ישראל לתקוף אותם. כיום יש לסוריה גם מאות רקטות, מהן קטנות יותר נוחות יותר להפעלה והן נמצאות גם בתוך שטחים בנויים. לפיכך אפילו המטרות הצבאיות המובהקות האלה נעשות קשות מאוד לתקיפה.

כל הדברים האלה מצטברים, וכאמור הם לא העיקר. העיקר הוא: כבר היום ובעתיד צפוי שינוי מרחיק לכת ביכולת הדיוק של הטילים והרקטות שבידי האויב, מה שהופך אותם מנשק סטטיסטי נסבל לנשק מדויק. דברי עמידרור לעיל בעניין קוטנה של מדינת ישראל, הריכוז הגדול של מטרות אסטרטגיות במרחב קטן וחוסר היתירות – כל אלה הולכים ונעשים קריטיים יותר ויותר.

אחד הנושאים שלדעתי ארך לצבא זמן רב להבין הוא בעיית האיום על העורף הצבאי: בזמן מלחמת מפרץ הראשונה בשנת 1991 הובן, שאם במלחמות הקודמות, כמו מלחמת יום הכיפורים, הייתה בעיקר החזית, הנה עכשיו יש לישראל גם חזית וגם עורף. בחזית נמצא הצבא, ובעורף האזרחים, ולכן יש לתת הגנה גם לאזרחים – ודבר זה כבר ברור 20 שנה בקירוב. זמן רב יותר עבר עד שהובן כי נוסף על הנפגעים האזרחים – בעיה בפני עצמה אבל אין הדבר משפיע ישירות על יכולת הלחימה – מתפתח איום חמור בהרבה, והוא האיום על העורף הצבאי. העורף הצבאי פירושו כל מה שמייצר יכולת לחימה ורציפות בלחימה, מבסיסים של חיל האוויר דרך לוגיסטיקה, אמצעי פיקוד ושליטה ועד מפקדות. זה נכון ברמה הלאומית, ולא רק הצבאית – מתחנות כוח ובתי זיקוק ועד בתי חולים. הנזק מפגיעה במטרות אסטרטגיות מסוג זה גדול מהנזק הנגרם ממספר הנפגעים או מהנזק הכלכלי שהכרנו עד כה. יותר מזה, האיום של נשק מדויק בידי האויב עלול גם להשפיע על היכולת לנהל את המלחמה עצמה ביעילות.

המענה לאיום זה הוא מורכב, ובחלקו כבר קיים בדמות מערכות טילים כמו "חץ", "כיפת ברזל" ומערכות אחרות שתכליתן להגן על שטחים גדולים, אבל אין בכך די. נדרש גם מיגון של מטרות מסוימות ונדרש שיפור השרידות שלהן, היתירות שלהן והחילופיות שלהן, ודברים אלה עולים כסף. המשפט "לא נמגן

את עצמנו לדעת" נכון במידה רבה, אבל כמו בכל דבר גם בנושא זה יש עניין של מינון. משמע, ישראל לא תשקיע בלי סוף בהגנה. גישה זו נכונה באופן כללי, ובכל זאת, בניית מיגון לאתרים בעלי חשיבות אסטרטגית עליונה היא גם חיונית וגם אפשרית מבחינה טכנולוגית.

הנקודה השלישית – סוריה. אחרי מלחמת לבנון השנייה, בתוך "ים" הלקחים והלקחים לכאורה היו מי שאמרו: "בנינו על חיל האוויר, בסופו של דבר חיל האוויר לא מספיק טוב, אין ביכולתו לפגוע בכל קטיישה, הזנחנו את נושא היבשה, לא פיתחנו ולא אימנו מספיק את כוחות היבשה" וכדומה. לפיכך המענה הוא חזרה ליכולת צבאית טובה של צבא היבשה, שכן זה מה שהביא לישראל את הניצחונות בעבר.

חשיבותו היחסית של חיל האוויר והאפקטיביות שלו תלויים בראש ובראשונה בסוג האויב. ככל שהאויב בנוי יותר ממטרות צבאיות, במובן הקלאסי של טנקים, מפקדות, תותחים, שדות תעופה, מטוסים, אוניות ונמלים, וככל שהאויב הוא מדינתי, דהיינו שיש לו מוסדות שלטון ויש לו תשתיות שלטוניות, האמצעי היעיל ביותר לפעול נגדו זה אכן חיל האוויר. לפיכך חיל האוויר הוא האמצעי היעיל ביותר למלחמה בין ישראל לבין סוריה גם בעתיד. זה שהפעלת חיל האוויר אינה אופטימלית לעתים בגזרות אחרות, אסור שתשנה את הערכת חשיבותו בנוגע לעימות בעתיד עם סוריה.

היכולת להגיע להישגים ביבשה במלחמה עם סוריה היא מוגבלת. אפשר להגיע למצב של ניצחון במובן זה שהאויב יסכים להפסקת האש, וזה בעיקר על-ידי פגיעה ברכיבים חשובים ביותר לשלטון, כמו היכולת האסטרטגית שלו בדמות מערך טילי הקרקע-קרקע, מערך נשק הנ"מ, שדות התעופה, נמלים ותשתיות אחרות. לישראל יש היכולת לפגוע בכל אלה ברמה גבוהה של דיוק ולגרום הרס רב. זהו היתרון היחסי הבולט של ישראל, ולא הלחימה של צבא עם צבא על הגבעות ברמת הגולן. אין משמעות הדבר שהתמרון היבשתי מיותר, וברור שצריך להשקיע כדי לעשותו מיטבי, אבל בסדר העדיפות המקום שלו משני.

הדילמה העיקרית במלחמה עם סוריה היא, איך להפעיל את הכוח בעוצמה כזאת שהמחיר שתשלם ילך ויגדל כך שהיא תרצה להגיע להפסקת הלחימה מהר, אך בה בעת לא להביא את מנהיגיה אל סף ייאוש עד שירצו להפעיל נשק כימי. משמע, אין זה נכון לפעול באופן "מוצלח" מדי, העלול להביא את ראשי המשטר לידי מחשבה שהם מאבדים את השלטון או מביאים על עמם אסון לאומי בלתי נסבל. יש קושי לקבוע מהי הפעולה שתביא לידי פגיעה מרבית באויב, אך לא תקרב את השימוש בסוג נשק שהמטרה היא להרחיקו אל מחוץ למעגל האיומים, דהיינו הנשק הכימי. לדעתי זו הדילמה העיקרית במקרה של מלחמה עם סוריה.

לנושא איראן. בממד צבאי יש שני גרפים שאינם מתקדמים במקביל: האחד, השיפור ביכולת התקיפה של ישראל, והאחר – השיפור ביכולת ההגנה של איראן. גרף השיפור של איראן תלול מזה של יכולת התקיפה של ישראל משום שקל יותר להגן, להעמיק באדמה, להסתיר או לייצר עוד מקומות אחסון, מלשפר את יכולת התקיפה. במובן הצבאי הזמן אינו לטובת ישראל. ייתכן שבשעה שיווצרו התנאים המדינתיים הנכונים ביותר לתקוף, כבר יוחמץ חלון הזמן המבצעי הרצוי. עניין זה עלול ליצור דילמה ולפיה אם פעולה צבאית חשובה וקריטית, אזי נכון לעשותה בנסיבות הצבאיות הטובות ביותר, תוך כדי התמודדות אחר-כך במישור המדיני. לעומת זה קיימים כמובן האילוצים המדיניים, ולפיהם כל עוד יש סיכוי למנוע נשק גרעיני מאיראן בדרכים לא צבאיות – עדיף למצותם. כן יש דברים שישראל לא יכולה לעשותם בלי הבנה עם ארצות-הברית, והלחץ האמריקני למנוע/לדחות פעולה צבאית של ישראל הוא ברור.

מלחמת המשפט. אני מצטרף לרוב דבריו של פרופ' כשר, ואני סבור שאכן יש מי שמהלכים עלינו אימים בעניין הזה. ואולם המציאות של מדינת ישראל טובה יותר ממה שנדמה, ואתן כמה דוגמאות.

במבצע "חומת מגן" בשנת 2002 התקבלה החלטה פוליטית בעייתית, שהתבססה על ההכרה שאין לישראל יכולת להמשיך ולהילחם בחמאס בעילות בלא השתלטות מלאה על שטחי הגדה המערבית. המשמעות הפוליטית הייתה, שאין מנוס מלנהל את המלחמה נגד הרשות הפלסטינית. החלטה פוליטית קשה זו התקבלה בוויכוח לא קל בקבינט, אבל נתנה לצבא את חופש הפעולה הנדרש. גם הממשל בארצות-הברית הסכים תחילה לחופש הפעולה הזה, אבל הבנתו את המערכה הייתה שונה מזו של ישראל, וכעבור 48 שעות דרשו אנשי הממשל מישראל להוציא את כוחותיה מהערים הפלסטיניות מחשש להתמוטטות הרשות הפלסטינית, דבר שיהיו לו השלכות מרחיקות לכת על המזרח התיכון. לישראל היה ברור שנסיונה אחרי 48 שעות תיראה כתבוסה, ובכלל לא יהיה אפשר למצות את ההישג. העימות עם הממשל לא היה פשוט, בין היתר משום שישראל לא הסבירה מראש את תנאי הלחימה. כפי שציינתי בנושא לבנון, חשוב להסביר לידידים מראש מדוע ישראל עלולה להידרש לפעולה מסוג מסוים. למרות הכל, למרות חילופי דברים קשים ולמרות פעולות שנראו כדריסה קשה של מחנות הפליטים בשכם ובג'נין, ניהלה ישראל את המבצע הזה באסרטיביות מספקת כדי שגם הממשל יבין את חיוניות הפעולה בעבור ישראל ויאפשר לישראל את מרחב הפעולה ההכרחי.

עניין אחר ב"חומת מגן" נוגע גם לדוח גולדסטון, והכוונה לסיפור "הטבח בג'נין" ולהחלטת האו"ם לשלוח ועדת חקירה לחקור את הנושא. מזכיר האו"ם

עצמו אישר את הקמתה בהסכמה ובתמיכה של מזכיר המדינה של ארצות־הברית קולין פאוול, ובהסכמת שמעון פרס, אז שר החוץ של ישראל. ועדת חקירה כזאת הייתה צפויה להיות מעין ועדת גולדסטון, ואולי אף חמורה יותר מבחינת הנזק שיכלה לגרום. משהבין ראש הממשלה אריאל שרון את הנזק האפשרי, הוא הניח את כל כובד המשקל כדי לבטל את ההכרה בוועדת החקירה. לדעתי, השגיאה בעניין גולדסטון לא הייתה אם לשתף איתו פעולה או לא, אלא מלכתחילה היה אסור לתת ל"קומקום" הזה לצמוח ולהיות "קטר", והיה אפשר לעשות זאת לו היו מנהלים את המאבק הזה באגרסיביות רבה ובזמן.

זמן לא רב לאחר מבצע "עופרת יצוקה", שעליו יצא קצפו של דוח גולדסטון, באו לישראל שישה ראשי הממשלות החשובות באירופה לסוג של מפגן הזדהות עם ראש ממשלת ישראל. משמע, ניתן "קרדיט" לאולמרט, שלא הרבה לזכות בשבחים, וכן הוכח שיש לישראל תמיכה פוליטית חזקה בהרבה ממה שמשקף מקיומן של ועדות חקירה מטעם האו"ם. היה בכך משום תמיכה במהלכה של ישראל לא רק מגורמים צבאיים, אלא גם מדרגים פוליטיים חשובים, ולא רק מארצות־הברית.

בסופו של דבר יש הבנה יסודית אצל מנהיגי מדינות לא רק של מה צודק ומה אינו צודק, אלא גם במי כדאי באמת לתמוך ובמי לא אם רוצים להגן על הנכסים המאוימים בידי הטרור או בידי האסלאם הקיצוני או בידי גורמים שבתמיכת איראן. לכן אין להבהל מה"עליהום" התקשורתי והמשפטי. איני מזלזל בנושא זה, והמאבק בדה־לגיטימציה של ישראל הוא חשוב מאוד, אבל אני סבור שאין בדברים האלה משום סכנה אמיתית למדינת ישראל. הסכנות האמיתיות ידועות בעולם, ויש זהות אינטרסים בין ישראל לבין מדינות אחרות זולת ארצות־הברית. יש אפילו התאמה חזקה של אינטרסים בין ישראל לבין תורכיה למרות דבריו החוזרים ונשנים של ראש ממשלתה ארדואן.

דילמות בבניין הכוח של הצבא. בסקירת היכולת של מדינת ישראל בזיקה למשאבים העומדים לרשותה, אפשר להבחין שיש דברים שאין בהם כמעט מגבלות. אין לישראל מגבלה של טכנולוגיה ולא מגבלה של כוח אדם. על אף בעיות מסוימות בגיוסי חובה ואחוז כזה או אחר של מתגייסים או לא מתגייסים, אין בכך כדי להוות צוואר בקבוק אמיתי. המגבלה היחידה היא מגבלת תקציב. בסופו של דבר, היכולת של מדינת ישראל היא תוצאה של תקציב; ותקציב אינו רק הסכום הכולל, אלא גם הרכבו וגם האיזונים שהוא מבטא.

להלן דילמות אחדות בעניין התקציב ודרך בניין הכוח: (א) איך לחלק תקציב בין הזרועות ים, יבשה ואוויר; (ב) איך לחלק תקציב בין סוגי איומים, כמו מלחמה בטרור, מלחמה קונבנציונלית עם מדינות, ומלחמה עם מדינות רחוקות כמו איראן; (ג) האם לבנות את הכוח על־פי היתרון היחסי או על־פי מענה לפערים. פעולה על־פי יתרון יחסי משמעה למשל: הואיל והיתרון היחסי כלפי האויב הוא

חיל האוויר, אזי יש להוסיף ולחזקו, וכך לאלץ את האויב לא להקים חילות אוויר טובים משום שהוא נדון להפסיד בכך, אלא להשקיע במערכות הגנת נ"מ. מצד אחר יש פערים לרעת ישראל, היוצרים סיכון בלתי נסבל, ואחד מהם, שכבר הוזכר, הוא הפגיעות לנשק תלול מסלול. היכן אפוא האיזון הנכון בין סגירת פערים לבין טיפוח היתרון היחסי?

דילמות אחרות בעניין בניין הכוח: האם נכון לבנות את הכוח על-פי תרחיש (או תרחישים) או על-פי יכולות גנריות. אם בונים על-פי תרחישים אפשר לבנות את הכוח בדרך מדויקת למדי, אבל אז יש סכנה שיקרו דברים שונים מהתרחישים החזויים. אם בונים על-פי יכולות גנריות כלליות, הנכונות לכל דבר, אזי מצד אחד ניתן מענה רחב, אבל מצד אחר מבוזבזים אולי משאבים רבים. וגם כאן השאלה היא: היכן מצוי האיזון? האם מוכנים לחפיפה שלילית בבניין הכוח? ואם כן מהי? למשל, יש בנמצא מערכת ישנה ובמקביל נקנתה מערכת חדשה – יש מטוסים ישנים וקונים מטוסים חדשים, האם עד שהחדשים נהיים מבצעיים לא מוציאים את הישנים? או שמא יש להתחיל ולפלוט את הישנים כך שנוצר פער בין הפליטה לקליטה, וזה כדי לחסוך משאבים. מה גודל החפיפה השלילית שצה"ל יכול להרשות לעצמו? ועוד בנושא זה: מה מידת החליפיות בתוך בניין הכוח? כלומר, עד כמה מל"טים מחליפים מטוסים? עד כמה מל"טים מחליפים טנקים? האם חליפיות כזאת תקפה לכל תרחיש? מהי המסה הקריטית שצריך להשאיר מכל מערכת? הנושא האחרון, והעיקרי, שגם בו נעשו שגיאות שבאו לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה, והייתה שותף להן שכן הייתי ראש אגף התכנון בשנים שלפני כן. כוונתי לשאלת המענה המיטבי לארבעה ממדים, השונים זה מזה מהותית בזמן התגובה עליהם.

א. רמת הכוננות והבט"ש. תחום זה גמיש ואפשר לעשות בו שינויים בתוך שעות. למשל, אם יש היום גדוד אחד לאורך גזרה מסוימת, ומתברר שהאיום גדל, אזי בתוך שעות ספורות אפשר להביא לשם שני גדודים או עשרה גדודים. אם יש היום מספר מסוים של מטוסים בכוננות וניתנת התרעה חדשה, אפשר בתוך שעות אחדות להעמיד בכוננות פי שלושה. משמע, בכוננות ובבט"ש, זמני התגובה מהירים מאוד.

ב. רמת המוכנות – מוכנות מורכבת מרמת האימונים, כמות חלקי החילוף, רמות המלאי והכשירות הטכנית. שינויים במוכנות דורשים אפוא כמה חודשים.
ג. גודל הצבא – כמה גדודים, כמה טייסות, כמה אוניית. בנושא זה זמן התגובה הוא חמש שנים בקירוב. כלומר, אם יוחלט לפרק אוגדה מסיבה כלשהי, ובעוד שנתיים יהיה צורך להקים את האוגדה מחדש, הדבר יארך כחמש שנים.
ד. השקעה בפרויקטים חדשים – מחקר ופיתוח מתחילים בתקווה שבעוד עשר שנים יהיה אפשר לממש את הישגים.

האיזון הנכון קשור להבנת הנושא של זמני התגובה. אפשר לקחת סיכונים גדולים בנושא הראשון משום שזמן התגובה הוא ימים; סיכונים בינוניים אפשריים בנושא המוכנות, שבו זמן התגובה הוא חודשים; סיכונים קטנים ביותר מותרים בנושא גודל הצבא מכיוון שזמן התגובה הוא שנים! מציאת המיטב בין כל ההיבטים על פני כל מגוון האיומים, היא בעצם האומנות של בניין הכוח הצבאי.

יצירת מענה רלוונטי לאיום: בין מענה טכני למענה הסתגלותי

גרשון הכהן

בדברים להלן אדון בנושא המענה ברמה האסטרטגית, ובמידה מסוימת גם האופרטיבית, אך לא ברמה הטכנית והטקטית. גם ברמה הטקטית נשאלת תמיד השאלה, היכן נדרשת תשומת הלב המרכזית. בעניין הזה בחרתי לפתוח בהמשגה של פרופ' רונאלד חפץ, המבחינה בין שלושה סוגים של בעיות: בעיה טכנית, בעיה חצי טכנית ובעיה הסתגלותית.

זיהוי הבעיה כאתגר הוליסטי הסתגלותי	זיהוי הבעיה כחצי טכנית	זיהוי הבעיה כטכנית	
?	+	+	הבעיה מוכרת
?	-	+	הפתרון מוכר

לדוגמה, כשמכונית אינה מניעה, הבעיה מוכרת וכך גם הפתרון, ושניהם מוכרים כעניין טכני. יש מצבים מורכבים יותר, למשל המקרה שמעבורת חלל קורסת: הבעיה מוכרת כמובן, שהרי המעבורת נפלה וקרסה; הפתרון לפעמים מוכר ולפעמים אינו מוכר, אך ידוע שבסופו של תהליך חקירה טכנולוגי מקצועי יהיה אפשר להגיע להצעת פתרון. המקום המעניין הוא בעמודה השלישית – בעיות שרונאלד חפץ קורא להן הסתגלותיות, ואני קורא להן הוליסטיות, שם הקושי מתחיל לפעמים בעצם זיהוי המצב כבעייתי. משמע, הבעיה עצמה אינה מוכרת לפעמים, בשונה מבעיית רכב שאינו מניע, והמצב מוכר, ואדם עשוי להימצא במצב שבו הוא עדיין אינו מודע לכך שהוא נתון בבעיה, ואז גם הפתרון רחוק מלהיות טכני.

כדי שהשימוש בהמשגה זו יהיה מובן לכל אדם, נעניין בדוגמה: בחתונה קיבל חתן עצה להקפיד ולקיים שלושה כללים כדי לחיות חיי נישואים מאושרים: פעם בשבוע ביום שישי להביא פרחים, פעם בשבוע ללכת עם בת הזוג לבית קפה או אלוף גרשון הכהן, מפקד המכללות ומפקד גיס בצפון.

למסעדה ופעם בחודש ללכת לקונצרט או לתיאטרון. אם הגיע לרגע שנישואיו קרסו, אפשר שייגש לבירור טכני של המצב – יערוך שחזור לאחור. נתאר את הגבר הזה אומר לאישתו במצב הזה: "ראי, לפי חשבוני חסרים לנו 30 מופעי בתי קפה וארבעה קונצרטים, בואי נשלים את הפער, ואולי נדחס את זה כבר השבוע והכול יבוא על מקומו בשלום". אלא שלעתים במצב הזה הסיפור כבר יצא מגבולות השליטה של טיפול טכני. טענתי היא, שבמקרים רבים אנו אכן מתנהלים באופן טכני במאמץ להתאים לכל בעיה תכנית עבודה לטיפול בה. כך למשל בסוגיית הטיפול בערביי ישראל: אנשים מעשיים, האמונים על תכנון וגיבוש תכנית עבודה, מזהים קיפוח; הם מנתחים ממדי תפקוד המכילים קיפוח – והדבר עשוי להיות בתחום הקרקעות, בתחום התעסוקה, בתחום החינוך ובתחומים אחרים – מוציאים לפועל תכנית עבודה, ומאז מועברת הבעיה לטיפולם של טכנאים ופקידים נאמנים, שיממשו את תכנית העבודה. רק לעתים רחוקות יבחנו את הסוגיה בהיבט ההוליסטי-ההסתגלותי. הנטייה להעדיף על-פירוב את הגישה הליניארית-האנליטית והטכנית כרוכה במקרים רבים במאמץ לממש רדוקציה של מצב הוליסטי הסתגלותי אל רשימת מטלות שניהולן מאפשר תהליך ניהולי טכני ואינסטרומנטלי. כך קורה פעמים רבות גם בניתוח של המענה האופרטיבי הצבאי-הביטחוני.

אכן, בסופו של תהליך תכנון, אנשי מעשה צריכים לדעת להגיש תכנית, שבאמצעותה אפשר לארגן כוח ולבנותו. ודאי שהכרחי לדעת כיצד להפעיל את הכוח, והפעלת הכוח מושתתת לעולם על רעיון פעולה שיש לו צורה ביצועית שרכיביה טכניים במהותם. אבל בחרתי להתמקד כאן בשאלות המקדימות את עולם המעשה, והן, לדעתי, לא פעם הדבר המעשי ביותר שנדרש לקיים כתנאי להוויית המעשה.

נשיא מצרים אנואר סאדאת ורעיון המתקפה בסיני יכולים לשמש דוגמת מופת לפתרון הוליסטי-הסתגלותי. הייתה לו מטרה והוא הגדיר אותה: להשיב את סיני וגם את הכבוד המצרי. הוא זיהה פערים בין צבאו ליכולתה של ישראל: בעליונות האווירית של ישראל ובעליונות של השריון הישראלי. הוא הבין את מגבלות צבאו, הפנים אותן לעומק ולא קפץ בחופזה אל תכנית העבודה שבסופה יוקנה לצבא מצרים כושר התמודדות סימטרי עם העליונות האווירית של ישראל. הוא עקף את הבעיה. הוא הגדיר רעיון מלחמה אחר ורעיון אסטרטגי אחר. הוא פעל בממד ההוליסטי-ההסתגלותי (על-פי הסכימה של רונאלד חפץ), ובעניין זה יצר תפנית מהותית בעולם המלחמה.

מחקרו של רון טירה בעניין השינוי בתופעת המלחמה,¹ מבהיר עד כמה עמוק המעשה שעשה סאדאת: הוא שינה את סיפור המלחמה מרעיון מוגדר, המוכוון על-פי לוגיקה מערבית של תכנון מן הסוף אל ההתחלה, והחזיר אותו לרעיון

המוכוון על-פי לוגיקה ערבית, שבה אין ממשות להגדרתו המפורטת של מצב הסיום המבוקש. במקום מטרת מלחמה מוגדרת מראש, אופיינה המטרה שלו בשאיפה להניע תהליך, ליצור חיכוך שבאמצעותו משהו יתהווה ואחר-כך נראה... זהו רעיון המתמקד בפעולות ליצירת חיכוך, בתקווה שהחיכוך יגרום להתהוותו של שינוי, ועמו תיווצר הזדמנות שבה יקרה משהו, סוג של שינוי שיהיה אפשר לנצל בתבונה לקידום האינטרסים של מצרים. זהו אפוא רעיון מלחמה שכל תכליתו מוכוונת לייצורו של חיכוך אפקטיבי. לכן הוא לא היה חייב להשיג תחילה יכולת אווירית תואמת את העליונות האווירית של ישראל. בתכנית הזאת, שנועדה לכבוש קטע ממזרח לתעלה, מה שנדרש הייתה מטרייה של הגנה אווירית, שאותה הוא בנה ממערב לתעלה, ומערך של חי"ר ושל נ"ט, שאותו הוא בנה כדי לעמוד בפני התקפות השריון של ישראל אל קדמת התעלה. בכך הכיר אפוא סאדאת את מגבלות צבאו, הפנים אותן ועקף אותן.

חזבאללה ומנהיגי סוריה חושבים ופועלים באופן דומה. בניסיון לברר את זיהוי הבעיה ומתן מענה לבעיה ברמה האופרטיבית, מביאה דרך החשיבה מהסוג ההסתגלותי, אל מקומות מעניינים ביותר. אמחיש בעזרת דוגמה מתוך פירושו לתורה של ר' חיים בן-עטר, אור החיים הקדוש, יהודי שעלה ממרוקו לארץ במאה ה-18. לסיפור יעקב המחלק את אנשיו לשני מחנות טרם פגישתו עם עֶשָׂו אחיו, הוא מעניק נקודת מבט בעלת חשיבה אסטרטגית. את הפסוק: "והיה המחנה הנשאר לפליטה" (בראשית לב, 9) רגילים לפרש כפשוטו – יעקב חילק אנשיו לשני מחנות כדי "לא להניח את כל הביצים בסל אחד". אור החיים מציע לנו את ההיגיון האופרטיבי המוביל אל רעיון חלוקת המחנה לשניים. יעקב התלבט בדילמה: עשו צועד לקראתו בראש 400 איש. אין ביכולתו של יעקב לקבוע אם פניו של עשו לשלום או למלחמה. אם לא יתכונן למלחמה הוא עלול להיות טרף קל למוכנותו הלוחמנית של עשו. ומן הצד האחר, אם יתכונן יעקב למלחמה ויעמוד אל מול עשו חמוש ומצויד כמחנה מוכן לקרב, יטען כלפיו עשו: "ככה אתה מקבל את פני אחרי שנים של ניתוק?". עצם העמידה החמושה עלולה אפוא לגרום הסלמה לא רצויה. לכן הוא חילק את המחנה לשניים: המחנה הקדמי בעל חזות אנושית תמימה, מאירת פנים ולא חמושה, ואילו המחנה השני מאחור מצויד ומוכן לקרב. כך עוצב סוג של מענה, שהוא מענה לדילמה – לא מענה לבעיית היתרון הטכני של עשו הבא לקראתו בראש 400 איש, אלא לשאלת נקודת הפתיחה של הפגישה בעצם עיצוב רגע המפגש. זהו מענה לדילמה הסתגלותית, המחייבת לבחור באחת משתי אפשרויות ("או או"), ויעקב לעומת זאת ביקש להצליח להיות גם ערוך לקרב וגם ערוך לשלום בעת ובעונה אחת. בימינו היינו קוראים לזה פתרון היברידי, ההיברידיות נטועה כאן בלב ההיגיון המערכתית.

זה מה שהיה חסר לצבאות ערב במלחמות 1948–1967 – יצירתיות הסתגלותית. כך מסביר רון טירה בעבודתו את ניצחון צה"ל במלחמת ששת הימים: הטעות הגדולה של הערבים, גם ב־1948 וגם ב־1967 נעוצה בכך שצבאם נבנה והופעל על־פי אמות־מידה ודוקטרינה של צבאות המופעלים באורח תעשייתי. קטע נפלא בסרט על לורנס איש ערב מציג פגישה בין פייסל לבין לורנס שבה לורנס מסביר לפייסל, שאם יבקש תותחים ויעשה את מה שמציע לו היועץ הקולונל הבריטי, אזי המָרָב שיוכל לעשות יהיה להיות צבא מערבי בנוי כהלכה, אבל בינוני. לעומת זאת מציין לורנס, שאנשיו של פייסל מצטיינים בניידות המדבר, ברכיבה על גמלים ובחרב, ולפיכך הוא מציע לו: "לך על תחום הצטיינותך". עד 1967 הצטיידו הערבים לא רק בנשק אלא גם בתפיסות פעולה הזרות לתרבותם, ובקרב עם הישראלים המיומנים היטב בטכנולוגיה ויודעים להפעיל את מכוונות המלחמה התעשייתיות טוב מהם, בסימטריה הזאת הייתה ידם על התחתונה. זה גם היה ההבדל הגדול בין המופע של הסורים ב־1973 לבין זה של המצרים. בלחימה בעמק הבכא בלטה גבורתם של חיילי צה"ל, אבל מה שקבע את גורל הקרב הייתה עליונות טכנו־טקטית מוחצת של הטנקיסטים הישראלים, שעמדו על רמפות, והצליחו בלחימתם להשיג עליונות ביחסי כוחות של אחד לעשר. הסורים באו בצורת פעולה ממוכנת, סובייטית ברעיון הפעולה, שלא הותאם לתרבותם ולסגולותיהם. המצרים לעומתם פעלו בדרך שהתאימה למגבלות היסוד המנטאליות של הצבא שלהם, ועצם יכולתם להפנים הכרה זו העניקה להם יתרון משמעותי.

מלחמת ששת הימים, לטענת רון טירה, הייתה ניצחון שעיקרו הושג בממד הטקטי, וההישג בממד הזה סידר גם את הממדים האחרים. במידה זו או אחרת ייתכן שגם הבעיות שהתעוררו לאחר המלחמה קשורות לא־היכולת לממש הכרעה טקטית ולהפכה להכרעה אסטרטגית בכלל הממדים. לדוגמה, במלחמת העולם השנייה הושגה הכרעה משמעותית בממד המשאבים הלאומיים. רומל כתב זאת במפורש ביומנים שלו לקראת הנחיתה בנורמנדי. הוא הבין היטב, כי משעה שיהיה לבעלות־הברית ראש גשר ביבשת, זו רק שאלה של זמן עד שצבאותיהן יגיעו לברלין. רומל הבין היטב, שבמבחן יכולת המשאבים של בנות הברית ובראשן ארצות־הברית, אין לגרמניה סיכוי.

בדברנו על המענה ועל קשיים במתן המענה אנו מדברים על היכולת להעמיד נקודת שיווי משקל, המִתְכַלֶּלֶת את כלל ממדי הפעולה. יש לישראל תפיסה שמקורותיה בסביבה התרבותית המערבית, שהיא תפיסת פס היצור. לפי התפיסה של תכנון וניהול פס יצור, מתקיימת הבחנת יסוד בין מה שעושה ההנהלה הבכירה, הצריכה להחליט בשאלות מה לייצר וכמה, כדי להצליח למכור ולהרוויח, לבין השאלה איך לייצר, כיצד לנהל ולתפעל את היצור, וזו שאלה שמנהלי היצור והתפעול עוסקים בה. השאלה הראשונה היא בתחום מדעי האדם, והיא שאלה

מורכבת שאין לה תחשיב הנדסי; השאלה השנייה היא שאלה בתחום התפעול ההנדסי, ומתכננים אותה ומנהלים אותה על-פי תחשיב הנדסי כמותי. ממנהל התפעול ומטה אל מהנדסי היצור והפועלים באולמות היצור, המערכת היא הנדסית וליניארית. במובן הזה, אם הפועלים באים בזמן, אם המהנדסים מתכננים נכון, חומרי הגלם נכנסים למכונות ובקרת הייצור נכונה, אזי מנהל המפעל עומד במה שדרשה ממנו ההנהלה. נניח שדרשו ממנו לייצר 100 מכונות בשנה, ואכן המכונות עומדות מושלמות בתאריך הנדרש, לפי כל תו תקן, אבל לא הצליחו למכור, מה יטען מנהל המפעל? "אני את שלי עשיתי, הפועלים שלי באו בזמן! המהנדסים תכננו נכון, אני הצלחתי". את הכישלון או את ההצלחה יעבירו למישור האחר, אל שוק הקונים שמשום מה שינה טעמו, אל העולם המורכב של מדעי האדם.

השאלה הגדולה היא שאלת חיבורו של המרחב ההנדסי-הטכני של השאלות הנתונות לתכנון הנדסי אל המרחבים האחרים. קיימת אמונה בסיסית ולפיה, אם הצלחתי לעשות את המחויבות שלי, בנגזרת המשימתית שלי, ועמדתי במה שהוטל עלי, אזי את חובתי מילאתי. תפיסה זו היא במידה רבה פרוטסטנטית וגם יהודית מודרנית, בנוסח את שלי עשיתי, והשאר, בעזרת השם, כבר יסתדר. זוהי מין תפיסה מְטָפִיזִית, שאם אני משתדל בכל מאודי במה שנתון לאחריותי, הדבר ישפיע את השפעתו הכוללת גם במרחבי ההתרחשות שאינם בשליטתי – אם יש לי בעיה במכירות, אזי אשתדל ואתאמץ עוד, עד שהפועלים יהיו חרוצים יותר והמכונות יעבדו מהר יותר, והרי זה מה שנתון לשליטה בידיים שלנו. כך אנו מנסים לגבש מענה במקום שיש ביכולתנו להשפיע עליו מידיית ובאופן הנתון לשליטתנו.

מכאן אעבור אל המקרה של סוריה. גיורא איילנד תיאר במידה רבה דילמה טיפוסית, איך מייצרים אפקטיביות לפעולה צבאית. הלוחמים יבואו בזמן, יהיו מצוידים בזמן והיטב – האם כל זה מביא לידי כך שיעשו את הדבר הנכון? בתשובה לשאלה זו אין כללים של מתודה מתמטית, ואין היא הנדסית. גם ועדות וינוגרד ואגרנט, השאירו אותנו לא אחת עם הקביעה, שהנושא "צריך עיון".

הטענה שהמגננה של צה"ל בתעלת סואץ במלחמת יום הכיפורים מקורה מאנשים שלא ידעו תורת לחימה, זו עוד דוגמה של בחינת התרחשות צבאית בממדים המכניים שלה, משהו בנוסח לגשת אל המנוע שלא הניע, לחפש את הקרבוראטור שלא תפקד בהזנת הדלק, להחליף את הרכיב המתאים, ואז הכול חייב לעבוד "כמו שצריך". קשה לי להאמין שהבעיה נתונה למיצוי תחת הכותרת: "לו רק ידעו את תורת הלחימה". לדעתי זה פשטני מדי. הסיפור שם היה אחר, ולכן אני חוזר לשאלה: כיצד נראה בשנים האחרונות רעיון המלחמה בהתהוות המחשבה הצבאית הסורית.

ראשית, יש להם מקור השראה: אנואר סאדאת – 1973. ההישג חמישה ק"מ ממזרח לתעלה הושג, וההמשך, שהתהווה כמגמה, בא לידי ביטוי בתהליך מדיני

עד נסיגה מלאה של ישראל. מבחינה זו יכול להיות לסורים רעיון מלחמה דומה: פגיעה בטילים בעורף האזרחי של ישראל שתכליתה ליצור מגמה של הסדר מדיני עד לנסיגה מלאה של ישראל. לשם כך מתרחש בסוריה שינוי מחשבתי ומבני, וצבא סוריה התחיל להשתנות. הכוח העיקרי שלו, כוח ההכרעה שלו, עד שנת 2000 היה צבא היבשה, והכוח השני, המשלים והתומך, היה מערכת ההגנה האווירית ומערך טילי קרקע-קרקע. בשנים האחרונות המבנה הזה משתנה: הכוח המשני התומך נעשה בהדרגה לכוח הכרעה, כפי שאצל חזבאללה בשנת 2006 היו הרקטות כוח ההכרעה והמאמץ העיקרי. מעבר זה משנה את מערך הרכיבים במערכת הסורית; הפונקציות מוסיפות להתקיים, אבל משרתות היגיון אחר, ובדומיננטיות אחרת. מבחינה אופרטיבית מגמת השינוי יכולה להתבטא ברעיון פעולה מעין זה המתואר להלן. צבא סוריה בכוחותיו היבשתיים ערוך למגננה במערכי המגננה המסורתיים – הפריסה שלו היא מגנטית מובהקת. צה"ל ערוך מולם במגננה משום הדבר הראשון שצה"ל עושה כסוג של ברירת מחדל עם עליית הכוונות הוא הכרזת "מצודה" – פריסה במערכי ההגנה. סוריה או לבנון בפעולת כוחות חזבאללה משגרים רקטות לעומק ישראל, וצה"ל מגיב בתקיפות מן האוויר. אף אחד מן הצדדים עדיין לא חצה את הגבול. במצב זה השאלה היא: מי במגננה ומי במתקפה? על-פי התפיסות המגדירות את המגננה או המתקפה באמצעות הקריטריון היבשתי, דהיינו מי מהיריבים חצה גבול ונכנס אל שטחו של היריב היבשתי, אזי במצב הראשוני לפנינו מהלומות אש הדדיות. לפיכך לגבול במצב זה אין עוד תפקיד מגדיר. תחבולה זו הייתה מובנת היטב בחומר שהכין אמ"ן לקראת 2006, והחומר הזה, אף-על-פי שהיה ערוך ומנוסח היטב, כנראה שלא הופנם אצל האנשים הנוגעים לדבר. עצם העניין נעוץ בכך שאין מדובר רק בגודל כוחות האויב ופריסתם בתמונת המצב המודיעינית, אלא בהיגיון הפעולה הכולל. באמצעות הגירוי של ירי הרקטות, ובהתבסס על מערך הגנתו בקרקע לנוכח מתקפה של צה"ל ביבשה, ציפו ראשי חזבאללה לגרור את צה"ל לפעול בדפוס פעולה פבלובי אובססיבי, כלומר לצאת מיד למתקפה יבשתית כדי להעביר את הלחימה אל שטח היריב, ואז להילכד בתוך מערכי ההגנה שהוכנו היטב תוך כדי הפגמת מגבלות חזבאללה לעומת עליונות התמרון של צה"ל.

במענה לתרחיש כזה חייב צה"ל להגדיר מחדש את צורת המהלכים ההתקפיים שלו, כך שלא יימצא פועל בדרך שבה הוא משחק לידי האויב. עולה כאן שאלה, שלא רק לצה"ל אלא כלל העולם הצבאי צריך להתמודד איתה: כיצד מכריעים יריב הפועל בהיגיון כגון זה שתואר לעיל? הייתי מעוניין לשאול את קלאוזביץ' מה יש לו להגיד על ההתהוות הזאת, שבה אי-אפשר לחזור על תיאוריית העבר בדבר המגננה והמתקפה.

כדי לדון בעוד כמה שאלות הנוגעות לעניין המענה הראוי של ישראל אחזור לעיין בסיפור המצרי של אוקטובר 1973. הרי בסופו של דבר נחל צבא מצרים תבוסה מבצעית עם כיתור הארמיה השלישית. בכל זאת התממשה המגמה האסטרטגית של מצרים מבחינת היכולת לכפות על מדינת ישראל תהליך מדיני בכיוון הרצוי לה. אנסה אפוא לראות איזה סוג של פתרון היה יכול להיות לצה"ל בימים ההם כמענה רלוונטי, ואני מציע לבחון שאלה זו כמשל.

אנתח את סוגיית האפקטיביות של חיל האוויר בשעות הראשונות בלחימה בתעלה. שאלה זו נדונה באריכות בעבודת הדוקטוראט של האלוף (מיל.) עמנואל סאקל. אחת הטענות של חיל האוויר בימים שאחרי המלחמה וגם בשנים שלאחר מכן הייתה: "לו רק נתנו לנו את הרשות למכת מנע מקדימה". לדעתי, מי שרוצה לבנות מענה רלוונטי אינו יכול לבנות מענה כזה על כרעי התרגולת של "אילו יתנו לי את היכולת להכות מכה מקדימה". אני זוכר את הרמטכ"ל שאול מופז אומר לחיל אוויר להכין מכת מנע מקדימה, אבל להבין שיהיו מגבלות קשות לאשר אותה. לגופו של עניין, חיל האוויר היה יכול לתכנן מכת מנע מקבילה במצב שהמצרים אמנם יפתחו באש ראשונים, ואז יתקוף חיל האוויר ישירות במאמץ רחב היקף למנוע את הצליחה. הבעיה הייתה, שלחיל האוויר הייתה לוגיקה של סדר פעולות מדרגי ולפיה צריך להשיג קודם לכול עליונות אווירית, לטפל במערכת ההגנה האווירית לגווניה ורכיביה ובשדות התעופה, ורק אז להתפנות למשימות של "קרב היבשה". אלוף סאקל מראה בעבודתו שאילו היה חיל האוויר בוחן תצלומי אוויר שהיו בנמצא בימים שלפני המלחמה, היה אפשר לאתר בהם את צווארי הבקבוק ואת ריכוזי הכוחות לקראת צליחה, ובכלל זה מערכת הציוד לצליחה, ואז היה חיל האוויר יכול לתקוף אותן בנוכחות ההגנה האווירית המצרית, עם אובדן מטוסים, אבל להשיג תכלית פשוטה, למנוע את הקמת הגשרים. כוחו של צה"ל בימים ההם הספיק כדי לאפשר הישג מערכתי משמעותי כזה עם פתיחת המלחמה.

רצוני לומר, שמענה צריך להיבחן בזיקה לסיפור מסגרת אופרטיבי רלוונטי, והוא נבחן גם ביכולת ליצור את צורות הפעולה המתאימות. חיל האוויר צריך לקבל פקודות מבצע מסודרות, ולגבש יכולת תקיפה המתוכננת על-פי ניתוח נתונים של מטרות. לו כך נהגו, היה אפשר למנוע הישג משמעותי של מצרים.

דבר אחר, שהוא כמובן בגדר חכמה שלאחר מעשה, נעוץ בקבלת ההחלטות בזירת המבצעים של פיקוד הדרום בבוקר פתיחת המלחמה. תארו לכם שאני צריך לחזור אחורה בזמן, ועכשיו השעה 06:00, ואומרים לי: "אתה מפקד החזית, בערב או בצהריים תהיה מלחמה, היערכות 'שובך יונים' לא תצליח להתממש, ועל כן עד השעה 13:00 לא נשאר חייל ישראלי אחד על קו המים". בתרחיש הזה, של קיפול מקדים של מערך המעוזים, היו המצרים מוצאים את עצמם בהתקפה רבתי על קו ריק, מדינת ישראל לא הייתה מאבדת את

הלוחמים, לא הייתה מתבזה בנפילת הלוחמים בשבי ולא הייתה מאבדת כ־200 טנקים במאמצי חבירה הרואיים שלא הצליחו. סאקל מציין, שהיו לו מחלקות טנקים שהגיעו למוצבים ושאלו האם לפנות את הלוחמים, והתשובה הייתה לא לפנות. משמע, שבשאלות האלה, אילו היה צה"ל מייצר מראש מענה שיתאים ברמה האופרטיבית לשעה שבה נפתחה מלחמה ואין בידו להציב מענה סימטרי ראוי, הרי ייתכן שידה של ישראל הייתה על העליונה במובן זה שהיוזמה הייתה נשמרת בידה. גם החלטה לסגת למען שימור הכוח, היא יוזמה. יד ישראל הייתה על העליונה במובן זה שאולי היה נמנע מימוש הרצון של המצרים להשפיל את צה"ל ולהפריך את דימויו כגוף צבאי בלתי מנוצח.

בדברים הללו אני מתבונן בנסותי להסביר שמתאם מלא חייב להתקיים כל העת בין המצוינות הטקטית לבין החשיבה ברמה הבכירה ביותר, כך שהלוחמים שבשדה יהיו בטוחים שהחלטות בדרג הגבוה מתקבלות על סמך הבנה נכונה של ההתהוות ברמה הטקטית והאופרטיבית. מהיכרותי האישית, וגם מדברי לוחמים, כמו יובל נריה בספרו **אש**, הדבר העיקרי ששבר את לוחמינו בשעות הראשונות ובימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים לא היה עצם הקרבות ואובדן החברים, אלא התחושה שהלכה והעמיקה, שהגנרלים שם למעלה נותנים פקודות שאינן לעניין.

צה"ל נדרש לספק מענה רלוונטי ואפקטיבי נוכח המורכבות המשפיעה על ממדי פעולה רבים. בין היתר, יש לדוגמה צורך לבנות מגוון כוחות המבוססים על הכרת הצורך בשני סוגים עיקריים של כוח. הכוח האחד נדרש לספק מסה רחבת היקף של כוחות שרמתם המקצועית בינונית בהגדרה מודעת בכוונת מכוון – בינונית במובן זה שהיא יכולה למלא משימות יסוד של הגנה, של תנועת תמרון, של התקפה, טיהור מרחב והחזקתו למשך זמן. הכוח השני צריך להיות מורכב מכוחות מחץ מקצועיים מיומנים מאוד, והם חוד החנית, ועליהם מופקדת המשימה בנקודה שנבחרה להיות מרכזית להכרעת הקרב. בניין הכוח והפעלתו מוכוונים על סמך הידיעה שאין יכולת לעשות את המצוינות הזאת לנחלת הכלל. למעשה צה"ל פועל כך, וב"עופרת יצוקה" פעלו כוחות כאלה. בשנים שמ"חומת מגן" והלאה היה רצף פעולות של כוחות מחץ מיומנים למשימותיהם, והכוחות האלה פעלו ככוחות עם התאמה ייחודית. רוח פעולה זו הייתה למעשה כבר במלחמת העצמאות, ויחידות הפלמ"ח שימשו כוח מחץ שהועבר מזירה לזירה ליצירת הכרעה במוקדי הכרעה המערכתית. שאר הכוחות נתנו את התמיכה המלאה ביצירת המסה הנדרשת בכלל מרחב הפעולה.

אציין דוגמה לשינוי המתחולל בזירת המלחמה ומגביר את נחיצותם של כוחות מחץ מצוינים. במלחמת ששת הימים הוגדר האויב בבירור, ולא הייתה השאלה מי אזרח ומי חייל. גבעת התחמושת וגבעת המבתר למשל היו יעד צבאי מובהק. בעבור

הלוחמים זה היה יעד מבוצר, המוכר מן האימונים. היעד המבוצר הזה אמנם נמצא בתוך מרחב עירוני, אבל באופן שבו הוא נבנה הוא נתן ללוחמים תחושת מוכרות. מרגע שונסו לתעלות זה היה בעבורם יעד מבוצר, כמו יעד מבוצר במרחב הפתוח. ליעד מבוצר היה אז מענה טקטי גנרי שהתאים לכלל הזירות. היום המצב מסובך יותר, וצריך לדעת לפעול מתוך התאמה ייחודית של רעיון הפעולה והרכב הכוח לכל גזרה וגזרה. נבחן מבצע שביצעה בשנת 2004 יחידת "אגוז" יחד עם כוחות מחטיבת גולני בסביבת ג'נין. אל היעד הגיעו כוחות מצטיינים ייחודיים, שידעו להגיע באופן "מסתערב", והיה להם מודיעין שעל-פיו תוכננה המשימה, וגם אם המודיעין לא היה מדויק דיו כדי לדעת באיזה חלון או באיזה חדר יימצא המחבל, הוא היה מדויק דיו כדי לדעת לתכנן על מרחב מוגדר של בתים. הם הגיעו לפעולה בזינוק מהיר מתוך ההסתר של ה"הסתערבות", ולבסוף היה צריך להכניס לוחם אל תוך מחפורת המשמשת מחבוא למחבל מתחת למטבח. את היכולת הזאת אי-אפשר להנחיל לצבא כולו, וגם אין צורך בכך. ואולם היכולת לפעולה כירורגית כזאת צריך להיות מונחלת לכוחות שמוטל עליהם לעשות פעולות כאלה. זה דומה מאוד לרפואה; במסע לקוטב הצפוני למשל, לתפקיד רופא המשלחת לא יתאים רופא העיניים המצטיין ביותר בתחום. לשם כך נדרש רופא שהוא "כללי" ובינוני בהרבה היבטים. לעניין המסוים המתבקש הוא המצטיין. משמע, יש להגדיר את ההבחנה שבין האיכויות המסוימות שבהן מושגת מצוינות לבין יכולת בסיס רחבת היקף שתתמוך בפעולה הכירורגית הספציפית. כאמור, אי-אפשר לבנות את הצבא כולו על הדבר הזה.

הבחנה כזאת מאפשרת מענה להיבט אחר, שהוא במידה רבה המבחן בסביבת הפעולה החדשה. הצבא נבחן כל הזמן בשאלת האפקטיביות הקונקרטית של הכוח. ברגע שכוח הגיע לאירוע, למשל האירוע בעצירה-א-שמאליה שנהרגו בו שלושה לוחמים של "דובדבן" באוגוסט 2000, מוגדר לא רק כישלון מבצעי אלא גם חוסר אפקטיביות מבצעית. בהבנה שפועלים בזירה שלכל נקודת מופע שלנו יש שיפוט בעל משקל אסטרטגי, הרי במופע הזה צריכים להראות יכולת מתאימה. המפגש עם האויב נערך באירועים כאלה כמבחן על במה, שם כדאי להביא את האנשים "המיוחדים" הווירטואוזים מן "הקרקס"; אבל את המרחב כולו אין צורך וגם אי-אפשר להחזיק עם האנשים האלה. מבחן הרלוונטיות פעל במידה רבה גם ב"עופרת יצוקה": היכולת לגעת בנקודות שהיריב יודע שהן נקודות צבאיות ממשיות, זו יכולת שבסופה של הפעולה מתהווה הבנה עמוקה של עוצמת יכולתו של צה"ל. הדבר הזה הוא צירוף של מודיעין במאמץ חקירה שיטתי, המתמיד לאורך ימים רבים הקודמים למבצע, וביצוע מדויק ויעיל בנקודה מסוימת.

מקרה שחוויתי באחד מתאי התקיפה ב"עופרת יצוקה" עשוי לשמש דוגמה המבטאת את הסביבה המורכבת שבה צה"ל פועל. מפקדת חטיבת עזה של חמאס

שוכנת בביתו של המח"ט. האם זו מטרה אזרחית או מטרה צבאית? על-פי החוק הבינלאומי לענייני מלחמה זוהי מטרה צבאית, אבל בבית חיה משפחה, ובקומה התחתונה יש מחסן של אמצעי לחימה. טלפנו אל אישתו והודיעו לה על תקיפת הבית, ואני הייתי נוכח בשיחה, שגם הוקלטה. בצוות ישב איש שב"כ, ודיבר אליה בערבית, והיא ענתה: "אני לא יוצאת – אני שהאיד". בבדיקה, שנעשתה התברר שהיא הייתה במקום אחר ולא דיברה מהבית. באותו רגע הודיע חבר אחר בצוות, שיש לאדם הזה עוד אישה. טלפנו אל האישה השנייה, והיא ענתה את אותה התשובה, ואז התברר בבדיקה שגם היא לא דיברה מהבית. תקפו בפצצה קטנה ומן הבית יצאו כמה אנשים, ואז תקפו את הבניין. זה אירוע שמדגים אפקטיביות. השאלה הגדולה, שבמידה רבה היא המבחן בסביבה כזאת, היא כיצד להגיע לתפקוד אפקטיבי בשעה שהאויב פועל במכוון כדי לגרום לצה"ל לתקוף מטרות שיגרמו לו לאובדן לגיטימציה.

פרופ' אדוארד לוטוואק מסביר את נושא הלגיטימציה בהשתמשו בחוק שימור האנרגיה וחוק שימור החומר. לטענתו, כמות הלגיטימציה היא סופית, והיא נמצאת או בצד אחד או בצד האחר, והיא עוברת בחוק כלים שלובים מצד אל צד. כלומר, ירו לאורך השנים על יישובים אזרחיים, ישראל זכתה בלגיטימציה. מרגע שישראל תקפה במטוסים, הלגיטימציה עוברת לצד האחר. בלא התקיפות מן האוויר הייתה הלגיטימציה נשאת בישראל. לדבריו, יש להבחין בין לגיטימציה פנימית לבין לגיטימציה בינלאומית. אם ייהרגו לישראל לוחמים יותר ממה שהחברה יכולה לשאת, זו בעיה בלגיטימציה הפנימית, אבל אז תזכה ישראל בלגיטימציה בינלאומית. לדעתו, ישראל צריכה לשקול, האם לא מוטב לה לאבד לגיטימציה בשדה הפנימי כדי לזכות בלגיטימציה בשדה הבינלאומי.

בתגובה לטענתו של לוטוואק, חשוב לי להסביר, שאובדן לוחמים הוא לא רק אובדן של לגיטימציה פנימית, אלא פגיעה בעצם דימוי האפקטיביות המבצעית של ישראל, ואסור לצה"ל להגיע לחיכוך עם אויב בנקודת התנגשות שבה לא יציג אפקטיביות מבצעית משכנעת. המשמעות של אפקטיביות כזאת היא הדרישה שבמפגש הכוחות ברמה הטקטית התוצאה תדגים חד-משמעית שידנו על העליונה. צה"ל עוסק רבות ביכולת לגרום לכך שברגע של מלחמה, כבר בשעות הראשונות הכוח הרב שלו, למשל ביכולת אש, יממש פעולה אפקטיבית, ואפקטיביות בעניין זה היא היכולת של כל חימוש להגיע למקום ראוי, ושתוצאת התקיפה תהיה משכנעת.

לסיום בחרתי לדון בצורך של ישראל בלגיטימציה פנימית וחיצונית, שהרי גם כלפי פנים נתון צה"ל לביקורת. פרופ' אבי שגיא, שלדבריו היה שותף לכתבת הקוד האתי של צה"ל², הוא מהמבקרים את צה"ל על שיטת פעולתו, שלא נתנה לדעתו מספיק קשב לשיקול המוסרי. לדעתי, הנושא העיקרי גם של דוח גולדסטון

וגם של שגיאה, מעבר לדיון בזירה הבינלאומית, הוא דיון פנימי ישראלי ויהודי. אין בכך כדי לבטל את הדיון הבינלאומי, אבל יש לנו בירור עם עצמנו בשאלה מה עשינו לעצמנו בבואנו לארץ־ישראל ובריבונות שנטלנו לעצמנו. אניטה שפירא מספרת על הקושי בהנהגת הישוב היהודי בימי "המרד הערבי" של 1936–1939, "מאורעות" בלשון היישוב, לקבל את פעולותיו של אורד וינגייט:

מעבר משיטת הגנה לשיטת התקפה היה כרוך בתמורה פסיכולוגית, עד כה המפגש העוין בין ערבי ליהודי נעשה בדרך כלל מיוזמתו של ערבי, עתה הפכו היהודים להיות יוזמיה של פעילות כזאת, אמנם האידיאולוגיה המשיכה להבחין בין ערבים טובים לערבים רעים אבל המפגש בשדה ובכפר הערבי היה בנוי על אלימות בין יהודים לערבים, מה שהבליט את הטוטאליות של העימות הלאומי... פעולות אלה, אמרו אנשי היישובים, הולמות צבא אנגלי ולא הולמות את האנשים שלנו. ולווינגייט היו קשיים לקבל תמיכה של אותם יישובים.³

השאלה שלנו כרוכה אפוא בהיסטוריה הציונית, וקשורה גם לשאלה, האם מדינת ישראל צריכה לייצג סוג מיוחד של ריבונות, בלי שימוש של ממש בחרב. אברהם בורג כתב בעניין זה דברים קשים:

למה יש לנו תחושה מתמדת של טעם חמצמן בפה? למה דווקא כשהעולם מתחיל סוף סוף לדבר באורח של מוסר יהודי וסוף סוף הוא מתחיל להתנהג עפ"י אותן אמות מידה שלהן הטפנו, למה אז אנחנו מרגישים שמהו לא בסדר מבחינתנו? ועכשיו כשזה קורה אנחנו לא מרוצים, למה? אולי בשל הסיבה הפשוטה והכואבת כי העולם מפנה את תביעתנו שלנו נגד־כלפינו אנו, העולם תובע מאיתנו להתנהג עפ"י אותן אמות מידה שתבענו ממנו וזה לא נוח דווקא ברגע שגילינו את הכוח ואת ההנאה הנלוות לו, להכות בלי חשבון ולכסח את הגויים. עד שלמדנו פעם ראשונה בחיים את טעם הנקמה, דווקא עכשיו העולם הופך ליהודי? חוזר בתשובה והופך צדיק, זה לא פייר וזה לא הגון.⁴

השאלה היא מה באמת מציע לנו בורג? תשובה לכך מצאתי בספר שכתב הרב אליהו בן אמוזג, יהודי ממוצא מרוקני, ששימש הרב של ליוורנו במאה ה־19, וכתב בצרפתית בהזמנת אליאנס, את ספרו, **בין מוסר נוצרי למוסר יהודי**. לדבריו, אין אף מדינה אחת בעולם הנדרשת בהתנהלותה הריבונית לציית למוסר הנוצרי. אני מציע, לאור דבריו לברר לעצמנו, האם לא הגענו למקום שבו המדינה היחידה בעולם הנדרשת להתנהל ולפעול על־פי ציות למוסר נוצרי־אוונגלי היא דווקא מדינת היהודים, ואת הדיון הזה לקיים בינינו, כיהודים. מעניין כמה הרחיק ראות בניתוחו:

ינסו נא אם יוכלו ליישם עקרון זה על האומות, את עקרון המחילה על עלבונות. בדיוק בנקודה שבה נדמה שהנצרות מתנשאת לגבהים שלא נודעו לפני. ידרשו נא מן האומות לפעול עפ"י אותן עקרונות של שפלות רוח, סובלנות, אורך רוח וסלחנות הנמצאים בשפע רב באוונגליון, יאמרו להן אם הן יעיזו להגיש את הלחי השנייה למכות וליריקות ולבלוע בשתיקה ואפילו לגמול טובה על עלבונות

הנוראים ביותר ומה יהיה אז? אם יש קיום למולדת זכות קיום למדינה אם המונח לאומיות אינו ריק מתוכן לעולם לא יוכל האוונגליון, המוסר האוונגלי לשמש כחוק לאומות, ומדוע? משום שעל האומה מוטלות פחות חובות מכפי שמוטלות על היחיד שכן היקפן ומספרן של החובות הולכים ומצטמצמים ככל שגדלה ההתקבצות החברתית.⁵

כדי לחזור ולהסביר את העניין בדרך הפשוטה ביותר אספר על עצמי. כשהייתי חייל הייתי האחרון אחרי מלחמת יום הכיפורים שיצא הביתה. המצב הגיע לידי כך שאימא שלי שלחה מכתב, שבמקרה התגלגל לידי, למג"ד אמיר יפה ז"ל. היא כתבה למג"ד, איך זה שכולם כבר הגיעו הביתה ורק אני עוד לא. זה כבר היה אחרי חנוכה, ואני אמרתי לעצמי, למה לי לריב עם החיילים על התור ליציאה הביתה. לימים, כשנהייתי מפקד פלוגה, הבנתי שאיני יכול להתנהג על-פי אמות-המידה שעל-פיהן התנהגתי כחייל. יש לי אחריות לחיילי. היגיון פעולה של ויתור אני רשאי לכפות על עצמי, אבל לא עליהם. חובתי להם מחייבת אותי להיאבק עם האחרים על זכויותיהם. במקום שבו אדם נעשה אחראי למשהו שהוא מעבר לעצמו, הסביבה שבה הוא פועל היא תמיד סביבה של מאבק, ובמאבק הזה הכללים אחרים. גם הפסוק "אהב שלום ורדפהו" נכון לדעתי לאדם הפרטי, בשדה הפעולה שבין אדם לחברו, אולם אין הוא יכול לשמש ציווי להתנהלות המדינה. למדינה יש אינטרסים, ובין מדינות מתנהלת פעילות, שמצב היסוד בה הוא מאבק מתמיד על אינטרסים. ההיגיון המנחה אינו מאפשר לקיים כפשוטו את "אהב שלום ורדפהו". וכאן אני חוזר אל גולדסטון ואל הסכימה שהוצגה תחילה מתוך גישת רונאלד חפץ – נכון שהצבא והמערכת המוסדית יתייחסו בפירוט לכל אחת מטענותיו, אבל בסוף של דבר, הבעיה היא לדעתי מהותית וכוללנית פי כמה, ואין היא מתמצה כלל בשאלות עובדתיות כגון, האם תקפו או לא תקפו בארות מים או תחנות קמח וכדומה. צד אחד יטען שתקפו, האחר יכחיש ויוכיח שלא תקפו. השאלה היא שאלת יסוד: האם מדינת היהודים מחויבת למוסר אידיאלי-אוונגלי, שאמות-המידה שלו מחייבות אותה בלבד? שאלה זו צריכה להתברר קודם לכול בין היהודים, והיא אכן מבוררת כעת וכשאני דן כאן בשאלה כיצד לנהל פעולה צבאית הניתנת להצגה כמענה הגיוני רלוונטי, כל השיקולים האלה הם חלק מהתמונה. צה"ל מבחינה זו נמצא לדעתי במקום נכון ביכולתו הסימולטנית גם לייצר מענה אפקטיבי שיש בו וירטואוזיות כירורגית, דהיינו לעשות פעולות נקודתיות ומידתיות ובה בעת לתת מענה בהיקף רחב במקום שיש צורך להפעיל כוחות בעוצמה גבוהה. בכל מקרה, גם בנוגע לסוגיות העולות לדיון מעיון בדוח גולדסטון, תידרש היכולת להבחין בין סוגיות שעיקר הברור בהן טכני בעיקרו, כמו בירור משפטי בדיני ראיות, לבין טענות אחרות, שעיקר המענה להן יימצא בתחום ההסתגלותי-ההוליסטי בדמות

דיון יסודי במהות הוויית המדינה וביטחונה, ובמהות תופעת המלחמה והשינויים המתחוללים בה.

אניטה שפירא פתחה את ספרה **חרב היונה** בציטוט דברי היינה: "יהודי אמר לרעהו 'הייתי חלש מידי!'. אימרה זו ראויה לשמש מוטו לספר תולדות היהדות". כפרפרזה לדבריה כתבתי את הגרסה שלי לדיון בדוח גולדסטון: "יהודי אמר לרעהו 'הייתי חזק מידי?'. אימרה זו ראויה לשמש מוטו לספר תולדות הציונות".

הערות

- 1 רון טירה, **המאבק על טבע המלחמה: מקלאוזביץ לסקיפיו אפריקנוס ואנוואר סאדאת ועד לאויב המדינתי שהסתגל למלחמה נגד ה-RMA** מזכר 96, המכון למחקרי בטחון לאומי, אוקטובר 2008.
- 2 אבי שגיא, "עת לחקור", **הארץ**, 14 בדצמבר 2009.
- 3 אניטה שפירא, **חרב היונה: הציונות והכוח, 1881-1948**, תל-אביב, 1992, עמ' 342-343.
- 4 אברהם בורג, **לנצח את היטלר**, תל-אביב, 2007, עמ' 143.
- 5 הרב אליהו בן אמוזג, מוסר יהודי לעומת מוסר נוצרי, תרגום הרב ד"ר אליהו זיני, ישיבת אור וישועה, עמ' 68.

